

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

31. AASTAKÄIK 2019 NUMBER 2 (359)

Nupud malelual: Poliitilise ruumi analüüs ning Eesti poliitikamaastik 2019. aasta Riigikogu valimiste eelõhtul <i>Martin Mölder</i>	195
Luulet <i>Indrek Hirv</i>	227
Ravimtaimed eestlaste rahvameditsiinis nüüdisajal: Kogumine, kasutamine, uskumused <i>Marju Kõivupuu, Ain Raal, Pärtel Relve</i>	232
“Lahkhelisid peame vähendama niipalju kui iganes võimalik...”: Eesti Vabariigi 14. aastapäevaks 1932	266
<i>Eesti Heal</i> ja “Meie aeg”: Esimese maailmasõja aegne laagrikirjandus eesti sõjavangidele Saksamaal. I <i>Mart Kuldkepp</i>	293
Estonia Beauties <i>Toomas Kiho</i>	317
Usundid Partia riigis. II <i>Uwe Ellerbrock</i>	319
<i>Tõlkinud Jaan Lahe</i>	

<i>Arvustus: Kreeka filosoofia lätted. Giorgio Colli. Filosoofia siind. Tlk Jaan Pärnamäe, Kati Karja. (Bibliotheca Philo- sophica.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2018. 94 lk.</i>	
<i>Jaan Lahe</i>	349
Abstracts	353
Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. IX	
<i>Herbert Normann</i>	361

Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine

TASUTA: www.kultuurileht.ee

Monotüüpiad Küllike Kaplinski luulekogule *Igatsused ja
müstifikatsioonid: Väike luuleraamat.*

Lk 226, 265, 292, 318, 348:

MARGUS MEINART (1969) on õppinud Tallinna Ülikooli Ees-
ti humanitaarinstituudis 1989.–1993. a, lõpetanud Tartu Kõrge-
ma Kunstikooli mööbli kujundamise ja restaureerimise erialal
2004. aastal; täiustanud maalimisoskust Norras, USA-s ja Konrad
Mäe ateljees aastatel 1991–1996; praegu täiendab ennast Tartu
Ülikooli kunstide ja tehnoloogia magistriõppes. Õpetanud maa-
limist Kõrgemas Kunstikoolis Pallas, praegu juhendab maalimist
Konrad Mäe ateljees; OÜ Polstritööd osanik.

NUPUD MALELAUAL

Poliitilise ruumi analüüs ning Eesti poliitikamaastik 2019. aasta Riigikogu valimiste eelõhtul

Martin Mölder

1. SISSEJUHATUS

Nii Eesti kui ka Euroopa poliitikamaastikul on viimasel kümnendil toimunud palju nihkeid. Majandus- ja sisserändekriisi järelainetes on alates Vabaerakonnast või Konservatiivsest Rahvaerakonnast Eestis kuni Viie Tähe liikumiseni Itaalias ning Podemoseni Hispaanias üles kerkinud palju poliitilisi algatusi, mis otseselt vastandavad ennast olemasolevatele erakondadele ja nende poliitikategemise viisile. Mõned üksikud neist on klassikalises mõttes vasakpoolsed, mõned keelduvad ennast sellistes mõistetes määratlemast ning paljud paigutuvad poliitilisel skaalal pigem paremale. Samas on aga tunda, et meil jääb puudu teadmistest ja terminitest selliste uuemate poliitiliste nähtuste iseloomustamiseks. Käesolev töö tutvustab Eesti kontekstis meetodit ja andmeid, mis võimaldavad võrdlemisi eelarvamustevabalt läheneda poliitilise ruumi analüüsile ja annavad teadmisi sellest, kuidas Eesti erakonnad üksteise suhtes paiknevad.

Poliitiline ruum on nähtamatu — kui ta üldse eksisteerib, siis on ta peidus inimeste mõttemaailmas ja poliitilises tegevuses. Kuidas aga mõelda millestki, mida otseselt ei näe? Me mõtleme asjadest, mis on võõrad, selle abil, mida teame ja mis on

tuttav. Esmased tajumehhanismid, mille kaudu on võimalik tunnetada oma keha ja selle asendit ümbritsevas füüsilises ruumis, on kasulikud ka abstraktsemate nähtuste mõtestamisel. Sellistele mehhanismidele on tähelepanu juhtinud näiteks George Lakoff ja Mark Johnson oma tuntud raamatus *Metafoorid, mille järgi me elame* (2011), mis sisaldab palju näiteid selle kohta, kuidas esmasid tajukujundeid, mille hulgas ruum on üks keskseid, on metafooriliselt üle kantud teistese valdkondadesse. Näiteks mõtestame tulevikku kui midagi, mis asub meist eespool, ja minevikku kui midagi, mis on meie selja taga. Sama idee on aluseks ka Peter Gärdenforsi (2000, 2014) kontseptuaalsete ruumide teooriale, mis keskendub sellele, kuidas inimesed tajubjektide vahelisi erinevusi ruumiliselt struktureerivad ja tõlgendavad. Selle teooria järgi tähendab tajutud erinevus kaugust kontseptuaalses ruumis, mille mõõtmel vastavad viisidele, kuidas tajutud objektid üksteisest võivad erineda. Selline lähenemine ja vastavad analüüsimeetodid on rakendatavad ka erakondade ja poliitiliste ruumide puhul.

Ruumilised kujundid on tavapärase poliitikast mõtlemisel. Me kõik kasutame sõnu “parem” ja “vasak”, et iseloomustada teatud teemadel üksteisele vastanduvaid erakondi. Nendel mõistetel ning sellisel mõtlemisel on pikk ajalugu, sest parem ja vasak pool on midagi, mis on otsese keha- ja ruumitaju kaudu intuiitiivselt kergesti mõistetav. Parema-vasaku metafoor on poliitikast mõtlemisel niivõrd kinnistunud, et on keeruline ja vahel ehk isegi võõras mõelda erakonnamaastike struktuuridest teistes terminites. Samuti on analüütiliselt lihtne mõõta ja rakendada ühte mõõdet. Poliitika nagu ka kõik muu sotsiaalne on aga voolav ning vaatamata sellele, et alati ükskõik millisel ajahetkel iseloomustab poliitilist olukorda kõige paremini üks peamine mõõde, mida võime nimetada “parem-vasak” mõõtmeks, on neid mõõtmel paratamatult ka teisi. Poliitikamaastik muutub pidevalt.

Järgnev töö läheneb Eesti poliitilise ruumi analüüsile võimalikult eelarvamustevabalt. Rakendatud on mitmemõõtmelise skaaleerimise metodoloogiat (*multidimensional scaling* ehk MDS), mis võimaldab analüüsida objektidevahelisi erinevusi, antud juhul poliitilisi erinevusi erakondade vahel, ilma poliitilisi mõõtmel ette määramata. Nii on võimalik näha poliitikamaastiku

struktuuri kõigis tema iseärasustes. Käesoleva artikli järgmistes osades käime samm-sammult läbi selle analüütilise teekonna. Es-malt tutvustame eelmainitud kontseptuaalsete ruumide teooriat ning ruumi kui vahendit erinevuste mõtestamiseks. Seejärel an-name põgusa ülevaate poliitiliste ruumide analüüsist ning selle peamistest suundumustest tänapäeva politoloogias. Sealt suundu-me meetodi ja siinses töös kasutatud andmete juurde. Vaatame Eesti poliitikamaastikku nii erakondade valimisprogrammide kui ka küsitlusandmete põhjal ehk siis nii erakondade enda kui ka nende valijate vaatenurgast. Nii on võimalik saada mitmekülgne pilt sellest, kuidas Eesti erakonnad on aja jooksul ennast ükstei-se suhtes programmiliselt paigutanud, aga ka sellest, kuidas Eesti valijad Eesti poliitikamaastikku tajuvad.

2. RUUM KUI TAJUINSTRUMENT ERINEVUSTE MÕTESTAMISEKS

Peter Gärdenfors (2000, 2014) kontseptuaalsete ruumide teooria annab aluse mõistmaks nii ruumitaju kasutamist erinevuste mõist-misel kui ka poliitiliste ruumide analüüsimiseks. Tegemist on tähendusteooriaga, mis on rajatud tähenduse representeerimise geomeetrilistele struktuuridele. See puudutab nii kontseptsiooni-de vaimseid representatsioone kui ka nende rakendamist tehislike süsteemide loomisel. Kontseptuaalsete ruumide teooria on assot-siatsiooniline lähenemisviis: ta käsitab tähendust kui mentaalsete struktuuride omadust, mis moodustub vastastikmõju kaudu välise maailmaga ja on inimeste vahel kultuuriliselt jagatud (Gärdenfors 2000: 1.2, 1.5).

Kontseptuaalne ruum on mentaalne geomeetriline struktuur, mida kasutame või mida on võimalik analüütiliselt kasutada tajuobjektide omavaheliseks eristamiseks. Kontseptuaalseid ruu-me struktureerivad omadusmõõtmed (*quality dimensions*) (samas: 1.3), mis on moodustatud tajuobjekte üksteisest eristavatest oma-dustest. Need võivad näiteks olla objektide värv, kuju, lõhn, teks-tuur jne. Sellistel mõõtmetel võib olla nii pidev ehk siis katkema-tu arvujadana väljendatav struktuur kui ka mittepidev ehk disk-reetne struktuur, mis jagab objektid rangelt teatud kategooriate

vahel. Tegemist võib olla nii inimesele loomuomaste kui ka kultuuriliselt õpitud mõõtmetega (Gärdenfors 2007: 171–172). Loomuomased mõõtmised, nagu värvitaju, on meie närvisüsteemi sisse ehitatud. Omadusmõõtmised võivad olla üksteisest sõltumatud või omavahel seotud. Objekti värv ei ole seotud tema tekstuuriga, kuid värvi puhul on näiteks toon ja küllastus omavahel seotud. Sellised mõõtmised moodustavadki kontseptuaalse ruumi. Objekti-de tajutud erinevus vastab geomeetrilisele kaugusele selles tajuruumis.

Kontseptuaalne ruum võib olla meetriline või mittemeetriline (Gärdenfors 2000: 1.6.3, 1.6.4, 2014: 2.5.3). Meetriline ruum on selline, kus kaugust on võimalik arvuliselt mõõta, samas kui mittemeetriline ruum seda ei võimalda. Näiteks objektide kaalu või helitugevust ning vastavalt tajutud erinevusi on võimalik arvuliselt mõõta, samas kui sugulussidemeid ja suguluse kaugust ei ole võimalik pideval arvuskaalal väljendada. Viimase puhul on tegemist ordinaalse ruumiga, kus üks või teine sugulane on spetsiifiliste kategooriate võrra kaugemal või lähemal. Kontseptuaalse ruumi mõõde võib koosneda ka kahest osast — näiteks soolise mõõtmise puhul “mees” ja “naine”.

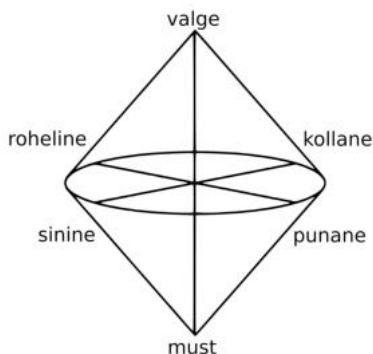
Nagu füüsilises ruumis, on ka meetrilises kontseptuaalses ruumis võimalik objektide omavahelisi kaugusi mõõta ning selleks on potentsiaalselt piiramatult arv viise (samamoodi: 1.6.3, 1.6.4). Kaks kõige tavapärasemat kauguse mõõdikut on eukleidiline kaugus

$$d(x, y) = \sqrt{\sum_i (x_i - y_i)^2}$$

ning Manhattani kaugus

$$d(x, y) = \sum_i |x_i - y_i|,$$

kus x ja y tähistavad objekte ruumis ning i indekseerib ruumi mõõtmeid. Mõlemad on erijuhud Minkowski kaugusest, mille valem võib võtta potentsiaalselt lõputu arvu erinevaid vorme.

Joonis 1. Värvispindel.

Gärdenfors eristab kontseptuaalsete ruumide teoorias kahte täiesti erinevat kontseptuaalse ruumi vormi: teaduslik ja fenomenoloogiline (2000: 1.2, 2007: 172, 2014: 2.1). Neist viimased, fenomenoloogilised ruumid, puudutavad inimtaju struktuure, samas kui teaduslikel kontseptuaalsetel ruumidel ei pea olema inimtaju-ga ilmtingimata midagi pistmist, kuid nad on kasulikud teaduslike ennustuste ja analüüside tegemisel. Kui meid huvitab see, kuidas inimesed käituvad ja kuidas nad maailma enda ümber tajuvad, peaksime keskenduma fenomenoloogilistele ruumidele, s.t nendele, mida inimesed on oma sotsiaalse tegevuse käigus loonud, ning mitte ruumidele, mida teadlased on analüütilistel eesmärkidel konstrueerinud.

Kõige selgemalt tuleb selline erinevus teadusliku ja fenomenoloogilise ruumi vahel välja värvi ning värvitaju puhul. Puhtfüüsikaliselt sõltub värv valguslainete lainepikkusest. Teaduslikult on tegemist ühe pideva mõõtmega ning vastav teaduslik kontseptuaalne ruum on seega ühemõõtmeline. Taju perspektiivist aga mõtleme värvist kolmemõõtmelises ruumis, kus värvitooni mõõtmel on ringjas kuju, küllastus on kaugus esimese ringja mõõtmel keskmele ning heledus on viimasega ristuv mõõde. Seega võiks värvi tajuruumi kuvada nii, nagu on välja toodud joonisel 1 (allikas Decock, Douven 2013).

Seda eristust teaduslike ja fenomenoloogiliste tajuruumide vahel on väga oluline meeles pidada ka erakondade ja poliitika

uurimisel. Kui jutt käib teaduslikest mõõtmetest ja nende analüüsist või rakendamisest, siis võib olla tegemist millegagi, mida inimeste tajus üldse ei eksisteerigi. Sellised mõõtmed võivad olla teadlaste poolt eeldatud või konstrueeritud. Kui aga huvitume millestki, mis sõltub inимtajust või on otseselt seotud selle uurimisega, peaks esmane küsimus olema, kuidas need inimesed, keda me uurime, ühte või teist nähtust tajuvad. Sest lõppkokkuvõttes on nende inimeste, poliitilise ruumi puhul seega valijate ja poliitikute taju ning mitte teadlaste konstruktsioon see, mis määrab valijate või erakondade poliitilise käitumise. Poliitilise ruumi puhul ei ole oluline, mida politoloog selle kohta eeldab, vaid see, kuidas kodanikud, valijad ja erakonnad seda ruumi mõistavad.

3. POLIITILISE RUUMI MÕISTE JA SELLE UURIMINE

Kui mõtleme poliitilisest ruumist, siis esimene asi, mis ilmselt meenub, on klassikaline vasak-parem-jaotus. Need mõisted on seotud sellega, kuidas tajume füüsilist ruumi enda ümber ja oma kohta selle keskel, ning nende kultuurilise ja poliitilise kasutamise ajalugu on pikk (Laponce 1981). Nendel mõistetel on loomulik keskpunkt ja neid on võimalik seega hõlpsasti kasutada nähtuste omavaheliseks eristamiseks ja vastandamiseks (samast 27).

Mõisted “parem” ja “vasak” tekkisid poliitilises diskursuses 18. sajandi lõpul Prantsusmaal, kus nad võeti käibelev poliitiliste siltidena teiste samasuguste kõrval (“vabariiklased”, “konserveeritud”, “punased”, “valged”), et tähistada vastanduvaid poliitilisi rühmi (Gauchet 1996). Prantsusmaalt levisid need terminid ülejäänud Mandri-Euroopasse ja hiljem Angloameerika kultuuriruumi (Laponce 1981: 3. ptk). Kui politoloogid räägivad sellest metafoorist ning tema rakendamisest politoloogias, siis osutavad nad enamasti just nendele algetele (Benoit, Laver 2006: 12–13), samas unustades, et tänapäeva politoloogias on need mõisted omandanud hoopis teistsuguse tähenduse ja funktsiooni.

Kui terminid “parem” ja “vasak” poliitikas käibelevad tulid, osutasid nad kategooriatele, s.t kahele erinevale rühmale poliitikas,

ning ei ole märke sellest, et neid oleks tõlgendatud pideva mõõtmena (Gauchet 1996; Laponce 1981). Samuti ei ole märke sellest, et 19. sajandi silmapaistvamad kirjutised erakondadest (Scarrow 2002) kasutaksid neid sõnu osutamaks pidevale mõõtmele. 20. sajandi alguse politoloogiaklassikud (Michels 1915; Ostrogorski 1902) kasutavad samuti neid mõisteid üksnes tähistamaks erinevaid poliitilisi rühmi.

Nii tänapäeva poliitikas kui ka politoloogias mõtleme parem-vasak-mõõtmest aga kui pidevast ideoloogilisest mõõtmest, mille puhul erakondade omavaheline kaugus on arvuliselt väljendatav ning mis peaks inimeste ja erakondade seisukohti poliitilistes küsimustes vastavalt struktureerima. Sellise tõlgenduse vasak-parem-mõõtmele võtsid kasutusele Ameerika majandusteadlased Harold Hotelling (1929) ja Arthur Smithies (1941) ning nendele tuginedes tõi selle arusaama politoloogiasse üks tänapäeva politoloogia klassikuid Anthony Downs (1957). Nende kõigi pärandile tuginedes on muutunud loomulikuks eeldada, et poliitiline ruum on ennekõike pidev parem-vasak-mõõde, millel on võimalik erakondade omavahelist kaugust mõõta ning kus kaugus vastab erinevuse määrale. Selle mõõtme esmasust ja valiidsust võetakse iseenesestmõistetavana ning enamasti ei vaevuta kontrollimagi, kas ja kui palju need eeldused tegelikus maailmas paika peavad. Eelneva valguses on seega tegemist n-ö teadusliku lähenemisega, kus eeldatakse teatud mõõtme olemasolu, mis ilmtingimata ei pea kokku langema sellega, mida inimesed või erakonnad tegelikult tajuvad.

Sellisest lähenemisest ollakse teadlikud ning paljuskui on see olnud pragmaatiline valik. Politoloogid on mõnikord peegeldanud oma käsitlustes seda teadusliku ja fenomenoloogilise ruumi eristust, kasutades selleks mõisteid “induktiivne ruum” ja “*a priori* ruum” (Benoit, Laver 2006: 50–52, 2012; Vries, Marks 2012). Neist viimane osutab sellele, et poliitikaanalüütik eeldab teatud ruumi, s.t teatud ideoloogiliste mõõtmete olemasolu ning seejärel kasutab neid analüütilistel eesmärkidel erakondade paigutamiseks. Induktiivse ruumi puhul ei eeldata midagi ning uurimisprotsessi eesmärgiks on ennekõike mõista, kuidas inimesed ruumi tajuvad ning kuidas spetsiifilisemad seisukohad üldisema-

teks mõõtmeks koonduvad. Eelistus on enamasti *a priori* ruumide kasutamisel, sest induktiivsete analüüside tõlgendamine võib olla problemaatiline (Benoit, Laver 2006, 2012). Samas unustatakse, et selline analüüs ei aita meil mõista seda, kuidas inimesed või erakonnad tegelikult mõtlevad.

Nii erakondade poliitiliste positsioonide mõõtmisel kui ka vastavate mõõdikute kasutamisel on parem-vasak-mõõtmel tegelikult ainuõiguslik seisund. Oleksime nagu unustanud, et tegemist võib olla ainult ühe võimaliku poliitikast ja erakondadest mõtlemise viisiga. Järgnevalt on kirjeldatud meetodit, mis langeb kokku eelnevalt tutvustatud kontseptuaalsete ruumide teooriaga ning mida on võimalik kasutada poliitiliste ruumide analüüsimiseks ilma, et peaks eeldama mingi kindla mõõtme või mõõtmete olemasolu.

4. EELARVAMUSTEVABAM LÄHENEMINE: MEETOD JA ANDMED

Kui tahame mõista, kuidas inimesed poliitikast aru saavad ja kuidas erakonnad üksteisega poliitiliselt suhestuvad, ei ole väga palju peale hakata *a priori* või “teadusliku” lähenemisega, mis eeldab poliitiliste mõõtmete olemasolu. Tuleb käed mustaks teha ja analüüsida induktiivselt, fenomenoloogiliselt seda, kuidas inimesed erakondi või erakonnad üksteist võivad tajuda. Seda on võimalik teha erakondade paarikaupa võrdlemise ning mitmemõõtmelise skaleerimise abil, mida nüüd tutvustamegi.

Selliseks analüüsiks on vaja andmeid, mis võimaldaksid hinnata, kui kaugel on üks erakond teistest kõikvõimalike poliitiliste mõõtmete puhul. Seega klassikalised eksperdiküsitlused, kus poliitikaekspertidel on palutud erakondi hinnata etteantud skaaladel (Bakker jt 2015; Benoit, Laver 2006), selleks otstarbeks ei kõlba, sest need eeldavad mõõtmete olemasolu ning ei ürita neid induktiivselt määratleda. Samuti ei sobi selleks küsitlusuuringutes üpriski tavalised küsimused, mille vastajatel palutakse paigutada erakonnad vasak-parem-mõõtmele. Ruum, milles mõelda, on sellistes andmekogumisviisides teadlaste poolt ette antud ning põhineb nende *a priori* arvamusel (eesti keeles ehk siis eel-

arvamusel). Õnneks on aga olemas andmestik erakondade programmide sisust, mis võimaldab analüüsida poliitilist ruumi ilma etteantud mõõtmel. Samuti on võimalik inimeste käest küsitlusuuringutes küsida, kuidas nad erakondade erinevust paarikaupa hindavad. Seda saab kasutada poliitilise ruumi eelarvamustevabaks analüüsiks. Käesoleva osa lõpus on tutvustatud mõlemaid selliseid andmeallikaid.

4.1. Mitmemõõtmeline skaleerimine (MDS) ning paarikaupa võrdlemine

Objektide omavahelise erinevuse hinnang on funktsioon nende kaugusest kontseptuaalses ruumis. See hinnang sõltub kontseptuaalse ruumi omadustest (nt millistel mõõtmel me objektide eristame), kuid on ühtlasi ka fundamentaalne viis selle ruumi struktuuri analüüsimiseks. Hinnanguid objektidevahelistele erinevustele on võimalik kasutada inimeste tajuruumi omaduste rekonstrueerimiseks. Antud valdkonnas, sealhulgas kontseptuaalsete ruumide teoorias, on selle analüüsiks kõige sobivam meetod mitmemõõtmeline skaleerimine (Gärdenfors 2000: 1.7; vt ka Kruskal, Wish 1978; Borg, Groenen 2005). MDS on andmete mõõtmelisuse vähendamise tehnika, mis analüüsib paarikaupa erinevusi objektide vahel (sisendiks on paarikaupa erinevuste maatriks) ning võimaldab kõikide analüüsitud objektide omavahelisi kaugusi väljendada madalama mõõtmelisusega ruumis ning hinnata selle ruumi adekvaatsust algsete paarikaupa erinevuste representeerimisel.

Intuitiivne näide sellest, kuidas kõnealune meetod töötab, puudutab linnadevahelisi kaugusi ja maakaarti. Oletame, et meil on olemas kõikide Euroopa pealinnade (N tükki) omavahelised kaugused linnulennult. Eeldame, et me ei tea, millisest ruumist need kaugused pärit on, mitu mõõdet sellel ruumil on. Kui sellist paarikaupa kauguste andmestikku analüüsida mitmemõõtmelise skaleerimisega, siis selgub, et algseid paarikaupa kaugusi iseloomustab suurepäraselt kahemõõtmeline ruum. Kui enne iseloomustas iga pealinna nii mitu arvu, kui oli teisi pealinnu, siis selles ruumis iseloomustab iga pealinna kaks arvu. Kui neid kahte ar-

vu kasutada punkte määravate koordinaatidena joonisel (nt hajuvusdiagramm), siis moodustub nendest Euroopa pealinnade omavahelise paiknemise kaart, kust pealinnade kaugused on täiuslikus korrelatsioonis algsete paarikaupa kaugustega. $N - 1$ mõõtmeline ruum on analüüsi tulemusena taandatud kahemõõtmeliseks ruumiks, maakaardiks, mida me algselt ei näinud ja millest olid pärit need analüüsitud paarikaupa kaugused.

N objekti vahelist kaugust on võimalik täiuslikult kujutada $N - 1$ mõõtmelises ruumis: kaks punkti määratlevad joone, kolm tasapinna jne. Kui meil on hinnata n objekti, siis nende vahel kokku on $n(n-1)/2$ paarikaupa erinevust. Näiteks kahe objekti vahel saab olla ainult üks üldine erinevuse hinnang, kolme objekti vahel kolm, viie objekti vahel kümme ja kümne vahel juba 45. MDS võimaldab esitada neid paarikaupa hinnanguid madalama mõõtmelisusega ruumis ning testida, kas nende vahel on teatud esmapilgul märkamata struktuur. Kui on kuus erakonda nagu meil praegu Riigikogus, siis nende vahel on 15 paarikaupa erinevuse hinnangut ning kui kõikide nende hinnangute aluseks on üks mõõde, näiteks parem-vasak, siis näeme seda MDS-analüüsi tulemusena. Kui seda aga ei ole, siis näeme midagi muud. Meetod ei määra lõpptulemust.

Kui räägime paarikaupa erinevustest, siis metodoloogiliselt on siinkohal oluline meeles pidada, et tegemist võib olla kas otseselt või kaudselt mõõdetud erinevustega (Borg jt 2013: 4. ptk). Inimeste ja inimtaju uurimisel tähendab otsene erinevuse mõõtmine, et inimestelt on seda otseselt küsitud, neil on palutud üksteise suhtes hinnata vastavaid tajuobjekte. Teisel juhul on kasutatud muud informatsiooni vastavate erinevuste hindamiseks. Näiteks erakondade puhul võib üksikindiviidide lõikes agregeerides selleks kasutada vastastikust seost erakondade poolt hääletamise tõenäosuse vahel: mida suurem on vastav seos kahe erakonna poolt hääletamise puhul, seda sarnasemad need erakonnad on. Otseselt mõõdetud erinevused sobivad eriti hästi tajustruktuuri analüüsiks küsitlusandmete kaudu, kus inimestel on võimalik vastavaid erinevusi otseselt väljendada (Borg, Groenen 2005: 129; Kruskal, Wish 1978: 9).

Sellist paarikaupa võrdlust koos MDSiga on kasutatud psühholoogias ja sellega seotud distsipliinides juba ammu (selle meetodi lõi Thurstone 1927) ning see on seni üks soovituslik meetod inimeste hinnangute alusstruktuuride analüüsimiseks (Borg, Groenen 2005: 9–13; Borg jt 2013: 7–19). Peale psühholoogiliste küsimuste on seda kasutatud ka näiteks riikide (Kruskal, Wish 1978: 30–35) või poliitiliste teemade sarnasuste uurimiseks (Marcus jt 1974). Kuigi sellist meetodit kasutatakse laialdaselt, ei ole erakondade analüüsil seda kuigi palju rakendatud ning kõige silmapaistvamad uuringud sellest jäävad Euroopa kontekstis peaaegu juba poole sajandi tagusesse aega (Budge jt 1976). Erinevuste kaudset mõõtmist ning MDSi rakendamist poliitiliste ruumide analüüsiks on kasutatud ka hiljem (Cwalina, Falkowski 2015; Listhaug, Macdonald 1990), kuid inimeste otseid hinnanguid poliitikamaastike analüüsiks peaaegu kasutatud ei ole (v.a Forgas jt 1995).

4.2. Andmed erakondade programmidest

Erakondade poliitilise profiili uurimiseks on erakondade programmid väga sobiv materjal. See on poliitiliste deklaratsioonide žanr, mis on olemas peaaegu igal erakonnal ning seda süstemaatiliselt läbi aja. Ei ole ühtegi teist sellist allikat, mis võimaldaks erakondade terviklikke poliitilisi seisukohti nii laiaulatuslikult uurida.

Parteiprogrammide kontentanalüüs sai alguse juba 1970. aastatel (Robertson 1976) ning tol ajal tehtud esmasest andmekogumisest kasvas välja Manifesto projekt ja Manifesto andmestik (Budge jt 2001; Klingemann jt 2006; Volkens jt 2013), mida on kasutatud väga paljudes analüüsides ning mis ka lähitulevikus jääb peamiseks allikaks erakondade poliitiliste positsioonide kohta. Tegemist on erakondade programmide kontentanalüüsiga, kus valimisprogramm jaotatakse esmalt üksikuteks poliitilisteks väideteks, mis on ühe lause või osalause pikkused, ning iga selline väide kodeeritakse ühte 56 poliitikakategooriast, mis on jaotatud seitsmeks suuremaks valdkonnaks (vt Werner jt 2015). Vastav kodeerimisskeem on esitatud tabelis 1.

Tabel 1

MANIFESTO PROJEKTI KODEERIMISKEEM

Valdkond 1: Välised suhted

Väliserisuhted positiivne

Väliserisuhted negatiivne

Antiimperialism positiivne

Sõjavägi positiivne

Sõjavägi negatiivne

Rahu positiivne

Rahvusvaheline koostöö positiivne

Euroopa integratsioon positiivne

Rahvusvaheline koostöö negatiivne

Euroopa integratsioon negatiivne

Valdkond 2: Vabadus ja demokraatia

Vabadus ja inimõigused positiivne

Demokraatia positiivne

Konstitutsionalism positiivne

Konstitutsionalism negatiivne

Valdkond 3: Poliitiline süsteem

Detsentraliseerimine positiivne

Tsentraliseerimine positiivne

Valitsemise efektiivsus positiivne

Poliitiline korruptsioon negatiivne

Poliitiline autoriteet positiivne

Valdkond 4: Majandus

Vaba ettevõtlus positiivne

Ajendid ettevõtetele positiivne

Turu regulatsioon positiivne

Majanduslik planeerimine positiivne

Korporatism positiivne

Proteksionism positiivne

Proteksionism negatiivne

Üldised majanduslikud eesmärgid

Keyneslik nõudluse haldamine positiivne

Majanduskasv positiivne

Tehnoloogia ja infrastruktuur positiivne

Kontrollitud majandus positiivne

Natsionaliseerimine positiivne

Majanduslik ortodoksia positiivne

Marksistlik lähenemine positiivne

Kasvuvastane majandus positiivne

Valdkond 5: Heaolu ja elukvaliteet

Keskkonnakaitse positiivne

Kultuur positiivne

Võrdsus positiivne

Heaoluriigi laiendamine

Heaoluriigi kitsendamine

Hariduse laiendamine

Hariduse kitsendamine

Valdkond 6: Sotsiaalne kude

Rahvuslik eluviis positiivne

Rahvuslik eluviis negatiivne

Traditsiooniline moraal positiivne

Traditsiooniline moraal negatiivne

Õigus ja kord positiivne

Ühiskondlik mõttelaad positiivne

Multikultuursus positiivne

Multikultuursus negatiivne

Valdkond 7: Sotsiaalsed grupid

Töötajad positiivne

Töötajad negatiivne

Põllumajandus positiivne

Keskclass ja ametid positiivne

Vähemused positiivne

Mittemajanduslikud demograafilised grupid positiivne

Sellised andmed annavad ülevaate, kui palju erakonna programmist on pühendatud igale vastavale teemale eeldusega, et mida rohkem on sellest räägitud, seda olulisem see positsioon erakonnal tema programmi piiratud mahu kontekstis on. Käesoleva töö kirjutamise ajaks kõige uuemas versioonis (2018a; Vol-

kens jt 2018) katab see andmestik 719 valimist, 1100 erakonda ja 4314 valimisprogrammi, mille hulgas on esindatud ka Eesti kõikide Riigikogu valimiste vältel. Käesolev andmestik võimaldab seega hinnata, kui erinev on iga Eesti erakond kõigist teistest oma programmilistest seisukohtadest lähtudes, ning neid paarikaupa erinevusi on võimalik kasutada erakondade omavahelise poliitilise ruumi analüüsimiseks. Kui eeldame, et oma poliitilist positsiooni on valimisprogrammis väljendatud üldjoontes siiralt ning et kahe programmi erinevus vastab sellele, kui erinevalt erakonnad ja nende poliitikud keskeltläbi teineteist tajuvad, siis võiks seda tinglikult nimetada erakondade enda tajuruumiks, pidades meeles, et programmid väljendavad seda üksnes kaudselt.

Manifesto projekti andmeid ei ole poliitiliste ruumide induktiivseks analüüsiks kuigi laialt kasutatud, kuigi kõnealune projekt tugines suuresti just sellisele analüüsile (Budge jt 1987) ning nendes ilmselt kümnetes tuhandetes rakendustes, kus Manifesto andmeid on kasutatud, on piirdutud üksnes selle andmestikuga kaasa tuleva parem-vasak-möödiku kasutamisega. See on aga väga kaheldava valiidsusega eriti Ida-Euroopa puhul (Mölder 2016). On vaid mõned üksikud näited selle kohta, et erakondade programme ja Manifesto andmestikku oleks kasutatud erakondade paarikaupa võrdluseks (Vries 1999; Teperoglou, Tsatsanis 2011; Brug 1999) ning isegi siis ei ole analüüsi peamiseks eesmärgiks olnud poliitilise ruumi kui enda analüüs, vaid see on olnud vaheetapiks millegi muu saavutamisel. Seega on nii erakondade kui indiviidide tasandil paarikaupa võrdlemist ja MDSi seni veel väga vähe rakendatud, kuigi see on potentsiaalselt väga viljakas lähenemine poliitilise ruumi analüüsiks.

4.3. Küsitlusandmed tajuruumide analüüsiks

Küsitlusandmed võimaldavad saada inimestelt otseseid hinnanguid tajuobjektide, sh erakondade omavaheliste erinevuste kohta. Kuna paarikaupa hinnangute arv suureneb mittelineaarselt sõltuvalt hinnatavate objektide arvust, ei ole ühe küsitluse piires võimalik inimestelt paluda hinnanguid väga paljude objektide kohta. Eestis on praegu kuus parlamendierakonda, mille puhul on

15 unikaalselt paarikaupa hinnangut ning kui nende hulka kaasata mõni täiendav seitsmes, siis suureneb paarikaupa hinnangute arv juba 21-ni.

Käesolevas analüüsis on kasutatud kahte erinevat küsitlusandmete allikat 2017. aasta lõpust ja 2018. aasta algusest. Varasemad andmed pärinevad küsitlusfirmalt Norstat, kes viis 2017. aasta lõpul läbi võrguküsitluse,¹ millele vastas 380 inimest (kasutatavate andmete arv oli mõnevõrra väiksem). Valimit koostades kasutati soo, vanuse, hariduse ja rahvuse kvoote nii, et valim vastaks Eesti elanikkonnale. Vastajatel paluti hinnata kuue parlamendierakonna ning Roheliste paarikaupa erinevusi, kasutades selleks veebilehitseja küsitluskeskkonnas olevat liugurit. Küsimusele eelnes järgmine tutvustav tekst:

Teile näidatakse paarikaupa nimekirja Eesti erakondadest. Erakonnad võivad üksteisest erineda lähtuvalt oma liikmeskonnast, juhtimisstiilist ja paljudest muudest omadustest. Järgnevate küsimuste eesmärk on mõista teie arusaamu erakondade poliitilistest seisukohtadest. Me palume teil vastates silmas pidada ennekõike just neid.

Palun hinnake liuguriga, kui erinevad on järgmised erakonnapaarid oma poliitiliste seisukohtade poolest.

Sellele järgnes unikaalsete erakonnapaaride loetelu, mis hõlmas parlamendierakondi ja Rohelisi. Ühtlasi paluti vastajatel hinnata erakondade seisukohti viies erinevas poliitilises küsimuses. Vastajatele oli kuvatud kaks võimalikku vastandvastust ning nad said liuguriga näidata, kus asub nende arvates erakondade positsioon kahe äärmuse vahel. Need küsimused on välja toodud tabelis 2. Neid on võimalik kasutada pärast MDSi analüüsi teostamist erakondade ruumi kirjeldamiseks.

Samateemaline küsimusteplokk sisaldus MTÜ Ühiskonnauuringute Instituut tellitud ja AS Turu-uuringute korraldatud üleeestilises näost näkku ning juhuvalimiga küsitluses 2018. aasta

¹Küsitlus on osa projektist “Parteipoliitika tajuruumid: Euroopa parteisüsteemide induktiivne analüüs” (MOBJD256), mida toetavad Euroopa Regionaalarengu Fond ja Mobilitas Pluss programm.

Tabel 2

TÄIENDAVALD KÜSIMUSED
ERAKONDADE POSITSIOONIDE KOHTA

On hea, kui ühiskond on kultuuriliselt ühesugune	On hea, kui ühiskond on kultuuriliselt mitmekesine
Riik peab tagama ühiskonnas korra isegi siis, kui see piirab mõnede inimeste individuaalseid õigusi ja vabadusi	Riik peab tagama kõigi inimeste individuaalsed õigused ja vabadused isegi siis, kui kord ühiskonnas natuke kannatab
Praegune poliitiline süsteem Eestis ei tööta ja muutused on vajalikud	Praegune poliitiline süsteem Eestis töötab hästi ning midagi olulist ei ole vaja muuta
Euroopa Liit on negatiivne ja selle võimu tuleb piirata	Euroopa Liit on positiivne ja selle võimu tuleks suurendada
Riik ei tohiks sekkuda majandusse	Riik peaks majandust reguleerima ja kontrollima

alul, millele vastas 786 Eesti kodanikku.² Vastajatel paluti hinnata erakondade omavahelisi erinevusi 10 punkti skaalal ning küsimuse sõnastus oli järgmine:

Allpool on välja toodud paarikaupa loetelu Eesti erakondadest. Erakonnad võivad üksteisest erineda lähtuvalt oma liikmeskonnast, juhtimisstiilist ja paljudest muudest omadustest. Järgnevate küsimuste eesmärk on mõista Teie arusaamu erakondade poliitilistest seisukohtadest. Me palume Teil vastates silmas pidada ennekõike just neid.

Palun hinnake skaalal 0 (erinevus puudub) kuni 10 (täiesti erinevad), kui erinevad on loetletud erakonnapaarid oma poliitiliste seisukohtade poolest?

AS Turu-uuringute küsitlus sisaldas ka erakondade paigutust tabelis 2 välja toodud teemade lõikes ning lisaks oli küsitud era-

²Selle küsitluse põhjal tehtud esmaseid analüüse tutvustati 6. aprillil 2018 Eesti Teaduste Akadeemia saalis Tallinnas toimunud ning MTÜ Ühiskonnauuringute Instituut korraldatud seminaril "Poliitikas kaotsi läinud: Eesti kodanike väärtushinnangud ning erakondlik esinatus".

kondade paigutust põgenikke puudutaval teemal, mis on välja toodud tabelis 3.

Tabel 3

LISAKÜSIMUS
ERAKONDADE POSITSIOONIDE KOHTA

Euroopa riikidel ei ole moraalset kohustust võtta vastu väljastpoolt Euroopat tulevaid põgenikke	Euroopa riigid on moraalselt kohustatud vastu võtma väljastpoolt Euroopat tulevaid põgenikke
--	--

Need kaks küsitlusandmestikku pärinevad täiesti erinevatest allikatest. Üks on veebiküsitlus inimeste hulgas, kes on eelnevalt väljendanud soovi osaleda sellistes uuringutes ning kes on valimisse kaasatud kvoodi alusel, et tagada esinduslikkust teatud põhiliste kriteeriumite lõikes. Teine on juhuvalimil põhinev näost näkku küsitlus, seega peaaegu et küsitlusuuringute kuldstandard. Kui esimene valim on elanikkonna suhtes representatiivne üksnes oma üldistes karakteristikutes, siis teise puhul ei ole suuremat kahtlust, et tegemist on esinduslike andmetega (arvestades küsitluse metoodikast tulenevat paratamatut müra). Kui nende kahe andmeallika ning nende analüüsist saadud tulemuste vahel on kokkulangevusi, siis on see kinnituseks tulemuste üldisest validsusest. Samuti tasub esinduslikkuse ja tulemuste üldistatavuse puhul siinkohal mees pidada ka seda, et inimestel on palutud hinnata väliseid objekte, mille puhul võib vähemalt teatud ulatuses eeldada, et hinnangud on sotsiaalselt jagatud. Kui inimestelt küsida, mis värvi on pruun laud (osutades sellele värvi ette ütle mata), siis enamik ilmselt ütleks, et tegemist on pruuni lauaga. Samamoodi võib oletada, et arvestataval määral tajutakse erakondi samamoodi ning see võib eriti internetiküsitluste puhul potentsiaalselt leevendada valimi esinduslikkuse ja tulemuste üldistatavuse probleeme.

4.4. Meetodi rakendamine

Järgnevad analüüsid on teostatud statistilisteks analüüsideks mõeldud programmeerimiskeeles R (R Core Team 2018), kasutades selle mitmemõõtmeliseks skaleerimiseks mõeldud lisapa-

ketti “smacof” (de Leeuw, Mair 2009), mis rakendab optimaalse lahenduse leidmiseks majoriseerimise (*majorization*) algoritmi (vt ka Borg, Groenen 2005; Borg jt 2013). Jooniste tegemiseks on kasutatud Ri lisapakette “ggplot2” (Wickham 2009) ja “ggrepel” (Slowikowski 2018).

Manifesto andmetes on võetud vaatluse alla ainult 2015. aasta valimisprogramme puudutav informatsioon. Andmestikus on kodeeritud kõik parlamendierakondade (Konservatiivne Rahvaerakond, Vabaerakond, Keskerakond, Reformierakond, Sotsiaaldemokraatlik Erakond, Isamaa ja Res Publica Liit³) programmid. Võrreldes andmestikus sisalduvaga on siinkohal kasutatud andmeid mõnevõrra korrigeeritud, et tulemused oleksid võimalikult valiidseks. Andmestik sisaldab kategooriat, mis osutab lausele või osalausele, millel ei ole poliitilist sisu (“peruncod”). Selline sisu moodustab antud juhul mitte rohkem kui 1% vaadeldud programmidest. Käesolevast analüüsist on see kategooria siiski välja jäetud ning ülejäänud 56 sisulise kategooria väärtused on vastavalt ümber arvutatud nii, et nende summa oleks kokku 100%. Nii keskendub analüüs üksnes valimisprogrammide poliitilisele sisule.

Erakondade omavaheline kaugus on arvutatud kasutades Manhattani kaugust vastavas 56 teema poolt piiritletud poliitilises ruumis. Antud kontekstis on tegemist sarnasuse indeksiga (Franzmann 2008, 2009; Mölder 2017b, 2017a), mis näitab, kui suur on kokkulangevus kahe erakonna valimisprogrammide vahel. Vastava indeksi kaudu arvutatud kauguste maatriksit kasutatakse sisendina MDS-analüüsil (eeldades, et kaugused on väljendatud intervallskaalal). Testiti nii ühe- kui kahe mõõtmelise ruumi sobivust erakondadevaheliste programmiliste erinevuste iseloomustamisel. Pärast MDS-lahenduse leidmist on analüüsitud seost erakondade koordinaatidega vastavas ruumis ning erakondade seisukohtadega 56 eelmainitud teema lõikes (funktsiooniga “biplotmds” Ri paketi “smacof”). See võimaldab näidata, millises suunas millised teemad lisaks erakondadele paiknevad ning seeläbi ka seda, mis teemad mis erakondi vastava ruumi suunda-

³2. juuni 2018. a suurokogust peale Isamaa.

dega seostudes eristasid. Oluline on siinkohal just suund teljestiku nullpunktist lähtudes ning mitte niiväga vastava teema absoluutne asukoht. Sestap on ka allpool kuvatud joonistel näidatud nende teemade asukoht nooltega. Programmilise ruumi analüüsi puhul on niimoodi välja toodud üksnes sellised teemad, mis katsid vähemalt 2% mõne erakonna programmist ning mille varieeruvusest erakondade vahel vähemalt kaks kolmandikku oli seletatav erakondade paiknemisega MDS-ruumi dimensioonidel.

Küsitlusandmeid on analüüsitud samamoodi nagu valimisprogramme. Vastajad pidid hindama iga unikaalse erakonnapaari puhul nendevahelist poliitilist erinevust ning kõikide vastajate puhul on arvatud nende kauguste keskmised väärtused. Seejärel on rakendatud sama MDS-meetodit nagu ka valimisprogrammide puhul, testides nii ühe kui kahemõõtmelise ruumi sobivust algkauguste kuvamisel. Meetodit rakendati eraldi internetivalimi ja näost näkku saadud juhuvalimi puhul. Kuna saadud MDS-ruum on tinglik ning oluline on üksnes erakondade suhteline paiknemine, on võimalik iga saadud tulemust peegeldada, keerata või selle mõõtkava muuta ilma, et muutuks kasutatava mudeli sobivus algandmetega. Neid muundusi nimetatakse Prokrustese transformatsioonideks (Borg, Groenen 2005: 429–445) ning neid kasutades on internetivalimi tulemusi kohandatud maksimaalselt sobima juhuvalimi tulemustega.

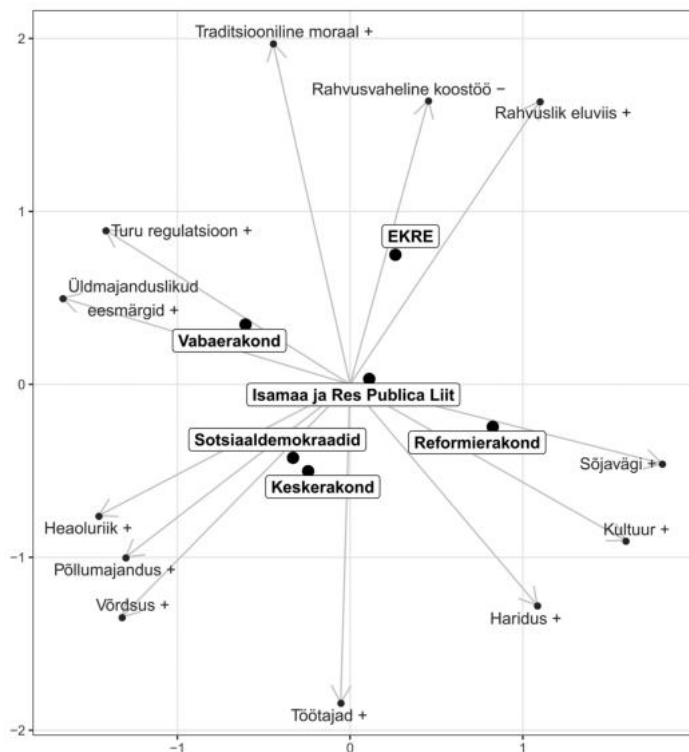
Samuti on juhuvalimi andmetest arvatud erakondade keskmised positsioonid eespool mainitud teemadel (vt tabelid 2 ja 3) ning erakondade suhteliste positsioonide kuvamisel joonistel on ka siin noolega näidatud suund, kus vastavad teemad paiknevad. See aitab paremini mõista, mis erakonnad mis teemadele apelleerivad ning mille alusel inimesed erakondi üksteisest eristavad. Kuuest eelmainitud teemast kuvatakse järgnevalt üksnes need, mille varieeruvusest on seletatud vähemalt kaks kolmandikku. Nii siin kui ka valimisprogrammide analüüsi puhul tasub meeles pidada, et kuna erakondade arv on piiratud, on vastavate teemade suund analüüsi tulemusena saadud ruumis seotud märkimisväärse ebakindlusega. Siiski on see piiratud andmeid kasutades parim viis vastava ruumi täiendavaks tõlgendamiseks.

Seda, mitme mõõtmega ruum esindab adekvaatselt algseid kaugus- või erinevushinnanguid, on võimalik vaagida meetodist tuleneva statistilise väärtusega Stress-1 (Borg, Groenen 2005: 169–194), mis näitab, kui hästi sobivad kokku kaugused MDS-ruumis algsete analüüsitud kaugustega. Kuigi rusikareeglit on siinkohal raske välja tuua (samas: 48–50; Borg jt 2013: 23–25) ning see, milline väärtus kujutab endast piiri hea ja halva mudeli vahel, sõltub osaliselt ka analüüsitavate objektide arvust, võib kindel olla, et väärtused, mis jäävad kuhugi 0,1 ja 0,15 vahele, kujutavad endast head mudelit, ning need, mis on suuremad kui 0,2 või 0,25, mitte eriti head mudelit. Lähtudes sellest kriteeriumist on kõikide eelkirjeldatud analüüsides puhul ühemõõtmeline ruum ebaadekvaatne algsete kauguste väljendamiseks, samas kui kahe- ja kolmemõõtmeline ruum võimaldab neid vägagi hästi kuvada. Seega on allpool käsitletud üksnes vastavate analüüsides tulemusena saadud kahe- ja kolmemõõtmelisi ruume.

5. EESTI POLIITIKAMAASTIK ERAKONDADE PROGRAMMIDE PÕHJAL 2015. AASTA VALIMISTEL

Joonisel 2 on kuvatud Eesti praeguste parlamendierakondade programmide 2015. aasta valimistel moodustunud kahe- ja kolmemõõtmeline poliitiline ruum, kus on näidatud nii erakonna kui ka olulisemate poliitiliste teemade paiknemine (suund). Mida rohkem vastava teema poole, seda enam keskeltläbi see erakond seda teemat puudutab, ning mida kaugemal, seda vähem. Antud kahe- ja kolmemõõtmeline poliitiline ruum kujutab endast väga head mudelit Eesti erakondade omavahelisest paiknemisest ja kaugusest (mudeli Stress-1 väärtus on 0,10), samas kui ühemõõtmeline ruum ei oleks võimaline erakondade programmiist erinevust adekvaatselt kuvama (ühemõõtmelise MDS-mudeli Stress-1 väärtus oli 0,35).

Kui erakondade programmid esindavad enam-vähem adekvaatselt nende poliitilist profiili ja kui erakonna liikmetel on keskeltläbi sama arusaam, siis nii nägid üksteist Eesti erakonnad 2015. aasta Riigikogu valimiste eel. Kuidas sellist ruumi tõlgendada, millise loo ta räägib? Siin on kaks tõlgendusvõimalust: proovida hinnata erakondade omavahelist paiknemist nende ül-

Joonis 2. Eesti poliitikamaastik erakondade programmide põhjal 2015. aasta valimistel.

diste teadmiste taustal, mis meil Eesti poliitilikkamaastikust on, ning lisaks sellele vaadata, kus kohas antud ruumis paiknevad need ideed, mis erakondi üksteisest eristavad ning mis on korrelatsioonis teatud kindla suunaga sellel kahemõõtmelisel pinnal.

Kuna mudeli pakutud mõõtmestik on suhteline, võib teda mõttes ühes või teises suunas pöörata, ilma et see muudaks mudeli sobivust algandmetega — peab vaid säilima punktide omavaheline suhteline paiknemine. Nii võime näha, et diagonaalis üle selle tasapinna, alt vasakult üles paremale, võiks joosta midagi, mis on klassikaline vasak-parem-mõõde, kus ühes ääres on ole-

masolevatest erakondadest Sotsiaaldemokraadid ja Keskerakond ning teises Reformierakond. Isamaa ja Res Publica Liit paikneb nende kahe vahel ning oli seega Eesti puhul programmiliselt pigem tsentristlik erakond. Uutest tulijatest paigutus Vabaerakond sellel suunal pigem vasakule ning EKRE selgelt paremale. Neist esimene oli ühes punktis koos Sotsiaaldemokraatide ja Keskerakonnaga ning teine koos Reformierakonnaga. Ühtlasi on näha, et kaks uustulnukat eristuvad teistest erakondadest alt paremalt üles vasakule jooksvas mõõtmes. Vabaerakond ja EKRE paiknevad sellel mõõtmel ühes ja samas punktis ning eristuvad teistest samaväärselt. See näitab, et osaliselt paigutasid kaks uustulnukat ennast olemasolevasse süsteemi, kuid teisalt avasid koos uue mõõtmega, mis vastandus olemasolevale süsteemile ja erakondade omavahelisele suhestumisele, ning tegid seda mõlema erakonna puhul selgelt erinevalt, nagu on näha, kui vaadata eristavate teemade paiknemist selles ruumis.

Olulisemad teemad, mis erakondi üksteisest eristasid, on valitud eelnevalt kirjeldatud viisil (vt osa 4.4) ning on joonisel kuvatud nooltega, näitamaks vastavat suunda. Näeme, et EKRE suunas paiknesid programmiliselt needsamad teemad, mida avalikus diskursuses tol ajal erakonnaga seostati. EKRE eristus teistest teemade suunas, mis puudutasid traditsioonilise moraali väärtustamist, rahvusluse positiivset rõhutamist ning teatud rahvusvahelise koostöö elemente. Eristus ka Manifesto andmestiku kategooria “rahvusvaheline koostöö negatiivne”, mis siinkohal vajab natuke täpsustamist (vt ka Werner jt 2015). Manifesto kodeerimisskeemis hõlmab see kategooria ka rahvuslike huvide ning riikliku suveräänsuse rõhutamist. Oluline on märkida, et ülejäänud erakonnad, eriti Sotsiaaldemokraadid ja Keskerakond, paiknesid antud ruumis nendest teemadest vastassuunas, mis tähendab, et nende erakondade programmid sisaldasid kõnealuseid teemasid suhteliselt vähem.

Keskerakonna ja Sotsiaaldemokraatide suunas, kes paiknesid analüüsi tulemusel saadud programmilises ruumis samas kohas, asusid sellised teemad nagu heaoluriigi laiendamine, põllumajandus ning sotsiaalse võrdsuse rõhutamine. Samuti paiknes selles suunas üldjoontes ka teema, mis puudutas töötajate õiguste olu-

lisust. Kõik peale põllumajanduse olid siinkohal teemad, mida klassikaliselt võiks seostada vasakpoolse erakonnaga. Võib-olla on natuke üllatav, et Reformierakonda kui majanduslikult liberaalset erakonda ei eristanud selles ruumis kõige paremini mitte majanduslikud teemad, vaid hoopis sõjaväe, kultuuri ja hariduse suhteliselt suur positiivne toonitamine. Mis puudutab klassikaliselt parempoolseid majandusteemasid, nagu vabaturumajandus ja abi ennekõike ettevõtetele, siis esimesel paistis hoopis silma Isamaa ja Res Publica Liit ning teisel nii IRL kui ka Sotsiaaldemokraadid. Need kaks on aga teemad, mille varieeruvus erakondade lõikes ei olnud seoses erakondade suhtelise paiknemisega joonisel 2 kuvatud poliitilises ruumis ning seetõttu ei ole neid siin võimalik kuvada.

Kõige kaugemal Reformierakonnast paiknes Vabaerakond, kes paistis silma ennekõike turu reguleerimise olulisuse rõhutamise, kuna Reformierakonna ja IRLi programmidest see teema peaaegu puudus. Vabaerakonna suunas paigutus ka teema, mis sisaldas üldmajanduslikke eesmärke, s.t väiteid, mis puudutavad majandust, kuid ei mahu otseselt ühegi teise majandusliku teema alla Manifesto kodeerimisskeemis (vt ka tabel 1). Tegemist on aga teemaga, mida võis olulisel määral leida ka teiste erakondade programmidest. Siin ja mujal on tähtis meeles pidada, et isegi kui mõni teema paiknes selgelt ühe erakonna suunas ja eemal teistest, ei pruugi see tähendada, et mõni üksik teine erakond, kes selles teemas oli antud ruumis kaugemal, seda ei puudutanud. Teemade suunad arvestasid kõikide erakondade rõhuasetust korraga ning üldine suundumus võib vahel üksiku juhtumi varjutada.

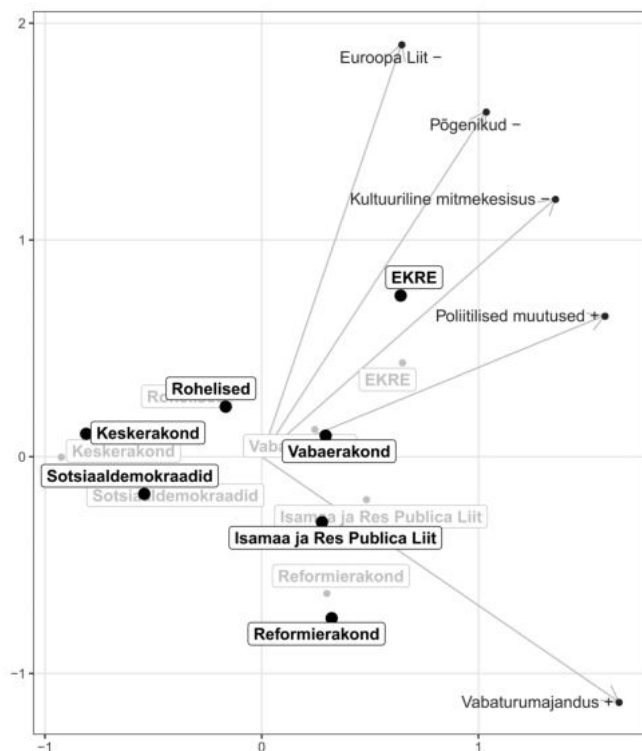
Näiteks sisaldas ka Vabaerakonna programm olulisel määral rahvuslust positiivselt rõhutavaid aspekte ning heaoluriigi laiendamise oli teatud määral märkimisväärne osa kõikide erakondade programmist peale Reformierakonna ja EKRE. Samuti pöörati sõjaväele ja riigikaitsele oluliselt tähelepanu kõikides programmides. Ning see, et Isamaa ja Res Publica Liit paiknes selles ruumis enam-vähem keskel, ei tähenda, et nad ühelgi teemal teistest selgelt ei eristunud, vaid pigem seda, et nad ei eristunud teemadel, mis erakondade üldise paiknemisega selles ruumis olid seotud ja seda kahemõttelist pilti tõlgendada aitaksid.

6. EESTI VALIJATE POLIITILISE RUUMI TAJU 2018. AASTA ALGUSES

Kui eelnev andis meile ülevaate sellest, kuidas nägi välja erakondade programmidest kooruv poliitiline ruum 2015. aasta Riigikogu valimistel, siis järgnevalt on kirjeldatud ning joonisel 3 on välja toodud see, kuidas Eesti valijad tajusid erakondade omavahelisi erinevusi 2018. aasta alul. Siinkohal oli kahemõõtmeline ruum samuti väga hea representatsioon vastajate paarikaupa hinnangutest (Stress-1 väärtus 0,12), samas kui ühemõõtmeline ruum ei oleks pakkunud sobivat pilti (Stress-1 väärtus 0,30). Joonisel 3 on analüüsi tulemusena saadud kahemõõtmeline ruum. Mustana on kuvatud ruum, mis ilmnes näost näkku intervjuudega küsitlustest, ning helehalliga ruum, mida võis näha internetiküsitlusest. On märkimisväärne, kui sarnased need ruumid teineteisega on. Kaks täiesti erinevat küsitlusvormi annavad keskeltläbi täpselt sama pildi sellest, kuidas Eesti valijad meie parteisüsteemi tajusid.

Oluline on siinkohal teadvustada ka asjaolu, et tegemist on vastajatele väga raske küsimusega. Internetiküsitluses ei saanud vastajad valida varianti “ei oska öelda”, kuid näost näkku intervjuudes pakuti neile sellist võimalust. Koguni kolmandik valis kõikide paarikaupa hinnangute puhul selle variandi ning ligi üks kolmandik jättis erineval määral paarikaupa hinnangute plokile vastamata. See annab tunnistust sellest, et vastajate jaoks oli keeruline võrrelda ühe erakonna poliitilist profiili teise omaga, eriti väiksemate erakondade puhul, kus puuduvaid väärtusi oli rohkem. See võib tähendada, et osa vastajate jaoks ei ole poliitiline ruum sel viisil mõõdetav, või sootuks seda, et mitte kõik inimesed ei mõtle erakondade omavahelistest suhetest ruumilistes mõistetes, kus ükskõik millise kahe erakonna erinevus oleks arvuliselt määratletav.

Väga paljude jaoks ta seda siiski oli ning pilt, mis sellest ilmnis, peegeldab erakondade omavahelise suhtelise paiknemise aspektist oluliselt seda, mida võis näha 2015. aasta Riigikogu valimistel erakondade programmidest. Tegemist on sarnase ruumiga, kuigi teemad ja mõned üksikasjad võivad olla erinevad. Me näeme, et ühes suunas — alt paremalt üles vasakule — olid va-

Joonis 3. Eesti valijate poliitilise ruumi tajus 2018. aasta alul.

lijate jaoks üksteisest kõige erinevamad ühel pool Reformierakond ning teisel pool Keskerakond ja Sotsiaaldemokraadid. Samuti näeme, et väga olulisel määral eristus teistest sellega riskoval, alt vasakult üles paremale mineval teljel EKRE. Teiste erakondade suhtes paiknes ta esimesel mõõtmel kuskil keskel, samas sellel teisel eristus ülejäänutest märgatavalt. Vabaerakond siin enam sarnaselt EKREga silma ei paistnud, ning nagu 2015. aasta programmilisel maastikul IRL, paiknes ta siin võrdlemisi keskel.

Kui vaadata, kuidas paiknevad tabelites 2 ja 3 välja toodud teemad, siis näeme, et eelnevalt kirjeldatud esimest mõõdet iseloomustas kas vabaturumajaduse pooldamine (Reformierakond)

või suhteliselt suurem vastuseis sellele (Keskerakond ja Sotsiaaldemokaadid). Kõik teised teemad — negatiivsem suhtumine Euroopa Liitu, põgenikesse ning kultuurilisse mitmekesisusse ja seisukoht, et Eesti poliitiline süsteem vajab muutmist — eristasid EKREt teistest erakondadest, kes nendel teemadel üpriski üksteise lähedal paiknesid. On moodustunud kolmnurkne struktuur, kus ühes nurgas paikneb klassikaline majanduslik parempoolsus, teise nurgas pigem majanduslik vasakpoolsus ning kolmandas nurgas protest olemasoleva süsteemi vastu ning peavoolust erinev positsioon paljudel päevakajalistel poliitilistel teemadel.

Kui uurida veel lisateemasid erakondade kohta, võiks seda ruumi kindlasti palju rikkalikumalt iseloomustada, kuid see on praegu kogu informatsioon, mille põhjal on võimalik poliitiliste nuppude paiknemist hinnata. Oluline on ka teadvustada, et tegemist on vastajate keskmiste hinnangutega nii ruumi üldise struktuuri kui ka konkreetsete teemade osas. Üksikute vastajate vastused võisid sellest suurel määral erineda ning seega, kuigi keskmine pilt ei tohiks poliitikat tundvale inimesele tulla üllatusena, võis üksikutel vastajatel olla vägagi erinev arusaam poliitilisest ruumist võrreldes siinkohal kuvatuga.

7. SEIS POLIITILISEL MALELAUAL

Viimase kolme-nelja aasta jooksul on Eesti poliitiline ruum olnud kahemõõtmeline ning seda on ta ka 2019. aasta märtsivalimistele vastu minnes. See aga, mida need mõõtmed tähendavad ja kelle jaoks, võib aja jooksul muutuda. 2015. aastal oli poliitikamaastikul vähemalt erakondade vaatenurgast nelinurkne kuju, mille kaks nurka olid uustulnukad, EKRE ja Vabaerakond, ning ülejäänud kaks nurka olid näiliselt klassikaline vasak-parem-vastandus. Ruumi nurgad olid laiali tõmmatud teemade poolt, mille hulgas majanduslikud küsimused olid siiski pigem vähe märgatavad, ning igas nurgas paiknesid poliitilised küsimused, mis seal olivat erakonda või erakondi kõige enam eristasid. Oma sisu poolest klassikalist vasak-parem-möödet, kus ühel pool oleks suurem roll vabaturumajandusel ja teisel pool riigil, erakondade programides nii selgelt näha ei olnud ning majanduslikult vasakpoolsed

teemad (Sotsiaaldemokraadid ja Keskerakond) vastandusid pigem kultuuriliselt parempoolsete teemadega (EKRE). Samas oli valijate tajuruumis 2018. aasta alul vastav vasak-parem majanduslik mõõde erakondi selgel ja oodataval viisil eristavalt olemas ning erakonnamaastik oli kolmnurkse kujuga. Vasak-parem-mõõde struktureeris kõikide erakondade erinevusi peale EKRE ning viimane eristus sootuks teistel teemadel, milles ülejäänud olid üsnagi ühel meelel.⁴ Kuidas aitab see mõista erakondade omavahelist konkurentsi?

Mingis mõttes võiks öelda, et sellises tajupildis on EKRE-l teatud eelis. Neil paistab olevat palju rohkem teemasid, millel nad eristuvad, mille nad on muutnud enda teemaks, samas kui kõik ülejäänud erakonnad peavad konkureerima ainult ühel, majanduslikul teemal. Ühel suunal on konkurents palju tihedam kui teisel. Inimeste mõtetes on EKRE säilitanud üsnagi sama profiili, nagu ta väljendas eelmistel valimistel oma programmis. Ta eristub selgelt rahvuslikel-konservatiivsetel teemadel. Sama on teinud ka Sotsiaaldemokraadid ja Keskerakond: nii oma programmides kui ka inimeste tajus on nad selgelt vasakpoolse profiiliga. Seega on neil õnnestunud hoida head kooskõla programmis tooni andvate seisukohtade ja valijate arusaamade vahel. Samas võib aga Reformierakonna puhul tuua välja teatud lahknevuse: oma viimases valimisprogrammis ei olnud nad sugugi selgelt (või selgemalt kui teised) majanduslikult parempoolne erakond, kuigi valijate jaoks nad seda ilmselgelt on.

Kui eelmiste valimistega võrreldes on EKRE suutnud hoida oma profiili ja erisust, siis Vabaerakond on selle kaotanud. Kes teab, võib-olla valijate jaoks ei olnud tal seda juba alguseski. Valijate tajuruumis ei paista ta praegu teiste erakondade vahelt välja ning need teemad, mis teda programmiliselt ennekõike esile

⁴Natuke etteruttavalt võib öelda, et 2018. aasta lõpuks oli Eesti poliitilises ruumis toimunud palju selgem eristumine liberaalsel-konservatiivsel mõõtmel, mida on suuresti vorminud Eesti Konservatiivse Rahvaerakonna ja Sotsiaaldemokraatliku Erakonna vastasseis. Seega võib oodata, et 2019. aasta valimiste programme või inimeste tajupilti analüüsides joonistub välja maastik, kus see mõõde on palju tähtsamal kohal.

tõid — üldmajanduslikud teemad ja turu reguleerimise rõhutamise — ei olnud ilmselt sellised, mis oleksid võinud olla valijate jaoks selge poliitilise identiteedi kandjad. Nii on mõisteta- valt korduvalt kostnud seisukoht, et keeruline on seda erakonda poliitiliselt või ideoloogiliselt määratleda. Kui nüüd valimiste eel peaks mõni uus erakond tahtma kanda kinnitada ja kui nad tahavad oma positsiooni säilitada, siis peaksid nad ennekõike mõtlema sellele, kuidas nii valijatele kui ka oma programmides suuta välja tuua teatud teemad, mis on selgelt “nende” teemad ja millel oleks hea ennast teistest erinevana esitada. Nii oleks ka tõenäolisem, et uus erakond hakkab poliitilist konkurentsi struktureerima ning kujundab meie poliitikamaastiku osalt oma näo järgi ümber, nagu mõni teine uustulnuk seda võrdlemisi edukalt alates eelmistest valimistest on teinud.

20. september 2018

Kirjandus

- B a k k e r, Ryan, Catherine d e V r i e s, Erica E d w a r d s, Liesbet H o o g h e, Seth J o l l y, Gary M a r k s, Jonathan P o l k, Jan R o v n y, Marco S t e e n b e r g e n, Milada Anna V a c h u d o v a 2015. Measuring party positions in Europe: The Chapel Hill expert survey trend file, 1999–2010. — *Party Politics*, Vol. 21, No. 1, pp. 143–152
- B e n o i t, Kenneth, Michael L a v e r 2006. *Party Policy in Modern Democracies*. (Routledge Research in Comparative Politics, 19.) Milton Park, Abingdon, Oxon; New York: Routledge
- B e n o i t, Kenneth, Michael L a v e r 2012. The dimensionality of political space: Epistemological and methodological considerations. — *European Union Politics*, Vol. 13, No. 2, pp. 194–218
- B o r g, Ingwer, Patrick J. F. G r o e n e n 2005. *Modern Multidimensional Scaling: Theory and Applications*. (Springer Series in Statistics.) 2nd ed. New York: Springer
- B o r g, Ingwer, Patrick J. F. G r o e n e n, Patrick M a i r 2013. *Applied Multidimensional Scaling*. (SpringerBriefs in Statistics.) Berlin—London: Springer
- B r u g, Wouter van der 1999. Voters’ perceptions and party dynamics. — *Party Politics*, Vol. 5, No. 2, pp. 147–169

- Budge, Ian, Ivor Crewe, Dennis Farlie (eds.) 1976. *Party Identification and Beyond: Representations of Voting and Party Competition*. London—New York: Wiley
- Budge, Ian, Hans-Dietrich Klingemann, Andrea Volkens, Judith Bara, Eric Tanenbaum (eds.). 2001. *Mapping Policy Preferences: Estimates for Parties, Electors, and Governments, 1945–1998*. Oxford—New York: Oxford University Press
- Budge, Ian, David Robertson, Derek Hearl (eds.) 1987. *Ideology, Strategy and Party Change: Spatial Analyses of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*. Cambridge—New York: Cambridge University Press
- Cwalina, Wojciech, Andrzej Falkowski 2015. Political branding: Political candidates positioning based on inter-object associative affinity index. — *Journal of Political Marketing*, Vol. 14, No. 1–2, pp. 152–174
- de Leeuw, Jan, Patrick Mair 2009. Multidimensional scaling using majorization: SMACOF in R. — *Journal of Statistical Software*, Vol. 31, No. 3, pp. 1–30
- Decock, Lieven, Igor Douven 2013. Qualia change and colour science. — Vassilios Karakostas, Dennis Dieks (eds.). *EPSA11 Perspectives and Foundational Problems in Philosophy of Science*. (European Philosophy of Science Association Proceedings, v. 2.) Cham: Springer, pp. 417–428
- Downs, Anthony 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row Publishers
- Forgas, Joseph P., Janos Laszlo, Istvan Siklaki, Stephanie J. Moylan 1995. Images of politics: A multidimensional analysis of implicit representations of political parties in a newly emerging democracy. — *European Journal of Social Psychology*, Vol. 25, No. 5, pp. 481–496
- Franzmann, Simon 2008. Programmatische Konvergenz innerhalb der westeuropäischen Parteienfamilien?: Ein Vergleich von christ- und sozialdemokratischen Parteien in Europa. — *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, Bd. 37, Nr. 1, S. 79–98
- Franzmann, Simon 2009. *The Change of Ideology: How the Left-Right Cleavage Transforms into Issue Competition. An Analysis of Party Systems Using Party Manifesto Data = Der Wandel der Ideologien: die Transformation des Links-Rechts-Gegensatzes in einen themenbasierten Parteienwettbewerb*. Doctoral Dissertation.

- G a u c h e t, Marcel 1996. Left and right. — Pierre Nora (ed.). *Realms of Memory: Rethinking the French Past*. (European Perspectives.) English language edition edited and with a foreword by Lawrence D. Kritzman, transl. by Arthur Goldhammer. Vol. 1: *Conflicts and Divisions*. New York: Columbia University Press, pp. 241–300
- G ä r d e n f o r s, Peter 2000. *Conceptual Spaces: The Geometry of Thought*. (Bradford Book.) Cambridge, Mass.: The MIT Press
- G ä r d e n f o r s, Peter 2007. Representing actions and functional properties in conceptual spaces. — Roslyn M. Frank, Tom Ziemke, Jordan Zlatev (eds.). *Body, Language and Mind*. (Cognitive Linguistics Research, 35.1.) Vol. 1: *Embodiment*. Berlin—Boston: De Gruyter Mouton, pp. 167–195
- G ä r d e n f o r s, Peter 2014. *The Geometry of Meaning: Semantics Based on Conceptual Spaces*. Cambridge, Mass.: The MIT Press
Edition/Format: Print book : EnglishView all editions and formats
- H o t e l l i n g, Harold 1929. Stability in competition. — *The Economic Journal*, Vol. 39, No. 153, pp. 41–57
- K l i n g e m a n n, Hans-Dietrich, Andrea V o l k e n s, Judith B a r a, Ian B u d g e, Michael D. M c D o n a l d (eds.). 2006. *Mapping Policy Preferences II: Estimates for Parties, Electors, and Governments in Eastern Europe, European Union, and OECD 1990–2003*. Oxford—New York: Oxford University Press
- K r u s k a l, Joseph B., Myron W i s h 1978. *Multidimensional Scaling*. (Quantitative Applications in the Social Sciences, No. 07-011.) Beverly Hills: Sage Publications
- L a k o f f, George, Mark J o h n s o n 2011 (1980). *Metafoorid, mille järgi me elame*. (Gigantum humeris.) Tlk Ene Vainik. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus
- L a p o n c e, Jean A. 1981. *Left and Right: The Topography of Political Perceptions*. Toronto—Buffalo: University of Toronto Press.
- L i s t h a u g, Ola, Stuart E. M a c d o n a l d 1990. A comparative spatial analysis of European party systems. — *Scandinavian Political Studies*, Vol. 13, No. 3, pp. 227–254
- M a r c u s, George E., David T a b b, John L. S u l l i v a n 1974. The application of individual differences scaling to the measurement of political ideologies. — *American Journal of Political Science*, Vol. 18, No. 2, pp. 405–420
- M i c h e l s, Robert 1915. *Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. Transl. by Eden and Cedar Paul. Glencoe, Ill.: The Free Press

- Mölder, Martin 2016. The validity of the RILE left-right index as a measure of party policy. — *Party Politics*, Vol. 22, No. 1, pp. 37–48
- Mölder, Martin 2017a. *Lost in Space: Pairwise Comparisons of Parties as an Alternative to Left-Right Measures of Political Difference*. Budapest: Central European University. Vt pds.ceu.edu/sites/pds.ceu.hu/files/attachment/basicpage/478/moldermartincp-dissertation2016.pdf
- Mölder, Martin 2017b. Which measure of political difference between parties works better?: A comparison in predicting coalition formation. — *Electoral Studies*, Vol. 46, April, pp. 26–38
- Ostrogorski, Moisei 1902. *Democracy and the Organization of Political Parties*. Transl. from the French by Frederick Clarke. Vol. I–II. New York: Macmillan Co.
- R Core Team 2018. R: A Language and Environment for Statistical Computing. Vienna, Austria: R Foundation for Statistical Computing. Vt www.R-project.org
- Robertson, David B. 1976. *A Theory of Party Competition*. London—New York: J. Wiley
- Scarrow, Susan E. (ed.) 2002. *Perspectives on Political Parties: Classic Readings*. New York: Palgrave MacMillan
- Slowikowski, Kamil 2018. ggrepel: Automatically Position Non-Overlapping Text Labels with “ggplot2”. Vt CRAN.R-project.org/package=ggrepel
- Smithies, Arthur 1941. Optimum location in spatial competition. — *Journal of Political Economy*, Vol. 49, pp. 423–439
- Teperoglou, Eftichia, Emmanouil Tsatsanis 2011. A new divide?: The impact of globalisation on national party systems. — *West European Politics*, Vol. 34, No. 6, pp. 1207–1228
- Thurstone, Louis L. 1927. A law of comparative judgment. — *Psychological Review*, Vol. 34, No. 4, pp. 273–286
- Volken, Andrea, Judith Bara, Ian Budge, Michael D. McDonald, Hans-Dieter Klingemann 2013. *Mapping Policy Preferences from Texts: Statistical Solutions for Manifesto Analysts*. Oxford: Oxford University Press
- Volken, Andrea, Pola Lehmann, Theres Mattheß, Nicolas Merz, Sven Regel, Bernhard Weßels 2018. The Manifesto Data Collection. Manifesto Project (MRG/CMP/MARPOR). Version 2018a. Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung (WZB). Vt doi.org/10.25522/manifesto.mpps.2018a

- Vries, Catherine E. de, Gary Marks 2012. The struggle over dimensionality: A note on theory and empirics. — *European Union Politics*, Vol. 13, No. 2, pp. 195–193
- Vries, Miranda Wilhelmina Maria de 1999. *Governing with Your Closest Neighbour: An Assessment of Spatial Coalition Formation Theories*. The Netherlands: Catholic University of Nijmegen
- Werner, Annika, Onawa Laceywell, Andrea Volken 2015. Manifesto Coding Instructions. (5th revised edition), March 2014. Vt goo.gl/4cZMa6
- Wickham, Hadley 2009. *ggplot2: Elegant Graphics for Data Analysis*. (USE R.) Dordrecht—New York: New York: Springer. Vt ggplot2.org

MARTIN MÖLDER (1983) on õppinud Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskonnas riigiteadusi ja võrdlevat poliitikat 2002–2008, sotsiaalteaduste magister võrdleva poliitika alal 2008 (TÜ), doktorikraad 2017 (Kesk-Euroopa Ülikool). TÜ sotsiaal- ja haridusteaduskonna riigiteaduste instituudi laborant 2008–2010, võrdleva poliitika assistent 2010–2011, Johan Skytte poliitikauuringute instituudi teadur a-st 2017. *Akadeemias* on avaldanud artikli “Nähtamatu enamus: Eesti kodanike liberaalne ja konservatiivne enesemääratlus ning hoiakud 2016. ja 2017. aastal” (2017, nr 6, lk 980–1021).

MARGUS MEINART (2018)

LUULET

Indrek Hirv

*

Kui sügise lopsakad annid
suruvad end uitajatele peale
kui turg muutub jälle värviliseks

kui tähtvere tänava
aiavärvate ette
jäetakse möödujatele õunu

ootan mina ikka vaid ühte andi —
su juukseid mille alla
suruda oma värisevaid sõrmi

*

Mu ootamatu suudlus
muudab sind soolasambaks
su õhetavad põsed paisuvad
nagu paisub päikese armastuses õun

mu suudlus voolab su varvasteni
ning tõuseb siis mööda su jalgu
uuesti su rindadesse
ja silmade taha

ja sa astud
oma suudlusraskete jalgadega
mööda mu ainitist pilku
mu janu poole

*

Nii nagu palavik poeb
läbi paksude müüride
magajate rahusse

nii nagu valu
tilgutab igasse õnne
oma pahaendelist tõrva

nii läbib mu armastus
su suletud ripsmeid
su oimu- ja kiiruluid

*

Olen siin kaugel
õppinud valitsema
oma varju

olen õppinud varjama
meie armastust mis andis
mu häälele sügavuse

valitsen juba su pilku
mis mähib mind unes
oma selgusesse

aga siis tuleb kuu
toomemäe tagant
vahemere kohale —

ja ma olen ta ori

*

Mu elu on täis sinu lõhna
ka siin vööra kuu all

olen harjunud hulkuma
mööda randa ja mägesid
sinu lõhn sõõrmetes —
ja mitte enam igatsema

vööras mees kes tuleb kaugelt
ja ümiseb vööraid viise
ja vaatab lõunamaa kuud
nagu oleks ta sellegi

siia kaugele
kaasa toonud

*

Su närvilised sõrmed
hoiavad kinni juuste voogu
su jalad takerduvad
kogenud pilkude kassikangasse

vapper naine
sa astud hingeldades
igapäevaste ohtude
õhukesel jääl

ma hoidun sind vaatamast
et mitte elada kaht elu
et mitte komistada su
graatsilisse ent rabeledasse sammu

*

Jälle tuled sa
vastu hommikut
oma kuust väsinud
segaste silmadega

hella heleda nahaga
mis ootab mu silitust
ootab lohutust mu kätelt
nagu ootavad jõgi ja kuu

kui kuuvalguse jõel
une silmade paistel
voolavad mööda
meie elude ühised hetked —

värisevad hetked
varjude võbelevas valguses
jõeveele lahustunud kuus
kõige loodu igavikus

*

Hommikune tuul
toome puude all
sa silitad mu
kiirest ülestulekust
märga selga

sa tuled kaugelt
õrn ja riivatu
(kuu punastab
ja põgeneb
päevavalguse eest)

ent minu süda
võtab vastu su värinad
sa hingad mu nahale
nii kaugelt ja nii lähedalt
nagu mu armsam

hinge kinni hoides
silitad sa mu selga
sa tuled kaugelt
ja tood mulle
lõhnavaid mälestusi

*

Ühel õhtul
tahtis vihm puhata
ja langes linnale
nagu mina oma asemele
pärast joomaööd

ja langes katustele
ja saarepuule akna all
ja su üksindusele
su rasketele sügismõtetele
enne esimest lund

ja su mõte jooksis verd
ja taevas jooksis vett —
jooksis tühjaks ajast
ja kurbusest ja valust
inimlapse sügavasse unne

RAVIMTAIMED EESTLASTE RAHVAMEDITSIIINIS NÜÜDISAJAL

Kogumine, kasutamine,
uskumused

*Marju Kõivupuu,
Ain Raal,
Pärtel Relve*

SISSEJUHATUS

Köha ja selle liigid.

*Köha vastu keedeti igasuguseid teesid, vabarnatee, meri-
heinatee, kummelitee, määriti rindu pealt hanirasvaga, enamasti
lastel ja joodi hanirasva ka sisse, aeti kuumas saunas kuivalt hi-
gitsema jne. Ja kui juba kardeti, et hakkab tiisikuseks minema —
no häbi on küll ütelda —, siis joodi kõvasti oma ehk teise kust.
See öeldi kõige kangem tiisikuse roht olema. Kes aegsasti hakkas
jooma, sai terveks. RKM II 135, 183 (4) < Hargla khk (1962).*

Meditiin tervikuna on sotsiaalne inimpraktika ja sellisena üks
inimkonna eksisteerimise põhialuseid. Kuigi teadaolevalt oska-
vad ka loomad oma tervisehädade puhul abi otsida loodusest —
kindlasti on paljud juhtunud nägema, kuidas näiteks kass või koer

**Samal teemal on autorite sulest ilmunud artikkel ka inglise kee-
les (vt Raal jt 2018).**

isukalt karedalehelisi taimi sööb, et seedimist korda saada —, või me rahvameditsiini,¹ millest on alguse saanud ka professionaalne arstiteadus, pidada sama vanaks kui inimkonda.

Osana rahvakultuurist sisaldab rahvameditsiin rikkalikult pärimuslikke uskumusi ja teadmisi tervisest ja haigustest, haiguste vältimisest ning mitmesugustest ravivõtetest ja -vahenditest. Rahvameditsiini paikkondlikud erinevused on otseselt seotud inimese elukeskkonnaga: loodusega (kliima, mineraalid, taimkate, loomastik) ning inimeste elupaikades leiduvate looduslike ravivahenditega (näiteks ravimuda või raviveed), samuti ajalooliste ja majanduslike teguritega, religiooniga, ühiskondlik-moraalsete tõekspidamistega, inimeste eelarvamuste, temperamendi ja paljude teiste, näiliselt teisejärguliste teguritega.

Vanasti ei tuntud niisuguseid arstimeid nagu praegu. Siis arstiti haigusi koduselt valmistatud rohtudega. Nii kasutati roosi arstimiseks haput leivatainast, millesse segati peenikeseks tambitud sibulaid. Roosi koht määriti enne rasvaga ja siis pandi rohi peale. Kõik see aga pidi hoitama hästi soojas ja siis pidi ka roos ära kaduma. RKM II 53, 409/10 (1) < Urvaste khk (1956).

¹Eesti keeles on samas tähenduses paralleelselt käibel neli terminit: rahvameditsiin, etnomeditsiin, pärimusmeditsiin ja traditsiooniline meditsiin. Argikeeles on rahvameditsiini nimetatud ka alternatiivmeditsiiniks, kuid see mõiste on suhteline: see, mis ühes kultuuris on klassikaline ravipraktika, paigutub teises kultuuriruumis alternatiivse hulka. Näiteks Aasias peetakse alternatiivseks nn lääne meditsiini ja klassikaliseks kohalikku nõelravi. Ave Tupits toob oma doktoriväitekirjas väga ilmeka näite, kuidas üks Tartus õppinud Aasia päritolu üliõpilane ei suutnud mõista, miks käsitatakse nõelravi alternatiivmeditsiinina, sest tema arvates oli tegemist traditsioonilise meditsiiniga (Tupits 2009: 18). Alternatiivmeditsiiniks tulekski Euroopas, sh Eestis, pidada esmaajoonelidena idamaadest üle võetud raviviise: nõelravi, kiropraktikat, joogat, mitmesuguseid diete jms, mis 20. sajandi teisel poolel saavutasid õhutamaades võrdlemisi suure populaarsuse (vt ka Tupits 2009). Maailma Terviseorganisatsiooni (WHO) definitsiooni järgi tuleks alternatiivmeditsiini mõista kui laialdasi praktilisi tervishoiumeetodeid, mis ei kuulu maa oma traditsiooni ega ole integreeritud valitsevasse tervishoiukorraldusse (WHO 2005: 1).

Haavad ja nende liigid.

Vanasti sõjaajal kõnelesid vanad mehed ja ka hiljem suleti verejooks tõrvaga, mässiti siis linase riidega kinni; ka paneb verejooksu kinni ühe õiega haraklill (karikakar). Selle rohilised lehed pigistatakse puntrasse ja tilgutatakse seda rohelist vedelikku haavi pääle ja valge soo sammal. RKM II 135, 185 (1) < Hargla khk (1962).

Maarohitudega arstimist teab minu vanamees. Mina ei arsti ennast. Mina pesen ennast allikaveega ja ongi haigus möödas. Mul on nii kõva usk. Ma ravisin vähi ka ära, käisin ristipäeval ja vanakuu otsa peal allika juure, pesesin ja. Vähk tuleb hoopis teisest asjast, ei tule suitsust ega viinajoomisest. RKM II 308, 101/2 (75) < Karula khk (1973).

Mesilase nõelamisele võeti — kuupalju ta nüüd avit, aga — võilille piima võeti, hõõruti. Aga ei paisteta kah. RKM II 347, 31 (7) < Räpina khk (1980).

Mesi ja vaik ja rukkioras ja vaha ja või — viis asja, too oll haavarohi. Too puhast ja haav sai nii ruttu tervest. Mina keedi toda, mitme käisive otsman. Tütar lõpet keskkooli ära, jala ära hõõrutu, es saa ülikooli minna eksami tegema. Mina keedi rohu ära, tütar es lase pääle panna — tuu on omatettu rohi! Paar kord sai ära pantu, silmanäten parani. RKM II 347, 40 (27) < Räpina khk (1980).

Taimravi ehk fütoteraapia, s.t ravimine taimedega ja neis leiduvate ainetega, on rahvameditsiini haru, mis on oma elujõu säilitanud tänapäevalgi. Kuigi üldiselt on taimravi olnud sillaks akadeemilise meditsiini ja rahvameditsiini vahel, on ravimtaimede kasutamist inimpõlvede jooksul saatnud ka mitmesugused mütoloožilisel või usundilisel maailmapildil põhinevad arusaamad. Vanemas rahvaravitraditsioonis oli väga populaarne näiteks analoogiamaagial põhinev ravimtaimede kasutus: kollatõve vastu aitab kollaste õitega ravimtaim, külmavärinate vastu taim, mis tuules väriseb jne. Ungari rahvameditsiinis tehti saialille (*Calendula officinalis*) õitest kollatõve põdejale vanniveeleotist (Hoppal 2011: 117).

Kellel põletaja rindus, võtnud rüa õitsemisel üheksa pea küllest üheksa õelmed (igast peast) ja söönud nad ära, siis kadunud häda. E 8377 (1) < Põlva khk (1893).

Kui pea valutab, pandagu kuremarju kõrva siis kaob peavalu.
E X 39 (198) < Räpina khk (1893).

*Huulõhain kasus suumätäste pääl, valgõ samblõ seeh, sääl,
koh kurõmar'a kasusõ, nuu umma nigu korva, luitsa muudu, veere
veidikese karvatsõ, noidõga tõmmatas huuli, ku huulõ haige um-
ma, sis saava terves.* H II 3, 569 < Setu < Vastseliina khk (1889).

Ravimtaimi on kasutatud ka maagiliste või mütolooilise taustaga haiguste kõrvaldamiseks, näiteks kurja silma ehk kaetamise tagajärjel tekkinud tervisehädade raviks. Nõmm-liivatee (*Thymus serpyllum*) on Eesti rahvabotaanikas tõenäoliselt just seetõttu saanud sellised rahvapärased nimetused nagu kaetiserohi, kurjasilmárohi, kahetsekõlla ning karukolda (*Lycopodium clavatum*) tuntakse rahva seas nimetuse all nõiakollad, kahetuskollad, nõikaetsed, riburaikad jm.

Maagilis-mütoloogilised arusaamad ravimtaimede tervistavast mõjust pole kadunud nüüdisajalgi. Need levivad sotsiaalmee-
dia vahendusel ja neid populariseerivad paljud praegused terven-
dajad.² Teisalt on nüüdisaegseid ravimtaimedega seotud uskumu-
si uuritud üpris vähe (Raal 1989; Lanini jt 2012; Andel, Carval-
heiro 2013; Green jt 2013; Papp jt 2014; M'soka jt 2015).

Kui 19. sajandil hakkas akadeemiline meditsiin kasutama hai-
guste ravimiseks ka keemilisi preparaate, jätkasid ravimtaime-
dega ravimist inimesed, kes ei saanud neid enesele lubada või
eelistasid mingitel muudel põhjustel ravimtaimi moodsatele ra-
vimitele. Uuemat ajal kasutab mitmesuguste terviseprobleemide
leevendamiseks või raviks taimravi väidetavalt kuni 80% inim-
konnast (Mindell 2000: 30). 21. sajandile on tunnuslik seegi, et
just ravimtaimed on inimeste hulgas väga populaarsed võitle-
misel heaoluühiskonna terviseprobleemidega, olgu nendeks dep-
ressioon, allergiad, ülekaal, diabeet, kolesteroolirohkusest tingi-
tud hädad, kasvaja vm.

Ravimtaimede korjamine ja kasutamine on Eestis läbi aegade
olnud väga populaarne. Seda teemat on mitmest aspektist käsit-
lenud hulk uurijaid, toetudes peamiselt Eesti Rahvaluule Arhi-

²Vt nt [www.telegram.ee/toit-ja-tervis/metsamoor-irje-karjuse-
teistmoodi-taimetarkuste-kool](http://www.telegram.ee/toit-ja-tervis/metsamoor-irje-karjuse-teistmoodi-taimetarkuste-kool).

vi kahele kataloogile: “Rahvameditsiin” (u 20 000 sedelit), mis käsitleb mitmesuguseid ravivõtteid ja -vahendeid, ning “Rahvabotaanika” (u 13 000 sedelit), mis hõlmab teavet taimede kohta (Sõukand, Raal 2005). Nendele kataloogidele lisandub historistlik Eesti rahvameditsiini botaaniline andmebaas HERBA, mis toetub samuti Eesti Rahvaluule Arhiivi rohkem kui 150 aasta jooksul kogutud materjalile. Andmebaas on kättesaadav ka elektroonilisel kujul (Sõukand, Kalle 2008; <http://herba.folklore.ee>). Andmebaasidesse kogutu põhjal võib väita, et ravimtaimedena on Eestis olnud kasutusel üle 400 taimeliigi (Raal, Sõukand 2005).

21. sajandi Eestis on ravimtaimede kogumine ja tarvitamine mitmesugustel põhjustel endiselt populaarne: eestlane on loodusega ikka veel sina peal, tunneb üsna hästi (ravim)taimi ning armastab käia looduses neid kogumas. Nii on ravimtaimede kogumine ja tarvitamine arvatud osaks siinsest vaimsest kultuuripärandist kui traditsiooniline tegevus.³

Praegusel ajal kasvatavad ja müüvad ravimtaimi talupidajad ja eraettevõtjad⁴ ning neid on võimalik osta toidupoodidest ja turgudelt ning mõistagi ka apteekidest, kuigi juriidiliselt käsitatakse ravimtaimi alates 2004. aastast enamasti toidulisandina.⁵ Teavet Eestis ja mujal maailmas praktiseeritava taimravi kohta saab arvukalt veebilehtedelt, mis ühtlasi pakuvad taimedel põhinevate ravimite ostuvõimalust.⁶

³Vt Eesti vaimse kultuuripärandi nimistu: rahvameditsiin (www.rahvakultuur.ee/vkpnimistu/index.php?page=Public.Knowledge&area_id=86&id=143).

⁴Vt nt Kubja ürditalu: www.kubja.ee/avaleht/; Ööbiku ürditalu: www.taimetee.ee.

⁵2004. aastast reguleerib ravimtaimedega seotud toiduseadus. See on vajalik selleks, et Eesti seadused oleksid kooskõlas Euroopa Liidu omadega. Kas ravimtaim on toit või toidulisand, ei ole alati üheselt selge. Kui tootja kirjutab pakendile päevase soovitatava koguse, muutub ravimtaim toidulisandiks ja seda tuleb hoida lastele kättesaamatus kohas. Ravimtaimi võib müüa poes nagu tavalist taimeteed, kuid pakendil ei tohi olla kirjeid ega viiteid taime(de) tervistavatele või haigusi leevendavatele omadustele.

⁶Nt <http://tervisekodu.ee/category/tooted/tinktuurid-ja-tommised>.

Ravimtaimi kasutavad tervisehädade vastu eeskätt need inimesed, kelle sihiks on võimalikult looduslähedane eluviis. Ravimifirmades nähakse sageli vaid kasumit taotlevaid ettevõtteid. Teisalt soovib nii mõnigi pere- või eriarst lihtsamate terviseprobleemide puhul kasutada ravimtaimi (näiteks põiepõletiku puhul juua jõhvikamahla, vms), mille raviomadused on tihti ka teaduslikult tõestatud. Samuti on ravimtaimed saanud tänapäeval looduslähedusele pretendeerivate tervendus- ja heaolukeskuste tõmbenumbriks. Nüüdisajal kasutatakse ravimtaimedena umbes sadat kohalikku taimeliiki ning teave nende toime kohta pärineb nii rahvatraditsioonist kui ka mitmesugustest trükistest. Märkimisväärne hulk inimesi toetub ravimtaimi tarvitades isiklike kogemustele või peab nõu tervishoiutöötajaga, enamasti apteekriga (Sõukand, Raal 2005; Volmer jt 2009, 2011; Villako jt 2012; Raal jt 2013).

Sotsiaalmeedias⁷ ning populaarteaduslikes väljaannetes ringleb arvukalt ravimtaimedega seotud uskumusi, mis tuginevad nii varasematele traditsioonidele kui ka nüüdisaegsetele rahvapärastele, ent teaduslikult küsitavatele arusaamadele (ravimtaimed on ohutud, inimorganismile kahjutud; ei põhjusta allergiat; nad pole organismile “võõrad” jne). Sellistele hoiakutele vastukaaluks avaldatakse meedias populaarteaduslikku teavet, soovitusi ja juhiseid, kuidas tuleks või ei tuleks ravimtaimi kasutada (nt Entsik-Grünberg *s.a.*).

Taimede ravivat toimet on jagatud laias laastus kaheks: teaduspõhine (tõendus põhine meditsiin kinnitab, et rahvameditsiinis kasutatavatel taimedel on need või teised raviomadused, mis on kasutusel ka rahvameditsiinis ühe või teise haiguse raviks); platseeboefektil põhinev (kasutajad usuvad, et need või teised taimed aitavad selle või teise haiguse vastu, ning üks ole meditsiiniajalugu samuti sajandeid olnud peamiselt platseebo ajalugu). On arvatud ja väidetud, et herbalistid ehk taimedega ravijad võivad tunda selliseid ravimtaimede omadusi, mida nüüdisfarmaatsia alati ei tunne (Gupta, Peshin 2012). Eeltoodule lisandub tänapäeval

⁷Näiteks Facebookis tegutseb grupp “Rahvameditsiin ja teadmised”.

kolmas mõõde, mida tähistatakse sõnaga “vägi”: sellega iseloomustatakse nii kodu- kui ka eksootilisi ravim- ja toidutaimi ning nende tarvitamise õpetuse kaudu propageerivad tervendajad oma maailmavaadet ja meditsiinilisi arusaamu.

Teadlased uurivad nüüdisajal ravimtaimi ka tõenduspõhise meditsiini vaatekohast, püüdes selgitada, kas neil on tõepoolest selliseid raviomadusi, nagu paljude põlvkondade rahvapärane praktika väidab ühel või teisel taimel olevat. Näiteks on kummeli etnomeditsiinilise kasutuse uurimise põhjal püstitatud hüpoteesid farmakognostilistes uuringutes kinnitust leidnud (Raal, Arak 2006). Vähtkõve vastu on püütud abi leida umbes 45 taimeliigilt, millest viie toimet vähirakkudesse polnud varem uuritud (Sak jt 2014); ühel neist (harilik mänd, *Pinus sylvestris*) on nüüd *in vitro* kindlaks tehtud valikuline toime teatud rinnanäärmevähi rakkudesse (Raal jt 2015).

Kõigest eeltoodust lähtudes korraldasime küsitluse, et teada saada, missugused pärimuslikud käibetõed mõjutavad nüüdisajal suhtumist ravimtaimede kogumisse ja tarvitamisse. Saadud vastuste põhjal analüüsime, kuidas ravimtaimedega seotud uskumused kajastavad inimeste maailmavaadet haiguse-tervise skaalal ning kas ja kuidas on need uskumused seotud inimese hariduse, soo ja vanusega. Empiiriliste andmete hankimiseks küsitlesime 1205 juhuslikult valitud inimest.

METOODIKA JA RESPONDENDID

Artikli empiiriline aines põhineb Eesti elanikkonna seas juhuvalimi meetodil tehtud küsitlusel, milleks kasutati nii suulist intervjuud kui ka kirjalikku anketeerimist ja küsitlust. Suuliselt intervjuueriti Eesti eri piirkondade inimesi saamaks teada, missugused ravimtaimedega seotud uskumused on inimeste hulgas nüüdisajal levinud. Andmed pandi kirja 650 inimeselt. Võimalikult juhusliku valimi saamiseks tehti suulised lühiintervjuud erinevatel kellaegadel ja eri kohtades (sh toidupood, turg, bussijaam, linna-tänavad, pargid ja kodud). Vastajate valikul jälgiti, et küsitlusse kaasatud inimesed jaotuksid soo ja vanuse järgi võrdeliselt nende

Tabel 1. Küsitletute üldiseloomustus.

Suulisele küsitlusele vastanud	Vastanute hulk	Kirjalikule küsitlusele vastanud	Vastanute hulk
Haapsalu linna elanikud	99	Arstiteaduskonna üliõpilased	232
Pärnu linna elanikud	100	Ettevõtluskooli- tustel osalenud	114
Tallinna linna elanikud	102	Filosoofiateaduskonna üliõpilased	186
Tartu linna elanikud	102	Veebilehe “Ole terve” kasutajad	23
Võru linna elanikud	97		
Haanja valla elanikud (Võru maakond)	50		
Kose valla elanikud (Harju maakond)	100		

esindatusega piirkonda iseloomustavas rahvastikupüramiidis (andmebaasi www.stat.ee põhjal). Kirjalikule küsitlusele, mis toimus veebipõhiselt, vastas 555 inimest (tabel 1). Ankeedi keskmes oli 10 ravimtaimedega seotud väidet, kuid peale selle uuriti ka eestlaste suhtumist looduslikesse ja sünteetilistesse ravimitesse ning nende arvamust ravimtaimede toimivuse põhjuste kohta.

Kokku küsitleti uuringu käigus 1205 inimest, kellest kaks kolmandikku olid naised (tabel 2). Suulised intervjuud tehti seitsmes Eesti piirkonnas (tabel 1). Kirjalikule küsitlusele vastanutest moodustasid enamiku üliõpilased, kes jagunesid Tartu ülikooli tollase arstiteaduskonna ja sama ülikooli filosoofiateaduskonna vahel. Teised kirjalikule küsitlusele vastanud rühmad olid veebilehe “Ole terve” (www.oleterve.eu) kasutajad ja mitmesugustel koolitustel osalejad.

Uuriti ka küsitletute seost religiooniga, et saada teada, kas ja kuidas mõjutab või kajastab inimeste religioosne maailmapilt nende suhtumist ravimtaimede kasutamisse. 76% vastanutest ei pidanud omaks ühtegi religiooni, 8% vastanuid väitis end olevat seotud luterlusega, 5% täpsemalt määratlemata ristiusuga, 3%

Tabel 2. Küsitletute sooline ja vanuseline jaotus.

Vanuserühm	Mehed (%)	Naised (%)	Kokku (%)
15–19	1	2	3
20–29	13	31	44
30–39	6	8	13
40–49	5	6	11
50–59	4	6	10
60–69	3	5	8
70+	3	7	10
Kokku	35	65	100

õigeusuga, samuti 3% maausuga ja 5% muu usulise maailmavaatega.

Haridustasemelt jaotusid vastajad järgmiselt: 6%-l oli kooliharidust üheksa või vähema klassi jagu, 33%-l 10–12 klassi jagu ja 61%-l oli kõrgem haridus.

Vestlustest apteekritega selgus, et inimeste suhtumises ravivahendite päritolusse on tänapäeval suuri erinevusi: on kirglikke tabletipooldajaid, neid, kes tarvitavad ainult ravimtaimi, ja kolmas rühm, kes kasutab ja kombineerib olenevalt olukorrast mõlemat. Üks artikli autoreid, Ain Raal, on kolme aastakümne jooksul Tartu ülikooli farmakognoosia õppejõuna pidanud üle 200 populaarteadusliku loengu ravimtaimedest ning vastanud sageli küüslajate küsimustele. See kogemus on andnud hea ettekujutuse inimeste hulgas levinud käibetõdedest ja uskumustest ning oli aluseks käesoleva uuringu küsimuste koostamisel.

Osa ravimtaimedega seotud uskumuste lähtekohaks on eesti keeles välja antud (rahva)meditsiiniteemalised originaal- ja tõlke- raamatud, mille ilmumine muutus massiliseks pärast Eesti taasiseseisvumist 1990. aastatel. Interneti levides on ravimtaimedega seotud uskumuste vahendamisel järjest suurem osa olnud sotsiaalmeedial, veebilehekülgedel ja veebipõhistel jututubadel.

RAVIMTAIMEDE KASUTAMINE NING EELISTUSED LOODUSLIKE JA SÜNTEETILISTE RAVIMITE TARBIMISES

Küsimusele “Kui tihti kasutate terviseprobleemide korral enda ravimiseks ravimtaimi?” vastas umbes iga kümnes küsitletu, et kasutab ravimtaimi alati, kui tervisega probleeme tekib. Kaks kolmandikku vastajatest väitis, et kasutab ravimtaimi mõne terviseprobleemi korral, ja ligi veerand vastanutest ütles, et ei kasuta ravimtaimi kunagi.

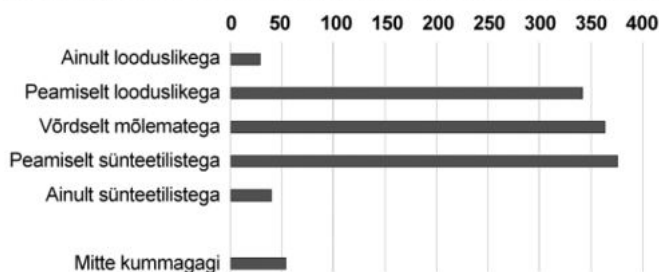
Kolmandik küsitletuid eelistab terviseprobleemide korral kasutada sünteetilisi ravimeid. Looduslikku päritolu ravimeid (ravimtaimi) eelistab peaaegu sama palju vastanuid ning võrdselt looduslike ja sünteetiliste ravimite kasutajaid oli vastanute hulgas samuti ligikaudu kolmandik. Umbes 4% vastajatest väitis, et ei kasuta kunagi ühtegi ravimit (joonis 1).

On tähelepanuväärne, et küsitletute hulgas oli kõrgem haridustase seotud ravimtaimede sagedasema kasutamisega. Ühtlasi on ravimtaimede sagedasemate kasutajate seas ülekaalus naised. Arstiõppe üliõpilased kasutavad ravimtaimi keskmisest vähem, proviisoriõppe üliõpilased seevastu keskmisest rohkem. Religioosse taustaga inimesed kasutavad ravimtaimi oma tervise parandamiseks sagedamini kui need, kes enda sõnul ühtegi religiooni ei tunnista.

Huvitav on võrdluseks mainida teiste uuringute tulemusi, mille kohaselt eestlased kasutavad külmetushaiguste ja gripi korral ravimtaimi seda enam, mida eakamad nad on ning mida kõrgem on nende haridustase. Mehed kasutavad ravimtaimi naistest harvem (Raal jt 2013). Vastupidine tendents ilmneb aga hariliku ženšenni (*Panax ginseng*) ja selle analoogide kasutamise sageduses: vanuse suurenedes selle taime kasutamine harveneb. Madalama haridusega inimesed kasutavad organismi üldtugevdava toimega taimi vähem kui rohkem haridust saanud inimesed. Need tulemused saadi 1233 apteegikülastaja küsitlemisel Eesti linnades (Volmer jt 2016).

Inimesed, kes sünteetilisi ravimeid enda sõnul ei tarvita, põhjendasid seda peamiselt sellega, et pole kunagi nii haiged olnud,

Milliste vahenditega Te ennast tervislike probleemide ilmnemisel ravite?

Joonis 1. Eelistused looduslike ja sünteetiliste ravimite tarbimises.

et oleksid tundnud vajadust ravimit võtta, või siis väites, et haigusi tuleb ravida oma mõttejõuga, mitte ravimitega. Sünteetiliste ravimite kasutajate tüüpiline põhjendus oma valikute kohta oli seotud nüüdisajale iseloomuliku elustiiliga: elutempo on liiga kiire looduslike ravimite kasutamiseks. Sünteetiliste ravimite kasutajad soovivad võimalikult kiiret paranemist, et naasta harjumuspärase elukorralduse juurde ning mitte kulutada oma aega tervise taastamisele rahulikumas tempos.

Paljud küsitlud ei vastandanud suulisel intervjuul ravimtaimed kasutamist ravimite kasutamisele, vaid nägid neid teineteist täiendavate vahenditena. Tihti väljendati arvamust, et ravimtaimed on sobivamad külmetuse või seedimisprobleemide vastu, ravimid aga raskemate haiguste või nii-öelda kiirabina ägeda valu vastu.

Küsitluse põhjal võib järeldada, et kuigi eestlased eelistavad looduslikke ravimeid ja tahaksid, et nende terviseprobleemid oleksid ravimtaimed ja looduslike ravimitega lahendatavad, valitseb praktikas ikkagi selline hoiak, et tõsiste tervisehäda korral ei saa taimravile lootma jääda. Ilmselt just seetõttu ei selgunud ka olulist erinevust nooremate ja vanemate vastanute vahel: vanemad inimesed võivad küll idee poolest eelistada looduslike ravimeid, aga kuna eaga kaasnenud terviseprobleemid on tõsised (näiteks kroonilised vaevused), tekib vajadus tõhusate ravimite, sealhulgas valuvaigistite järele. Mitme kroonilise haiguse korral, nagu astma, kõrgvererõhktõbi, suhkruhaigus, südamepuu-

dulikkus, autoimmuunhaigused jt, on inimene sunnitud sünteetiliselt ravimeid tarvitama elu lõpuni ja ravimtaimed siin ravimeid ei asenda.

RAVIMTAIMEDE TOIME PÕHJUSED: USK RAVIMI TOIMESSE, KEEMILINE KOOSTIS, TAIME SALAPÄRANE TERVISTAV “ENERGIA”?

Läbi aegade on ravimtaimede soodsat mõju inimese tervisele seostatud nendes leiduva erilise energiaga. Kujutlust ravivast taimeenergiast kannavad niisugused taimravisüsteemid nagu homöopaatia, astroherbalism, Bachi õieteraapia, puuenergeetika, füto-refleksoteraapia jt (Raal 2007; Puu... 2004). Ka nüüdisajal käsitletakse seesugust energeetikat väga laialdaselt, jääb koguni mulje, et ükski ravimtaimekoolitus ei saa läbi “energiata”. Näiteks tutvustab MTÜ Tervise Kodu Kool ravimtaimekursust, mille lõpetaja muu hulgas “oskab luua seoseid taimede ja inimeste eluprotsesside, toimimise ja energeetika vahel”.⁸ Integraali terviseklubi koduleht annab teada: “Raudrohi on energeetiline taim nõrkuse vastu”.⁹ Üks “Kevadise taimeväe” kodulehe ravimtaimekoolituse teemasid on “Mis on taime varjatud vägi ehk taimede energeetika”.¹⁰ Muidugi pole tegemist pelgalt nüüdisaegse moega; energeetilise herbalismi juured ulatuvad meditsiiniajaloo kaugematesse sajanditesse ning tänapäeval vahendavad vanemasse geograafilis-ajaloolisse ruumi kuuluvat taimravalast teavet mitmesugused populaarteaduslikkusele pretendeerivad veebisaidid:

Hiina meditsiini seisukohalt must pipar soojendab keha sisemust ja hajutab külma, kõrvaldab seiskuse (väikeses annuses), eemaldab lima ja langetab ülestõusnud energiat.¹¹

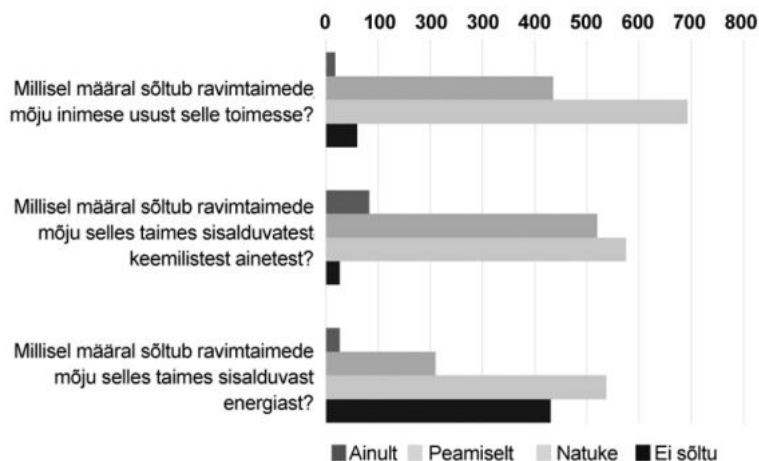
Seetõttu võtsime taimede energiat käsitleva teemaringi uuringu küsimuste hulka. Kõigest 1% vastanutest leidis, et ravimtaimede toime sõltub ainult inimese usust sellesse. Üle kolmandiku

⁸Facebook.com/herbaatika/posts/763646907005408.

⁹Integraal.ee/terviseklubi/Ravimtaimed.php.

¹⁰Taevasjamaa.ee/kevadine-taimevagi-2.

¹¹Rahvatarkustevaramu.weebly.com/ravimtaimed.html.

Joonis 2. Ravimtaimede toime sõltuvus. Uskumused ravimtaimede toime sõltumise kohta inimese usust sellesse toimesse, taimes sisalduvatest keemilistest ainetest ja taimes sisalduvast energiast.

oli veendunud, et usk on ravimtaimede tervistavas toimes peamine tegur, 58% väitis, et inimese usk mõjutab ravimtaime toimet natuke ja 5% ei pidanud inimese usku ravimtaimede toimet mõjutavaks teguriks (joonis 2).

Ravimtaimedes sisalduvaid keemilisi komponente pidas ainaks nende toimet mõjutavaks teguriks 7% vastanutest. 43% leidis, et taimes sisalduvad toimeained on peamine ravimtaime toimet mõjutav tegur. 48% uskus, et taime keemilisel koostisel on vaid natuke mõju ravimtaime toimele. Kõige väiksem osa (2%) vastajatest arvas, et taimes sisalduvad keemilised ained toimet ei mõjuta.

Ligi pooled vastajad uskusid, et taimes sisalduv energia mõjutab ravimtaime toimet natuke ning umbes kuuendik leidis, et taimes sisalduv energia on peamine, millest ravimtaimede mõju sõltub. Üle kolmandiku vastanutest ei pidanud taimes sisalduvat energiat teguriks, mis mõjutaks nende toimet, seevastu ainult taimes sisalduvale energiale omistas ravimtaimede toime 2% vastanutest.

Vastanute kõrgem haridustase korreleerus suurema mõju omistamisega ravimtaime keemilistele komponentidele ja väiksema mõju omistamisega nende energeetilistele omadustele. Vanuse kasvades mainiti rohkem inimese usu ja energia tähtsust taime toimele, nooremad pidasid oluliseks pigem keemilist koostist.

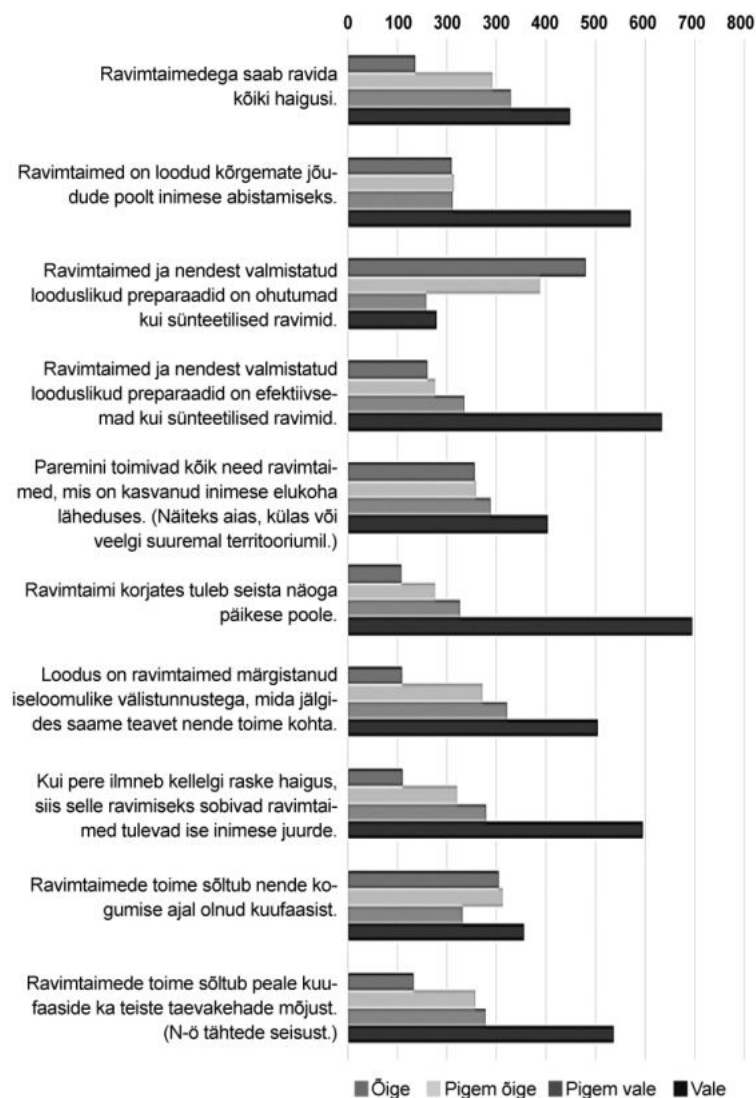
Arstiteaduskonna üliõpilased pidasid teistest vastajatest tähtsamaks inimese usku taime ravivasse toimesse ja taimes sisalduvaid keemilisi aineid; toime sõltuvust taimele omasest energiast usuti nende seas teistest vähem. Arvatavasti on see seotud nende teadmistega platseeboefektist. Ravimtaimede toime sõltumisele nende keemilisest koostisest omistasid arstiteaduskonna ja filosoofiateaduskonna üliõpilased võrdselt suurt tähtsust; see ületas üldvalimi keskmist tulemust ja on seostatav nende haridusega.

Suulisel küsitlusel leidsid üksikuid vastajaid, kes väitsid, et kui taim sisaldab keemilisi aineid, siis on ta saastunud ja ravimtaimena kasutamiseks kõlbmatu. Samad inimesed uskusid, et keemiline koostis ei mõjuta ravimtaime toimet. On üsna üllatav, et leidub inimesi, kes ei seosta keemiliste ainete olemasolu taimedes eluks vajaliku biokeemilise paratamatusega. Teisalt võib siin näha alateadlikku protesti kõige "keemilise" vastu.

Intervjuu käigus esitati küsitletuile väiteid ravimtaimede kohta ja uuriti, kas nad peavad esitatud väidet õigeks või valeks (joonis 3).

1. Ravimtaimedega saab ravida kõiki haigusi

Üldlevinud usk sellesse, et looduses leidub iga häda vastu rohtu ehk taimedega saab ravida kõiki haigusi, on populaarne ka tänapäeval. Teaduslikult on selline hoiak väär, sest puuduvad tõendid, et taimedega saaks tõhusalt ravida ägedaid nakkushaigusi, vähki, aidsi, parkinsonismi, kõrgvererõhktõbe, psoriaasi jm. Selle väite vastu püütakse omakorda vaielda väitega, et planeedi kõrgemate taimede liikidest on põhjalikumalt läbi uuritud vaid alla 10% (Raal 2016). Kahtlemata leidub seni uurimata (ravim)taimedes tõhusaid toimeaineid, kuid nimetatud haigustega võitlemisel on tõsisest raskustest kogu nüüdisaegne teaduslik me-

Joonis 3. Suhtumine küsitleja esitatud väidetesse.

dotsiini ja läbimurret nende seljatamiseks ei ole toonud ka mitmesugused alternatiivmeditsiini valdkonda liigituvad ravivõtted.

Kui esitatud väitega pigem nõustunute ja mittenõustunute hulk erineb vaid mõne protsendi võrra (vastavalt 24 ja 27%), siis täiesti valeks pidas seda väidet kolm korda rohkem vastanuid, kui oli neid, kes pidasid seda täiesti õigeks (37 ja 11%). Mida kõrgema haridustasemega oli vastaja, seda vähem nõustus ta väite õigsusega, kuid vanuse seos esitatud väitega oli vastupidine: vanuse kasvades väitega nõustujate hulk suurenes. Inimesed, kes tunnistasid mõnd usku, nõustusid sagedamini väitega, et ravimtaimedega saab ravida kõiki haigusi.

Võib oletada, et isegi kui sõna “ravimtaimed” asemel panna väitesse mõni muu ravimeetod, jääb inimeste hulgas domineerima üldlevinud teadmine, et kõik haigused lihtsalt ei ole ravitavad. Seega võib järeldada, et esitatud väide ei kajasta mitte niivõrd inimeste suhtumist ravimtaimedesse, vaid pigem alternatiivmeditsiinis levinud seisukohta, et mis tahes haigust on võimalik õige meetodi leidmise korral täielikult ravida.

2. Ravimtaimed on loodud kõrgemate jõudude poolt inimese abistamiseks

Eesti viimase rahvaloenduse (2011) andmetel tunnistab 15-aastastest ja vanematest Eesti elanikest mingit usku 29%, kellest sugugi kõik ei ole kristlased. “Kõrgemad jõud” võivad seostuda kristliku Jumalaga ja põhjustada mitteusklikus inimeses vastandumist, kuid samas sisaldavad “kõrgemaid jõude” ka teised maailmavaated: isegi loodust ja evolutsiooni on võimalik näha kui “kõrgemat jõudu”. Võib arvata, et suur osa eestlasi näeb loodust ja sealhulgas ravimtaimi ühtse tervikuna, mitte inimkeskse altruistliku süsteemina. Euroopas laiemalt on ravimtaimede seost jumalaga aidanud süvendada Maria Trebeni populaarne raamat *Tervis jumala apteegist* ning 11. sajandil tegutsenud püha Hildegardi õpetus ravimtaimedest; mõlemad raamatud on tõlgitud ka eesti keelde (Treben 2007; Väinsaar 2014, 2015).

Ülaltoodud väidet pidas täiesti õigeks 17% ning pigem õigeks 18% vastanutest. Pigem valeks pidas väidet 18% ja täiesti valeks 47% vastanutest. Mida kõrgem oli vastaja haridustase, seda vähem ta selle väitega nõustus. Vanemaealised nõustusid väitega suuremal määral kui nooremad inimesed. Vastajad, kes olid seotud mõne religiooniga, nõustusid väitega ootuspäraselt rohkem kui mittereligioossed inimesed.

Esitatud väidet pidas valeks peaaegu pool kõigist küsitlusele vastanutest ehk üle kahe korra suurem hulk inimesi, kui oli ükskõik millise teise vastusevariandi valijaid. Suur mittenõustujate hulk võib olla seotud eestlaste vähese religioossusega. Euroopa Liidu riikide hulgas paistab 2010. a uuringu põhjal Eesti silma kahe näitajaga: oleme jumalasse uskujate vähesuse poolest 2.–3. kohal (uskujaid on 18%), kuid kõrgematesse jõududesse uskujate rohkuse poolest 1. kohal (50%).¹²

3. Ravimtaimed ja nendest valmistatud looduslikud preparaadid on ohutumad kui sünteetilised ravimid

Üldlevinud arvamuse kohaselt, mida võimendab toidulisandite ja loodustoodete tootjate ning turustajate reklaam, on ravimtaimed ja looduslikud preparaadid ohutumad või vähemalt ohutumad kui “keemilised” ravimid, sest need arvatakse avaldavat vähemal määral kõrval- ja koostoimeid. Ometi on ka ravimtaimede kasutamise seotud ohtudest põhjalikult kirjutatud (vt nt Raal 2010).

Selle väitega nõustus kokku 72% vastanutest ja see ületab nõustujate osakaalu poolest kõik teised küsimustiku väited. Seejuures pidas 40% vastanutest väidet täiesti õigeks, mis on samuti suurim näitaja selles kategoorias.

Regressioonanalüüs tuvastas siingi, et mida kõrgem oli vastaja haridustase, seda vähem nõustus ta vaadeldava väitega ning vanusel oli vastupidine mõju: eakamad nõustusid väitega suuremal määral. Nagu kahe eelmisegi väitega nõustusid Tartu ülikooli arstiteaduskonna üliõpilased sellega vähemal määral kui teised küsitletud.

¹²https://en.wikipedia.org/wiki/Religion_in_the_European_Union.

Tulemused näitavad, et eestlased peavad ravimtaimede kasutamist üldiselt ohutuks ega ole ilmselt piisavalt kursis võimalike kõrvalmõjude ja koostoimetega. Sellest võib tuleneda oht, et ravimtaimi ei kardeta kasutada ka koos käsimüügi- või isegi retseptiravimitega, sest ei tajuta sellise teguviisiga kaasnevaid riske. Teisalt võivad seda arvamust süvendada sünteetiliste ravimite pakendiinfolehtedes toodud üsna pikad loetelud nende võimalikest kõrvaltoimetest, millest osa ilmneb haruharva.

Olgu siinkohal märgitud, et huvitavaid tulemusi on saadud näiteks Brasiilias, kus küsitleti 20 ravimtaimede müügiga tegelevat isikut (Lanini jt 2012). Nad pidasid ühelt poolt ravimtaimi sünteetilistest ravimitest ohutumaks, kuid teiselt poolt nõustasid väitega, et ka ravimtaimed võivad põhjustada kõrvaltoimeid. Edasimüüjad usuvad, et ravimtaimed ei olegi päris ravimid ja nende tarvitatava koguse suurendamine pole ohtlik ning vaid tõhustab nende mõju, sest “ravimtaimed on looduslikud” ja mõjuvad paremini omavaheliste segudena. Tinde van Andel ja Luisa G. Carvalho (2013) küsitlesid 270 Surinames Paramaribos elavat täiskasvanut. Päris suur hulk neist uskus, et “ravimtaimed töötavad paremini kui tabletid” (31%), “ravimtaimed on ohutud” (22%) ja “ravimtaimedel on vähem kõrvaltoimeid kui tablettidel” (23%).

4. Ravimtaimed ja nendest valmistatud looduslikud preparaadid on efektiivsemad kui sünteetilised ravimid

Nii nagu mujal maailmas on ka Eestis juba mõnda aega levinud mitmesugused ravimitesse puutuvad vandenõuteooriad. Usutakse eksisteerivat sünteetiliste ravimite tootjate vandenõu meedikutega, et haigete inimeste arvel rikastuda, mistõttu üritatakse maha vaikida ja olematuks kuulutada laialt kättesaadavate looduslike ravivahendite imepärast toimet. Usutakse, et seetõttu maksavat sünteetilisi preparaate välja kirjutavad arstid kinni ning apteekritel puudub võimalus ravimtaimedel põhinevaid ravivahendeid väljastada. Usutakse sedagi, et rafineeritumaks eesmärgiks on sünteetiliste ravimite tarbijad veelgi haigemaks muuta, et nad selle tagajärjel veelgi rohkem “kunstravimeid” ostaksid.

Ligi veerand vastanutest pidas esitatud väidet õigeks või pigem õigeks ja kolmveerand pigem valeks või täiesti valeks. Vastanute seisukohad ei korreleeru ei nende soo, vanuse, religioossuse ega haridustasemega. Arstiteaduskonna üliõpilased nõustusid väitega ootuspäraselt vähem kui teised vastajad. Suulistel küsitlustel mainiti sageli, et sünteetilised ravimid on tõhusamad, sest toimivad kiiremini. Samuti arvati märkimisväärselt sagedasti, et sünteetilised ravimid on küll efektiivsemad sümptomite eemaldamisel, kuid ravimtaimed toimivad haiguse põhjusesse.

Ka mujal maailmas on selliseid uuringuid tehtud. Näiteks David Green koos kaasautoritega (2013) küsitles Inglismaal 158 täiskasvanut uurimaks nende suhtumist looduslikesse ja sünteetilistesse ravimitesse. Vastajate enamik uskus, et sünteetilised ravimid on looduslikest tõhusamad, kuid nende tarvitamisega kaasneb suurem risk ehk teisisõnu, looduslikest vahenditest on küll tervisele vähem kasu, kuid oht organismile on väiksem. Mõlemat tüüpi ravimite võimaliku kasu ja kahju kaalumisel leiti, et sünteetiliste ravimite kasutamisega kaasnev risk võib üles kaaluda neist tuleneva kasu.

5. Ravimtaimede toime sõltub nende kogumise ajal olnud kuufaasist

Kuufaasid on olnud eestlastele nagu teistelegi rahvastele olulised juba aegade algusest peale. Ka tänapäeval kavandavad paljud inimesed oma tegevust kuufaaside järgi. Eesti rahvapärimuses ei seostata kuufaasidega mitte ainult taimede külvi ja istutamist, vaid ka vajaliku taimeosa kogumist (ravimtaimed, juur- ja puuviljad, lilled). Nii soovitatakse õisi, seemneid ja vilju koguda täiskuu ajal, taimede maa-aluseid osi aga enne uue kuu loomist. Niisugune traditsioon toetub uskumusele, et pärast kuu loomist hakkavad taimemahlad juurtest taime tipu poole liikuma ja toovad sealt ülespoole kaasa ka “energia” (Sarv 2015). Viidatud raamatu autor Mikk Sarv väljendab isiklikus kirjavahetuses mõtet, et kui inimene püüab elada kooskõlas muutuva kuuga, mõjutab see ka ravimtaimede korjamist ning usku nende toimesse, ja kuigi siin on päris palju subjektiivset, võib see usk olla päris suure mõjuga.

Lätlased seostavad samuti inimese tervist ja ravivahendite toimet kuufaasidega, näiteks usutakse, et “täiskuu ajal on raske peatada verejooksu; rohtude mõju on sel ajal väga intensiivne” (Balode, Kārklīņš 2005: 57).

Meie küsitluses pidas ravimtaimede toime sõltuvust kuufaasidest täiesti õigeks 25% ja pigem õigeks 26% vastanutest. Pigem valeks pidas esitatud väidet 19% ja täiesti valeks 30% vastanuid. Tegu oli selle küsimustiku ainukese ravimtaimede korjamine puudutava väitega, millega nõustujaid oli rohkem kui mitte-nõustujaid. Oli neid, kes pidasid eelnevaid ravimtaimede kohta käivaid uskumusi täiesti valeks ja isegi naeruväärseks, kuid nõustused täielikult ravimtaimede toime sõltuvusega nende kogumise ajal olnud kuufaasist.

Kõrgema haridusega vastajad pidasid taevakehadega seotud väiteid harvem õigeks kui madalama haridusega vastajad ja mõlema väitega olid suurema tõenäosusega nõus vanemad vastajad. Ka siin nõustused arstiteaduskonna üliõpilased mõlema väitega teistest rühmadest harvem ning inimesed, kes kuulusid mõnda religiooni, pidasid väidet õigemaks kui teised grupid.

6. Ravimtaimede toime sõltub peale kuufaaside ka teiste taevakehade mõjust ehk n-ö tähtede seisust

Usk, et taevakehad avaldavad ravimtaimede erilist mõju, hakkas Eestis laiemalt levima enne Teist maailmasõda, mil ajakirjas *Vaimsuse Ideoloogia* avaldati E. Silvano artiklisari “Arstimine kodumaal kasvavate taimedega okultalusel” (Silvano 1933–1935; vt ka Raal 2007). Nüüdisajal on astroherbalismi levik küll suhteliselt vähenenud, kuid näiteks Mall Värva 2000. aastal ilmunud raamatust *Tee ravimtaimede juurde* leiame näpunäiteid ravimtaimede kogumiseks astroloogilisi parameetreid arvestades.

Taevakehade mõjuga ravimtaimedele nõustus täielikult 11% ja pigem nõustus 23% vastanutest. Pigem valeks pidas seda väidet 26% ja täiesti valeks 39% vastanuid. Naised olid suurema tõenäosusega nõus väitega, et ka teised taevakehad peale Kuu võivad ravimtaimede toimet mõjutada.

On huvitav, et suur hulk neid, kes uskusid kuufaaside mõju ravimtaimedesse, ei nõustunud teiste taevakehade mõjuga ravimtaimede toimesse, tuues põhjenduseks, et need taevakehad on maa-pealse elu mõjutamiseks liiga kaugel. Teiselt poolt oli arvestatav hulk vastajaid, kes juhtisid tähelepanu asjaolule, et mida muud kui “tähtede seis” on ka aastaajad Maal või et Päike mõjutab kindlasti ravimtaimede toimet. Sedasama põhjendust kasutati aga nii väitega nõustumise kui ka mittenõustumise põhjendamiseks.

Küsitluses osalenud inimestest 6% väitis, et jälgib ravimtaimi korjates kuufaase ja/või teiste taevakehade seisu. Ravimtaimede korjaja kuufaaside ja/või tähtede seisu järgi oli suurema tõenäosusega naissoost.

Astroherbalismi võimendavad ilmselt ravimtaimi taevakehadega siduvad publikatsioonid, millest siin tõime vaid kaks näidet (Silvano 1933–1935; Värva 2000).

7. Paremini toimivad kõik need ravimtaimed, mis on kasvanud inimese elukoha läheduses

Sellegi uskumusega seotut küsitakse sageli ravimtaimeloengute lektorilt. Uskumuse algupära pole selge, tegemist tundub olevat esialgu peamiselt suusõnal, hiljem ka sotsiaalmeedias levinud arvamusega, millel teaduslik alus mõistagi puudub. Kuid leidub ka kirjalikult fikseeritud seisukohti, näiteks ravimtaimede ja taimse toidu propageerija Mercedes Merimaa nendib: “Õeldakse, et süüa tuleb neid taimi, mis kasvavad kuni 50 kilomeetri kaugusel inimese elukohast. Taimed loovad parima ainetevahelise suhte, mida on tarvis selle paikkonna inimeste tervise tasakaalustamiseks” (Kolk 2010).

Väitega nõustus täielikult 21% ja pigem õigeks pidas seda samuti 21% vastanuid. 24% vastanutest pidas väidet pigem valeks ja 33% täiesti valeks. Kuigi väitega mittenõustujaid oli küsitlute seas rohkem kui nõustujaid, oli see väide uuritud rahvameditsiiniga seotud uskumuste seas ühe suurima nõustujate hulgaga.

Koos vanusega kasvas ka väitega nõustujate hulk. Arstiteaduskonna üliõpilased nõustusid sellega vähemal määral kui teised

võrreldud rühmad. Nõustujaid oli rohkem nende inimeste seas, kes kuulusid mõnda religiooni.

Enamasti peeti küsitluses keskkonna puhtust tähtsamaks teguriks kui kaugust kodukohast. Ka suur hulk nõustujaid tegi seda mõõndusega, et väide peab paika vaid juhul, kui elukoha läheduses on vähemalt sama puhas keskkond kui kaugemal. Mitmed nõustujad täpsustasid, et elukoha läheduses kasvanud ravimtaimed toimivad paremini, sest siis on neil inimesega sarnane energia. Viieteistkümnel korral avaldati täpsemat arvamust piirkonna suuruse kohta, kust peaks ravimtaimi korjama. Suurusena märgiti ära kodukoha ümbrus raadiusega 10 km (2 vastajat), 25 km (1), 35 km (1), 50 km (4), 80 km (1), 100 km (1), 50–80 km (1) ja Eesti riigi territoorium (3).

23% vastanutest märkis, et korjab ise ravimtaimi sellest põhimõttest lähtudes. See näitaja on aga pisut eksitav, sest osa neist, kes nii vastas, lähtus ravimtaimede korjamisel elukoha lähedusest pigem mugavusest kui uskumusest, et elukoha lähedusest korjatud ravimtaimed toimivad paremini. Sellest põhimõttest lähtuv ravimtaimede korjaja oli suurema tõenäosusega naisterahvas.

8. Loodus on ravimtaimed märgistanud iseloomulike välistunnustega, mida jälgides saame teavet nende toime kohta

Sellist ajalooliselt ammust uskumust nimetatakse signaturismiks. Näiteks juba Paracelsus (1493–1541) seostas naistepuna “torkehaavadega” lehti võimalusega ravida naistepunaga torkehaavu. Signaturism toetub põlisele ja maailmas väga laialt levinud maagilisele mõtteviisile, mille kohaselt sarnast tuleb ravida sarnasega, kusjuures sarnasus võib hõlmata nii ravimtaimede värvust, kuju kui ka muid omadusi. Näiteks Ungari rahvameditsiinis on tavaks ravida kollatõbe kollast värvi taimedega, Eestis muu hulgas saialillega (Raal 1989; Kõivupuu 2013).

Väidet pidas täiesti õigeks 9% ja pigem õigeks 22% vastanutest, 27% pidas seda pigem valeks ja 42% täiesti valeks. Tervikuna nõustus väitega niisiis kolmandik vastanuid ja 5% järgis ise ravimtaimi korjates seda põhimõtet. Haridustaseme tõusuga vä-

henes inimeste usk väite õigsusse ja suurema tõenäosusega olid väitega nõus naised. Arstiteaduskonna üliõpilased pidasid seda-
gi väidet harvem tõseks kui teised rühmad ja mõnda religiooni kuulunud inimesed nõustusid sellega sagedamini.

Ravimtaimede välistunnuste ja toime vahel kirjeldati mitmesuguseid seoseid. Näiteks kollast värvi taimed sobivat maksahaiguste raviks, punast värvi seostati südamehaiguste ravimisega ja toimega vereringesse. Arvati ka, et taime ravitoimet on võimalik välja lugeda mõne taimeosa kuju järgi. Näiteks kreeka pähkli sarnasust ajuga seostati mõtetegevuse ergutamise ja maasikas avaldavat positiivset toimet südamele, sest pooleks lõigatud maasikas on südamekujuline. Veel usuti, et kollane värv ravib neeru-
de, põie ja sapiga seotud haigusi; rukkilill ravib liigeseid, sest on sakiline; rohelist värvi taimed on puhastava toimega; kollased taimed ravivad põletikku. Mainiti ka seost taime kirju värvuse ja mürgisuse vahel.

Kuigi ajalooliselt on see uskumus leidnud Eesti rahvameditsiinis suurt toetajaskonda (Kõivupuu 2013), ilmneb uuringust, et uskumine seda tüüpi seostesse on nüüdisajal vähenemas.

9. Ravimtaimi korjates tuleb seista näoga päikese poole

Selle uskumuse päritolu ja tekkepõhjused ei ole teada. Kindlasti oli see üksjagu levinud juba 1980. aastatel, mil Ain Raali käest küsiti ravimtaimeloengutel sageli selle uskumuse tõepärasuse kohta. Kui lektori vastus oli jaatav, sest siis saab vähemalt inimese nägu päikest, oli nii muigajaid kui ka küsimuse naljaks keeramise üle pahandajaid.

58% vastanutest pidas seda väidet täiesti valeks ja 19% pigem valeks. Seega leidis väide küsitletute seas kõige vähem uskujaid. On siiski märkimisväärne, et iga neljas inimene pidas seda kas tõeks või vähemalt usutavaks, eriti naised ja vanemaelised inimesed. 8% küsitletutest vastas, et nad järgivad seda põhimõtet ja seisavad ravimtaimi korjates näoga päikese poole. See tähendab, et iga kolmas isik, kes väidet tõseks pidas, järgis seda ka päriselus.

Arstiteaduskonna üliõpilased nõustusid väitega vähemal määral kui teised rühmad. Erinevalt muudest ravimtaimede korjamisega seotud väidetest, mida arstiteaduskonna üliõpilased pidasid filosoofiateaduskonna tudengitega võrreldes vähem tõeseks, ei leidunud selle väite puhul nende kahe grupi vahel erinevust. Inimesed, kes kuulusid mõnda religiooni, nõustusid väitega teistest suuremal määral.

Vastajate seas leidis neidki, kes proovisid väitele ratsionaalset põhjendust leida, öeldes näiteks, et näoga päikese poole olemine on kasulik D-vitamiini biosünteesile ja/või inimese emotsionaalse seisundile. Nõustumist põhjendati mõnel korral ka sellega, et näoga päikese poole seismine on vajalik “päikese energia korjamiseks”. Väitega mittenõustumist põhjendati mitmel korral selgitusega, et näoga päikese poole seistes võib päike silma paista ja siis on raskem õiget taime ära tunda.

10. Kui peres ilmneb kellelgi raske haigus, siis selle ravimiseks sobivad ravimtaimed “tulevad” ise inimese juurde

Seisukohta, et taimed “tulevad” ise haige inimese juurde, levis omal ajal Eesti kuulsamaid ravitsejaid Kaika Laine, kelle ristipoeg on kõnelnud, kuidas ravitseja oli igal kevadel tema talu ümber tiiru teinud ning nähtud taimede hulga ja koosluse järgi vähihaigete selle aasta esinemissagedust ennustanud. Sellelaolisi arvamusi võib lugeda kirjasõnastki, näiteks on seda kinnitanud põline Saaremaa Sakla küla maanaine Aina Rõõm (Laine 2016).

Meie esitatud väitega nõustus täielikult 9% ja pigem õigeks pidas seda 18% vastanuid ehk kokku umbes neljandik vastajatest, kelle seas oli rohkem naisi, usklikke ja kõrgemas eas inimesi. Pigem valeks hindas väidet 23% osalejaid ning 49% vastanuid pidas väidet täiesti valeks. Arstiteaduskonna üliõpilased nõustusid väitega teistest rühmadest vähem. Tuleb ka mainida, et 41% küsitletutest jättis sellele küsimusele vastamata, pidades seda tõenäoliselt liiga absurdseks.

Põhjustena, miks ravimtaimed haige inimese juurde “ise tulevad”, toodi enim järgmisi selgitusi: haige inimese meeled on te-

ravnenud, “elu lihtsalt toimib selliselt”, kõrgemad intelligentsed jõud, kogu maailm moodustab ühtse terviku, (elu)energia, inimese võime mõjutada oma mõtetega enda elu ja ümbritsevat maailma, ettemääratus, indiviidi erilised võimed, taimede initsiatiiv ja altruistlik käitumine, seemneid toovate lindude soov inimesi aidata.

Mõned teemakohased näited intervjuudest:

Taim on ju elus ja tal on samamoodi teadvus kui inimesel. Nii et ka taim suudab oma liikumist mõjutada samamoodi kui inimene suudab liikuda (kui just liikumisvõimetu pole hetkel). Taimeriigis liigub teave väga kiiresti. N, 52, kõrgharidus.

Ma usun, et kõik on justkui kõigega seotud. Põhiliselt tundub, et teatud taime hakkad lihtsalt märkama. Üsna kummaline ja ma ei väsi imestamast, aga tundub, et vahepeal teavad isegi taimed paremini, mida mul kohe-kohe vaja läheb. Seda põhimõtet võib laiendada praktiliselt kõigele. Öeldakse ju, et kus häda kõige suurem, seal abi kõige lähem. Usun, et ka taimedega on samamoodi. Kindlasti võimendub efekt, kui hoida uudishimulikult silmad lahti ja oodata põnevusega, millise nurga alt abi välja ilmub. See on elukogemusega kinnitust leidnud. N, 35, kõrgharidus.

6% küsitletutest ehk 77 inimest lisasid oma teoreetilisele selgitusele kinnituse, et neil on meeles konkreetne juhtum elust, mis seda väidet kinnitab. Alljärgnevalt mõned näited.

Kevadel lapse kõha puhul ilmus paiseleht lihtsalt ilupõõsasse, tuletades enda omadusi meelde. Ühelgi aastal pole ma teda seal näinud. Ilupeenar on ka alati pedantselt rohitud olnud. Ja siis äkki, peale nädalast eemalolekut, kasvab käputäis paiselehti keset peenart! N, 35, kõrgharidus.

Peenramaal hakkas hiirekõrv vohama just sel ajal, kui pere-naine jõudis üleminekuikka [hiirekõrva kasutatakse kuupuhastuse häirete korral]. N, 44, kõrgharidus.

Pahaloomulise kasvajaga perekonnaliikme koduaias hakkas puu küljes kasvama seen, mida peetakse vähi ennetamisel ja ravimisel väga tõhusaks. Varem seda puuseent seal ei kasvanud. N, 24, kõrgharidus.

Vanaemal oli vähk. Ta hakkas tundma akna tagant õuest mingit lõhna, mis talle väga meeldis ja palus sellest lõhnavast taimest

teed teha. See oli tegelikult üks mürgine taim (nime ei mäleta), aga kuna ta nii peale käis, olime lõpuks nõus. See ravis ta terveks. N, 84, keskharidus.

Mul oli kõha ja läksin taimi korjama. Nägin järsku ühte taime, mida polnud varem näinud. Korjasin seda siiski. Pärast selgus, et tegemist oli roomava madaraga, mis aitas kõha vastu. N, 51, kõrgharidus.

Islandi samblik, mida ma muidu polnud väga kaua näinud, hakkas järsku kõikjal mu läheduses kasvama ja peagi sündis õepoeg, kellel olid hingamisraskused. N, 72, kõrgharidus.

Kui ravimtaimi kasvatan, siis lähevad nad alati kasvama ainult juhul, kui mul terviseprobleemid on. N, 59, keskharidus.

Maal elas vanatädi, kellel oli mitmeid probleeme. Ühel hetkel hakkas ta kiitma aias kasvavat taime, mis tema hädade vastu aitas, ilma et ta oleks selle taime tausta kohta midagi teadnud. See osutus luurohuks [raudrohi], mis tõepoolest tema probleemide vastu toimis. Ka minul on hakanud raudrohi just siis ümberringi kasvama, kui mul seda vaja oli. N, 56, keskeriharidus.

Mingil hetkel hakkas mu kodu lähedal vohama vereurmarohi. Mõtlesin, et ju siis läheb mul seda varsti vaja ja ennäe — tulidki tüükad, mille vastu sain seda kasutada. N, 71, kõrgharidus.

TEISI TÄHELEPANEKUID

Küsitluste käigus täheldus, et uurimistöö ise taastootis samuti mitmeid uskumusi, mida on varasemast teada ravimtaimede kohta. Enam kui pooltele intervjueeritutele olid esitatud väited ravimtaimede kohta võõrad, kuid kord neist kuulnud, võttis nii mõnigi küsitletu uskumuse sedamaid omaks. Paljud vastajad nimetasid mõne uskumusega nõustumise korral konkreetseid autoreid või isikuid, kellelt nad väitsid oma uskumused saanud olevat; nende seas on märgitud ka Ain Raali, pidades ilmselt silmas tema alternatiivherbalismi tutvustavat raamatut *Teekond taimede taha*, milles toodud ajaloolisi uskumusi võeti autori sissejuhatavatest hoiatustest hoolimata sageli tõe pähe (Raal 2007).

Tendentsi, et vanemad inimesed usuvad alternatiivmeditsiinist pärit väidetes rohkem kui nooremad, kohtas väga paljude meie

esitatud väidete puhul. Ilmselt mängib siin rolli üha enam linnastuv ühiskond, millega kaasneb nooremate põlvkondade üleüldine vähene loodusetundmine ning märksa aktiivsem abiotsiv käitumine.

Eakamate vastajate puhul võib suurem usk rahvameditsiini pärineda nooruspõlvest, mil akadeemilise meditsiini poole kuiigi kergekäeliselt ei pöördutud. Tervisehädade tekkides võidi abi otsida kogenumatelt pereliikmetelt ja rahvatohtritelt ning nendelt pärit õpetused ilmselt kinnistusid.

Mitmesugustesse väidetesse uskujaid on ootuspäraselt rohkem religioossete isikute ja madalama haridustasemega inimeste seas. Need, kes juba niigi usuvad loodusseadustest kõrgemaid jõude ning on keskendunud alternatiivmeditsiini uurimisele, ei sea oma tõekspidamistele tingimata tõendus põhiseid kriteeriume.

Hariduse mõju inimeste uskumustele illustreerivad ka Tartu ülikooli meditsiinierialade üliõpilaste vastused. Arstiteaduskonna arsti- ja hambaarstiõppes hõlmavad teadmised ravimtaimedest ja alternatiivsest meditsiinist väiksema osa kui proviisoriõppes ning see kajastub ka nende erialade tudengite arusaamades.

Uurimistöö käigus tuli ette ravimite ja ravimtaimede kohta käivaid uskumusi, millest aimub nn uusvaimsust, mis hakkas Eestis jõudsalt levima 21. sajandi algul. Mõned näited.

Taimede teadvust pole küsimustik arvestanud. See, et taimed on võimelised inimesega suhtlema ja ise teavet jagama. See on kõige olulisem infoallikas aegade jooksul olnud. Pole vaja uskuda midagi, kui taimega tuleb suhelda ja rääkida. Taimed on ühisväljad. Nad ise õpetavad inimesi. Olen kohtunud mitmete taimede ühisväljadega ja nad jagavad teavet täiesti vabatahtlikult ja heameelega. Neid teeb kurvaks, et inimesed pigem küsivad teistelt inimestelt kui taimelt endalt. N, 52, kõrgharidus.

Süntetilised ravimid on selleks, et inimesi tappa. Muidugi mitte kohe, sest see oleks liiga ilmselge, vaid pikema aja jooksul. Seda tahavad illuminaadid. Võib kõlada ulmelisena, aga nii see on! M, 20, keskharidus.

Ravimtaimede kõrval on väga oluline ravivahend kivid. Ka kividel on energia ja ka kivid valivad selle energia vahendusel ise, millist inimest nad aitavad ja millist mitte. N, 44, keskeriharidus.

Ma ei usu, et kodu lähedus ravimtaimi mõjutab, küll aga olen kuulnud, et neid peaks korjama tammede alt, sest seal on parem energia. N, 62, keskeriharidus.

Ravimtaimede korjamisel peab arvestama ka magnetlainete seisuga, kosmiliste võngetega. N, 46, keskharidus.

Kui ravimtaim on ise kasvatatud, toimib see palju suurema väega. M, 58, kõrgharidus.

Igal kevadel tulevad kosmosest UFOd, kes istutavad inimeste jaoks kõik vajalikud ravimtaimed. N, 72, kõrgharidus.

Kõige rohkem sõltub inimese tervis tema enda mõtetest ja psüühikast. Sellele järgnevad tähtsusest need joogid ja söögid, mida inimene tarbib. Alles siis, kui need asjad on paigast ära, saab haigus tulla ja tekib vajadus ravimite või ravimtaimede järele. N, 51, keskeriharidus.

Samuti aitab haiguste vastu käte peale panemine ja taimedega rääkimine. M, 54, keskharidus.

Usun, et kõiki haigusi ei ole ega peagi olema võimalik ravida. Võimalik, et ka vähki. Ning kui tõesti õnnestub vähki ravida, siis tulevad lihtsalt muud karmid haigused, sest kuidagi peab Maal tasakaal olema, meid ei mahu siia lõputult. N, 27, kõrgharidus.

KOKKUVÕTE

Ilmselt on enamikul meist olemas isiklikud või vahendatud kogemused ravimtaimedega ravimisest. Ühtlasi on ravimtaimedega seotud temaatika tänapäeval üks (rahva)meditsiini diskursuse meelisteemasid. Käsitletud uuringu tulemused kajastavad 21. sajandi Eesti inimese suhtumist ravimtaimede valikusse ühe või teise terviseprobleemi lahendamisel. Küsitluste põhjal selgus, et eestlased kasutavad ravimtaimi võrdlemisi aktiivselt: kolm inimest neljast vastas, et tervisega seotud probleemide korral kasutavad nad vähemalt mõnikord ravimtaimi kas lisaks muudele ravimitele või piirduvadki ainult ravimtaimedega. Samuti pidas enamik küsitletuid (72%) taimravi tervisele ohutumaks kui sünteetilisi ravimeid.

Ravimtaimedega seotud uskumused peegeldavad nähtaval või vähem nähtaval moel inimeste teadusliku ja religioosse maailmavaate suhet, sealhulgas nn uusvaimsust. Küsitlusest selgus, et nii mõnedki stereotüübid, mida me peame või oleme harjunud pidama rahvapäraseks, on hakanud inimeste teadvuses ja ravimtaimedega seotud praktikas taanduma, näiteks uskumus, et sarnane ravib sarnast. Ootuspäraselt olid eriharidusega inimeste vaa-
ted ravimtaimed kasutamisele erinevad nende inimeste omadest, kellel akadeemiline meditsiiniline haridus puudub. Nii pidasid arstiteaduskonna üliõpilased neile esitatud pärimuspõhiseid väiteid ravimtaimed kohta sagedamini valeks kui teised vastajad, ent proviisoriõppe üliõpilased omakorda harvem valeks kui teistel arstiteaduskonna erialadel õppijad.

Küsitlute arvates sõltub ravimtaimed mõju peamiselt ravimtaime keemilisest koostisest, kuid ka inimese usust ravimtaime toimesse, veidi vähem taimetele omasest energiast.

Alternatiivmeditsiinist pärit tõekspidamiste uskujaid oli vastajate hulgas konkreetsest väitest olenevalt 24–53%. Päriselulist rakendust leiavad need uskumused suhteliselt vähe, kõige enam järgitud uskumusest pidas päriselus kinni 8% vastanutest. Küsitlejate esitatud väiteid uskusid rohkem naissoost vastajad ja madalama haridustasemega küsitlute.

Kirjandus

- Andel, Tinde van, Luisa G. Carvalho 2013. Why urban citizens in developing countries use traditional medicines: The case of Suriname. — *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, Vol. 127, No. 3, pp. 694–701; doi: 10.1155/2013/687197
- Balode, Gita, Ziedonis Kārklīņš 2005. *Tervistav saun*. Tallinn: Tänapäev
- Entsik - Grünberg, Triinu s.a. Ravimtaimed eksitav leebus. http://toidutare.ee/toidust/toit_kui_ravim/1AA29
- Green, David W., Rob Horne, Elizabeth A. Shephard 2013. Public perceptions of the risks, benefits and use of natural remedies,

- pharmaceutical medicines and personalised medicines. — *Complementary Therapies in Medicine*, Vol. 21, No. 5, pp. 487–491
- Hoppal, Mihály 2011. Sümboiravi Ungari rahvameditsiinis. — Rahvausund tänapäeval. Võrguteavik. Tartu: EKM Teaduskirjastus; www.folklore.ee/rl/pubte/ee/usund/eesti/hoppal.pdf
- Kolk, Tiina 2010. Taimede toel terveks. — *Postimees*, 15. mai
- Kõivupuu, Marju 2013. *Igal hädal oma arst, igal tõvel oma tohter*. Tallinn: Varrak
- Laine, Aare 2016. Maarohud tagavad tervise. — *Saarte Hääl*, 11. juuli
- Lanini, Juliana, Joaquim M. Duarte-Almeida, Solange A. Nappo, Elisaldo A. Carlini 2012. Are medicinal herbs safe?: The opinion of plant vendors from Diadema (São Paulo, southeastern Brazil). — *Revista Brasileira de Farmacognosia*, Vol. 22, No. 1, pp. 21–28
- Mindell, Earl 2000. *Ravimtaimepiibel*. Tõlkinud Tõnu Mäesalu. Tallinn: Odamees
- M'soka, Namakau C., Langalibalele H. Mabuzza, Deidre Pretorius 2015. Cultural and health beliefs of pregnant women in Zambia regarding pregnancy and child birth. — *Curations*, Vol. 38, No. 1, pp. 1–7; doi: 10.4102/curations.v38i1.1232
- Papp, Nóra, Kata Birkás-Frendl, Tímea Bencsik, Szilvia Stranczinger, Dóra Czégényi 2014. Survey of traditional beliefs in the Hungarian Csángó and Székely ethnomedicine in Transylvania, Romania. — *Revista Brasileira de Farmacognosia*, Vol. 24, No. 2, pp. 141–152; doi: 10.1016/j.bjp.2014.03.005
- Puuanab elujõudu. 2004. Tartu: Sünnimaa
- Raal, Ain 1989. Mõningaid põhimomente farmakognoosia ajaloost. — *Akadeemia*, nr 3, lk 493–509
- Raal, Ain 2007. *Teekond taimede taha: taimravi alternatiivsed harud*. Tartu: Elmatar
- Raal, Ain 2010. *Maaailma ravimtaimede entsüklopeedia*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus
- Raal, Ain 2016. *Farmakognoosia*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Raal, Ain, Elmar Arak 2006. Eesti etnofarmakognoosia elujõust kummelite näitel. — *Mäetagused*, nr 34, lk 149–184
- Raal, Ain, Thi Hoai Nguyen, Viet Duc Ho, Thi Thao Do 2015. Selective cytotoxic action of Scots pine (*Pinus Sylvestris* L.) needles extract in human cancer cell lines. — *Pharmacognosy Magazine*, Vol. 11, No. 44 (suppl. 2), pp. S290–295

- Raai, Ain, Pärtel Reive, Marju Kõivupu 2018. Modern beliefs regarding medicinal plants in Estonia. — *Journal of Baltic Studies*, Vol. 49, No. 3, pp. 387–403; <https://doi.org/10.1080/01629778.2018.1453851>
- Raai, Ain, Renata Sõukand 2005. Classification of remedies and medicinal plants of Estonian ethnopharmacology. — *Trames*, Vol. 9, No. 3, pp. 259–267
- Raai, Ain, Daisy Volmer, Renata Sõukand, Sofia Hratkevits, Raivo Kalle 2013. Complementary treatment of the common cold and flu with medicinal plants — results from two samples of pharmacy customers in Estonia. — *PLoS ONE*, Vol. 8, No. 3, pp. 1–6; doi: 10.1371/journal.pone.0058642
- Sak, Katrin, Kadi Jüriso, Ain Raai 2014. Estonian folk traditional experiences on natural anticancer remedies: From past to the future. — *Pharmaceutical Biology*, Vol. 52, No. 7, pp. 855–866; doi: 10.3109/13880209.2013.871641
- Sarv, Mikk 2015. *Kuu*. Tallinn: Varrak
- Silvano, E. 1933–1935. Arstimine kodumaal kasvavate taimedega okkultusel. — *Vaimsuse Ideoloogia. Hingelise enesearenduse ja metapsühhika ajakiri*, 1933, lk 13–14, 27; 1934, lk 13–14, 43, 68; 1935, lk 11–12, 27–28, 44–45, 60–61
- Sõukand, Renata, Raivo Kalle (koost.) 2008. HERBA: Histo-ristlik Eesti Rahvameditsiini Botaaniline Andmebaas. Võrguteavik. Tartu: EKM Teaduskirjastus. [Http://herba.folklore.ee](http://herba.folklore.ee)
- Sõukand, Renata, Ain Raai 2005. Data on medicinal plants in Estonian folk medicine: Collection, formation and overview of previous researches. — *Folklore*, Vol. 30, pp. 171–198
- Treen, Maria 2007. *Tervis Jumala apteegist*. Tallinn: Trak Pen
- Tupits, Ave 2009. *Käsitlusi rahvameditsiinist: mõiste kujunemine, kogumis- ja uurimustöö kulg Eestis 20. sajandil*. Tartu: Tartu Üli-kooli Kirjastus
- Villako, Peeter, Daisy Volmer, Ain Raai 2012. Factors in-fluencing purchase of and counselling about prescription and OTC medicines at community pharmacies in Tallinn, Estonia. — *Acta Poloniae Pharmaceutica*, Vol. 69, No. 2, pp. 335–340
- Volmer, Daisy, J. Simon Bell, Riina Janno, Ain Raai, David D. Hamilton, Marja S. Airaksinen 2009. Change in pub-lic satisfaction with community pharmacy services in Tartu, Estonia, between 1993 and 2005. — *Research in Social and Administrative Pharmacy*, Vol. 5, No. 4, pp. 337–346

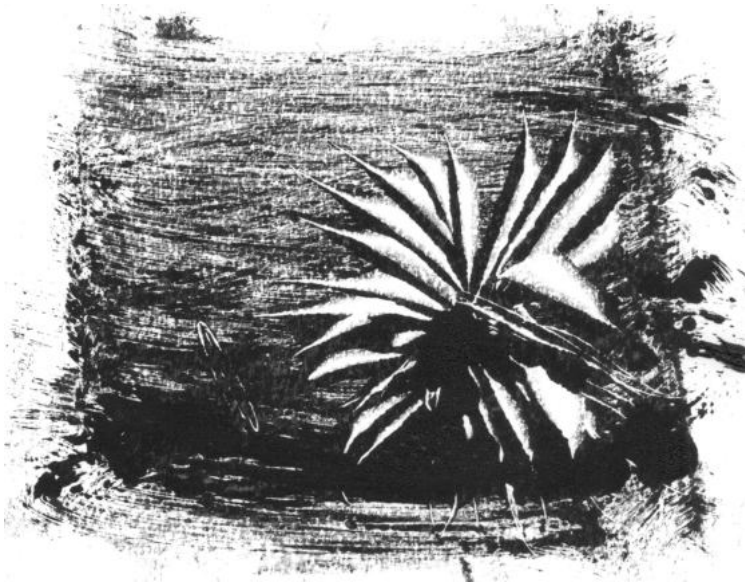
- Volmer, Daisy, John Lilja, David D. Hamilton, J. Simon Bell, Peep Veski 2011. Self-reported competence of Estonian community pharmacists in relation to herbal products: Findings from a health-system in transition. — *Phytotherapy Research*, Vol. 25, No. 3, pp. 381–386
- Volmer, Daisy, Ain Raal, Raivo Kalle, Renata Sõukand 2016. The use of Panax ginseng and its analogues among pharmacy customers in Estonia: A cross-sectional study. — *Acta Polonica Pharmaceutica*, Vol. 73, No. 3, pp. 795–802
- Väinसार, Tiiu 2014. *Tervis kogu eluks: püha Hildegardi taimeravi saladused*. Esimene raamat. Tartu: Johannes Esto Ühing
- Väinसार, Tiiu 2015. *Tervis kogu eluks: püha Hildegardi taimeravi saladused*. Teine raamat. Tartu: Johannes Esto Ühing
- Värra, Mall 2000. *Tee ravimtaimede juurde*. Tallinn: Maalehe Raamat
- WHO 2005. *National Policy on Traditional Medicine and Regulation of Herbal Medicines. Report of a WHO Global Survey*. Geneva: World Health Organization; <http://apps.who.int/medicinedocs/en/d/Js7916e>

MARJU KÕIVUPUU (1960) on lõpetanud Tartu Ülikooli 1986. aastal rahvaluule erialal, omandanud 1993. a samas magistrikraadi ja 2002 Tallinna Pedagoogikaülikoolis doktorikraadi. Praegu Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi vanemteadur. *Akadeemias* on temalt varem ilmunud artiklid “Ristipuud Lõuna-Eesti matusekombestik” (1997, nr 1, lk 35–61), “Haigus kui staatusesümbol: Traditsioon, lähiminevik ja tänapäev” (2007, nr 4, lk 812–846) ja “Püüd hõlmata hõlmamatut ehk põgus sissevaade meie kultuuripärandisse ning sellele pühendatud aastasse pärandisaadiku pilguga” (2013, nr 12, lk 2206–2221) ning Edmunds Valdemārs Bunkše raamatu *Geography and the Art of Life* arvustus “Raamat mälust ja paikadest, geograafiast ja filosoofiast. Või hoopis geosoofiast” (2006, nr 9, lk 2057–2063).

AIN RAAL (1961) on lõpetanud Tartu Ülikooli 1984. aastal proviisorina, farmaatsiakandidaat (PhD; 1989). Praegu TÜ farmaatsia instituudi farmakognoosiaprofessor. *Akadeemias* on temalt varem ilmunud artiklid “Mõningaid põhimomente farmakognoosia ajaloost” (1989, nr 3, lk 493–509), “Ravimtaimed Eesti rahvameditsiinis: Ajalooline taust, et-

nofarmakoloogiliste andmete kogumine ja analüüs” (koos Renata Sõukandiga; 2004, nr 8, lk 1734–1762), “Tartu ülikoolis aastatel 1802–1918 kasutatud farmaatsiaõpikutest” (koos Toivo Hinrikuse ja Hain Tankleriga; 2010, nr 4, lk 600–822), “Georg Dragendorff — Tartu ülikooli suurim farmaatsiateadlane” (koos Toivo Hinrikusega; 2011, nr 7, lk 1227–1259), “Punsli õli” (2012, nr 10, lk 1792–1814) ja “Eesti esimene ja viimane farmakopõa: 80 aastat rahvusfarmakopõa sünnist” (koos Toivo Hinrikusega; 2017, nr 6, lk 1048–1070) ning arvustus “Kõivupuu arstib koos teistega häda ja tohterdab tõbesid” (2014, nr 3, lk 526–538).

PÄRTEL RELVE (1988) on lõpetanud Tartu Ülikooli 2015. aastal proviisorina ja omandanud samas 2014. aastal farmaatsiamagistri kraadi. Praegu Tallinna Südameapteegi proviisor.

MARGUS MEINART (2018)

“LAHKHELISID PEAME VÄHENDAMA NIIPALJU KUI IGANES VÕIMALIK...”

Eesti Vabariigi 14. aastapäevaks 1932

K. Einbund¹

RIIGI AASTAPÄEVAL

Juba neljateistkümnes aastapäev. Küllaldane minevik selleks, et harjuda oma riigiga ja oma võimuga, küllaldane aeg ka selleks, et hinnata oma võimu väärtust.

Koostanud Mart Orav. — Tekstides on parandatud ilmsed trükkivead ning tehtud väiksemaid ortograafiaparandusi. Vt aastapäevade 1919–1931 kohta: *Akadeemia* 2018, nr 1, lk 3–34; nr 2, lk 261–284; nr 3, lk 431–463; nr 4, lk 623–646; nr 5, lk 896–927; nr 6, lk 1055–1074; nr 7, lk 1267–1288; nr 8, lk 1467–1491; nr 9, lk 1635–1649; nr 10, lk 1828–1852; nr 11, lk 1990–2014; nr 12, lk 2154–2177; 2019, nr 1, lk 58–79.

¹Kaarel Eenpalu (Karl Einbund; 1888 – 27. I 1942 Kirovi oblast), Tartu miilitsa ja Omakaitse ülem 1917–1918, Vabadussõjas Tartu kooliõpilaste vabatahtliku pataljoni ülem ja 2. suurtükiväepolgu patareii-ülem 1918–1919, Asutava Kogu liige Eesti Rahvaerakonna nimekirjas, I–V Riigikogu liige (I Riigikogus Rahvaerakonna, teistes Põllumeestekogude nimekirjas; III Riigikogu esimees 1926–1929, IV Riigikogu esimees 1929–1932, V Riigikogu esimees 1932, 1933–1934), riigikontrollör 1919–1920, siseminister Jaan Tõnissoni valitsuses 1920, Konstantin Pätsi, Juhan Kuke ja taas Konstantin Pätsi valitsuses 1921–1924, Jüri Jaaksoni ja Jaan Teemandi valitsustes 16. detsembrist 1924 kuni 1926. a juulini, riigivanema asetäitja 1925–1926, riigivanem 1932, siseminister ja peaministri asetäitja Konstantin Pätsi valitsuses, ühtlasi sisekaitse ülem 1934–1938, Rahvuskogu I koja liige 1937, Riigivolikogu liige 1938–1940, peaministri kt ja peaminister 1938–1939; vangistati 1940. a juulis oma talus Rae vallas, suri Vjatlagi 7. laagris.

Riigi aastapäev on selleks, et kõik seisatuksid hetkeks oma mõtteis, töis ja toiminguis aastas kord, vaikselt mõtiskeluks oma rahvuse suurima loomingu juures, ja annaksid aru enese sisemisele elule oma riikliku loomingu tähtsusest. Mida rohkem ühendatakse tundeid ja tõsisist armastust riigi sünnipäevaga, seda suurema hardusega kiindutakse oma isamaasse, oma riiki.

Riigi sünnipäeva helged tundeavaldused peavad haarama ka rahu- tuid, ükskõikseid, kõhklejaid, rahulolematuid, isegi ka rahuldamatuid. Peavad koguma ühiseks hingepereks neid, kel lakkamatu armastus ja lugupidamine oma riigi vastu, samuti ka neid, keda argipäeva toimetuses pahatihti juhtinud viha ning vaenu tunded, hingelise või kehalise kannatuse kibestatud isiklik olukord.

Riigi sünnipäeval peavad ühinema oma meeleoludes need, kes suhtunud oma riiki ja oma rahvasse vaimliselt, samuti ka need, kes suhtunud aineliselt või kasupüüdlilikult.

Igas inimeses on pidu- või kurbusepäevaks ühendavat hinge, ka kõige jämedatoimsemas aineinimeses, samuti kui ka alaliselt vinguvast ja kiruvast vaimu inimeses.

Kui kõik need vastoluliste kalduvustega inimesed unustaksid riigi sünnipäeva hommikul oma igapäevse oleku ja suhtuksid päeva jooksul oma riigile ja ta võimule pühapäevase ilu- ja töetundelikkusega, oleksime jõudnud edasi riikliku mõtte arengust suure sammu.

Suurim tunnete koondus, kuigi teatavaks lühemaks ajaks, mõjustab inimese edasise tahteid ning püüdeid juba pika aja vältel. Mida puhtamad ja sügavamad olid tunded, seda kestvama mõju nad jätsid.

Selleks meie pühitseme riigi aastapäeva, et võidakse kõikjal — kodus, koolis, kirikus, seltsimajas rahvakoosolekuil ja palvetundel, sõjaväes ja eraelus ühendada omi hinge suurima korralduse heaks käiguks ning rahva pühama loomingu ülistuseks, mida on meile kõigile riik ja isamaa.

Peaksid isegi ristima ümber oma vaimu need, kes võtnud vanade arusaamiste kohaselt riigi sünnipüha kroonupühana, riiki ja ta võimu mitte rahva omana, vaid rahva vastasena. Uuestisünnis, ümberristimises ei tarvitse tunda halastust oma eluaastaile. Inimene ristib ümber oma vaimu oma elus mitu korda, nii kuidas arenenud ta elu tõekspidamised.

Meie keskel leidub palju neid, kes on oma riigi suhtes veel uuestisündinud. Paljud on valanud armastusepisaraid oma kodu, oma vanemate, oma laste, oma hea sõbra või armastetu pärast, paljud on kannatanud või tunnud rõõmu oma varanduse pärast. Aga oma riigi ja isamaa pärast ei ole nad valanud ühtegi pisarat, ei ole lasknud tungida oma hinge sügavusse rõõmu ja uhkuse ainsamalgi helgil riigi ja isamaa tunde tõukel. Kõige on paik nende hinges: armastuseks ja vihkamiseks,

rõõmuks ja mureks, kasupüüuks ja ligimese aitamiseks, uskumiseks ja ususalgamiseks. Puudub aga paik nende hinges suurimaks õnnetundeks oma riigi ja isamaa pärast, mis on väärt, et ta eest kannatada, et tunda rõõmu ta üle, et olla uhke ta üle.

Riigi aastapäev on seepärast paljudele uuestistünni, ümberristimise päevaks, on ohvritoomise päevaks kõigile, et igaüks puhastaks oma hinge ja meele oma pühamas paigas riigi vastu selles teadmises, et riik ja isamaa on meie vaimlisele ja ainelisele olemisele kõrgeim and, suurim võit, et riik on püham altar, mille pärast rõõmutsetakse ja kannatatakse.

Igaüks peab puhastama oma hinge ja meele oma pühamas paigas. . . Tõepoolest, igaüks peaks tegema seda riigi aastapäeval, tuletama meele riigi möödunud aastat ja hindama enese suhtumist riiklikku ellu, samuti kui pihtil olles igaüks hindab enese suhtumist oma jumalale enese möödunud elus.

Kõige pealt põllumees, põllunaine ning tööstur kui saaduste valmistajad, kui inimestele toidu, töö, peavarju, ihukatte ja töödusevahendite andjad. Möödunud aasta tabas teid raskemalt kui ükski aasta varem. Lootuseta olek asus teisse. Teie käte- ja vaimusaadusi nagu ei tahetud enam. Või kui võeti veel, siis sedavõrd vähese vastuanniga, et ei tasunud töövaeva. Pidite müütama suurema osa saadusist alla oma hinna. Teile ilmnes, et teil on raske täita oma suurimat ülesannet meie ühiselus, anda inimesile tööd, leiba, peavarju ja ihukatet. Teie tõstsite nurina oma riigi ja ta võimu vastu, et see ei hoolivat enam teist, see võimaldavat kõik soodustused linnadele ja palgalisile, kuna tootjailt võtvat raha ja tootmise võimalused. Nii mõneski teis tekkis rinnus kahtlus isegi oma juhtide vastu, kas need ei ole olnud äraandlikud või vähemalt arusaamatud seisukorra ja abinõude hindamises. Lööklauseiline hingeolek tekkis nii mõneski, kas ei peaks korraldama enese ridu, minema Tallinna ja ütlema — teie, riigi juhid ei ole omal kohal. Mõned teist on katsetanud paisata segi omi suure vaevaga üles ehitatud võitluseridu, olles arvamises, nagu annaks see seisukorra lahendust.

Aga kas teie olete ka mõelnud kunagi, kas antud olukorras, tingimusi, üldises kitsikuses oleks võinud riigivõimult oodata palju rohkem appitulekut, kui see on sündinud. Kas meie ei nõua pahatihti rohkem, kui on võimalik anda? Mina olen nende keskel, kes ütlevad, et isegi antud olukorras on võimalik pehmendada tootjate seisukorda rohkem, kui see sündinud. Kuid teisest küljest teadkem ka, et isegi see rohkem ei oleks kaotanud üldist hädaseisukorda.

Seepärast, austatud põlluharijad, seisatame riigi aastapäeval pisut mõtiskelus ja küsime eneselt, kas siiski tänu meie oma riigivõimule ja põllumeeste suurele poliitilisele ühistundele meie seisukord ei ole kind-

lam, kui ta oleks olnud teistsuguseis võimuolukorris. Seisukord on vähemalt nii kindel, et lootused on tulevikku kõige paremad. Süüdistame oma võimu, oma juhte ja oma korda avalikult vähem ja oleme kindlad, et meie ühine võim ja meie oma abi viib meid vastu paremale.

Kuid teisest küljest meie rahulise meeleolu ja riikliku mõtlemise vastu patustavad ka teised kihid, nende juhid ja ajalehed, kui nad hüüavad kogu Eesti ilma, põllumehed on käest ära, on omakasupüüdlikud, kihihuvilised, paljutahtjad, kui nad tõstavad oma häält. Mõelgem ka ometi sellele, et põllumees ja -naine on oma majapidamises samasugune avalik tegelane meie üldiseks heaoluks kui iga teine tootja, tööline või ametijõud. Kui temal on kitsam kui teistel, siis on tal õigus abi järele hüüda mitte ainult oma isiku ja oma majapidamise, vaid üldsuse pärast, sest tema majapidamine on üldsuse teenistuses.

Riigi- ja omavalitsuse ametnikud ja kõik muud palgatööjõud! Kas olite teie õigustatud olema kibedameelelised riigivõimu vastu või tööandja vastu, kui arvestades praegusa tulukuse vahetõrgetega ollakse sunnitud vähendama teie teenistustasusid? Uskuge, ei ükski peremees, olgu see võim või ettevõtja, ei hakkaks vähendama väljakujunenud teenistustasutaset, kui ei sunniks seda tegema olukord ja üldine heaolek. Kui on osutunud üldsuse pärast tarvilikuks kanda riigivõimu abil tulukust ühelt alalt teisele alale, kus ta oli kadunud ja kus seisukord seepärast kujunenud üldsusele kardetavaks, siis peab seda võtma ette, ilma et see tohiks kutsuda esile äärmist nürisemist, nagu teeks riigivõim ülekohut või nagu ühte rahvaklassi soodustatakse teise arvel. On näiteks põllumajapidamiste tulukus täiesti langedud, teisel alal tulukus aga kriisi tagajärjel kõvasti kasvanud, siis peab, kui ei ole muud abinõu, esimeste tulukust teiste alade arvel soodustama, et majapidamised ja sinna mahutatud kapitalid üldsusele ei hävineks.

Ajakirjandus või avalik arvamine või niinimetatud viies võim rahvaelus, teie, mehed ja naised, kes olete selle võimu teenistuses ja kandjad, teil lasub patt hingel meie riikliku mõtte ja solidaarsuse vastu. Teie kujutate enesele ette, et olete riigi ja rahva teenistuses, et kasvatate ealisi kodanikke kui ka noorsugu ühendusse riigiga, austusse ja lugupidamisse Eesti isamaa ja Eesti riigivõimuga. Kuid see on ainult teie ettekujutus ja ma usun isegi, et osal meie ajakirjanduse truudest teenijaist puudub ka see ettekujutus, sest nad toimivad täiesti teadlikult. Vihavaen, ässitus ja kadedus on paljudel teie ridadest arvata isamaaliku võitluse peatõukejõuks. Vähe leidub teie suletööst kirjutusi, mis võiksid ühendada inimest, sagedasti võib aga leida seesugust, mis lahutab, mis ajab tülli, mis ässitab viha riigivõimu ja ta kandjate vastu, mis on sihitud tegelaste naeruvääristamisele, kes aastakümneid kannud meie avalikku elu. Teie usute ise, et arvustate ja et iga arvustus on kasvatav, usute, et paljastate ja et iga avalik paljastus sünnitab

paranemist. Aga te ise ei pane tähelegi, et teie arvustuse ja paljastuste tõukjõuks on viha, kadedus, sihilikkus, erapoolikus. Just seepärast saavutate teie oma tööle tagajärgi sootu vastupidiseid sellele, mida tahate. Rahulolematus, uskmatus, kannatamatus, riigitegelaste usaldamatus, isegi tüdimus, närvilikkus — kõik see on sünnitatud suurelt osalt ajakirjanduse kaudu.

Teie, mehed-ajakirjanikud, süüdistate eesrinnas poliitilisi erakondi. Need olevat võimuahnitsejad, saagijagajad, riigi pirukal istujad, riikliku elu demoraliseerijad, korruptsiooni külvajad, demokraatliku võimu hävitajad jne. Aga, austatud lehemehed, kõik poliitiliste erakondade ülemalloetletud otse hirmusünnitavad omadused on peamiselt teie sünnitatud. Teie olete rahva ees poliitilisi erakondi ja nende tegelasi selliselt ristunud, igat nende sammu otse sihilikult ja pahatahtliselt nii kujutanud. Minul on tulnud töötada üle viieteistkümne aasta poliitilisel alal, erakondlikus tegevuses, olen leidnud seal aatevõitlust, tõsise elulise võitluse tungi, olen tähele pannud erakondlikus tegevuses küll riiklikku ja rahva heaoleku võitlust. Aga seesugust madalust, nagu ajalehemehed seda kirjeldavad, ei ole ma poliitilises tegevuses näinud. Üksikud viperused on selgi alal tulnud ette mõnede isikutega, kuid need on ka poliitika alalt eemaldatud otsekohe. Oma juba küllalt kauase kogemuse põhjal võin kinnitada, et erakondlikus ja parlamendi poliitikas on ausust ja korralikkusi rohkem kui ajakirjanduse peres. Kõik see, mis kümnekordselt pahupidi käänatult rahvale magedaks ja inetuks hõõrutud, on suurelt osalt ajalehtede tänamatu teene. Kuigi poliitika on suur võitlus ja igas võitluses löövad lõkkele kired, mille juures ei valita pahatihti abinõusid, on poliitika võitlus rahva ja riigi heaoleku pärast siiski suur aatevõitlus, mille kõrval tähtsa osa meie ajakirjanduse võitlus, nii palju kui ta kaldub poliitika alale, osutub närimise ja säärekiskumise võitluseks. Eesti parlament ja erakonnad on võrreldes paljude teiste maade omadega päris korralikud, aga Eesti ajakirjandus, samuti võrreldes, on allapoolse korralikkust.

Lugejad märkavad, et ma ei nimeta ühtegi ajalehte eraldi. Ma ei kavatsegi seda teha. Ühed on paremad, teised halvemad. Kõik oleneb tegelasist, kelle vaim kuskil ajalehte kandmas. Aga üldiselt ütleb ka iga võõras, kes harjunud ilusama ja korralikuma viisiga, et Eesti ajakirjandus mõjutab riiklikult halvasti.

Ajakirjandusel on tõesti täita määrav ülesanne rahva riiklikus kasvatuses ja seepärast sooviksime meie, kõik kodanikud ja lehelugejad, et ka ajakirjanikud viiksid riigi sünnipäeval enese hinge armulauale ja pihiksid enese riiklikule südametunnistusele kõigist omi pattudest ja üleastumistest, sooviksime, et nad väljuksid sealt puhastahtelisena ja valaksid t õ s i s e pisarakese meie üldise asja eest. Siis näeksid nad, et meie

riigi ja rahva heaoleku eest võitlejail on palju head südametunnistust, kõrgeid piüüdeid ja aateid, ja siis kuulutaksid nad sellest ka rahvale.

Koolinoored ja muud noored, ka teid on juhitud üldiselt hämmastusse, sest kirjamehed ja kirjanaised kujutavad teile nii meie olukordi. Ja mida teie siis peaksite veel uskuma, kui mitte seda, mis pandud kirja. Teile kirjutatakse tühjusest, aatelagedusest, sihitusest, kurjusest, pettusest ja kelmusest. Teid ei vaimustata tegudele, sest ei leiduvat eeskujusid meie rahva teoväljadel, mis kutsuks kaasa samasugustele tegudele.

Riigi aastapäeva puhul soovitaksin kõigile, kes te olete kirjajannused, ärge võtke veel seda üldise tõeterana, mis kirjutatud ja kõneldud Eesti asjast halvast küljest. Võtke ka kirjasõna arvustusetule kaudu, sest kõik kirjutajad ja kõnelejad ei ole head inimesed, ei ole otsekohesed inimesed. Teritage rohkem oma silma, siis näete, kuidas ümberringi elus tehakse tööd, kuidas kerkivad uued väärtused ja kuidas süvendatakse vanu väärtusi nii vaimu kui majanduskultuuri aladel. Sellest on midagi õppida, on võtta eeskujut. Leidub ka halba, kuid halba ärge üldistage. Iga halb on erand ja iga seesugune erand eemaldatakse meil üldisest korralikust olekust. Ärge unustage, et Eesti riiklus on suur aateliikumine, mille eest on võideldud ja mille kindlustamise eest tuleb teil kõigil võidelda veel kaua.

Töölised maal ja linnas, näib, nagu süvendaksite teie endis meeleolusid, et Eesti riiklus ja Eesti riigi võim on teie vastased, või et teie lähenetakse ikka tagamõttega, rusikas peos, et teie tööjõu kullutusest võtta, mis on võimalik, ilma et sellele järgneks vääriv töötasu. See on aga suur eksitus arusaamises. Peab olema selge, et palgatööjõud on ühiselu ehituses sama tähtis lüli kui tööandja. Samuti peab olema selge, et ühiskondliku väärtuse seisukohalt ei saa eelistada tööandjat töölisele. Talutööline ei ole riiklikult vähem tähtis kui peremees. Neile põhimõtetele tugenedes on Eesti riikliku olemise ees kõik kihid ühiste soodustusiga ja ühiste hüvedega. Eesti riigivõim on ehitatud noile alustele ja seepärast võime meie kõik südamega olla ühises lugupidamises oma isamaa ja riigi vastu.

Kuid ka peremehed ise on kutsutud seadma vahekordi oma tööabilistega nii, et tööjõud tunneksid end sama vääriliste kodanikkudena. Teadkem, et Eesti riik ei ole asutatud mitte üksi peremeeste hüvedes, vaid ka tööliste hüvedes, — kogu Eesti rahva hüvedes.

Kaja, nr 46, 24. II 1932, lk 2.

R. Heinlaid²

SEE POLNUD UNENÄGU!

ISESEISVUSE NELJATEISTKÜMNENDAKS AASTAPÄEVAKS

Täna seisatame oma rippumatu, iseseisva riigi 14 verstapostil. Täna pühib iga riiklikult mõtlev eestlane oma hingelt igapäevased hallid muremõtted, unustab hetkekski rõhuvad raskused, et tuletada meele neid aegu, mil juba ainult mõtlemine vabadusele, iseseisvusele oli kuritöö nende arvates, kes tundsid end olevat õigustatud valitsema meie väiksearvulise, kuid vabadustungist haaratud rahva üle.

Vist nii mõnegi keelele kerkib täna sel päeval küsimus: Mida on annud meile iseseisvus; mis kasu oleme saanud sellest, et raputasime endalt võõra võimu ja asusime iseseisvalt määrama ning juhtima oma saatust? Ei hakka siinkohal pikemalt peatuma nende paljude saavutiste juures, mis oleme jõudnud kätte võidelda 14-aastase iseseisvusaaja jooksul ja millest endisel ajal ei juletud undki näha. Rõhutan vaid üht: Kui meie omariikluse sünni otsustaval momendil, mil idast päalerõhuv vaenlane tahtis neelata meid oma rüppe, poleks meie rahval leidunud küllalt mehemeelt ja usku oma jõusse, et haarata relvu ning vaenlane otsustavalt tagasi lüüa, oleksime praegu olnud suure idanaabri lahutamatuks osaks, sama idanaabri, kus valitsevast türannlikust julmusest ja lihtkodanike viletsusest räägivad hirmu- ja õuduselugusid need, kes näinud säälsel elu oma silmaga. Juba ainuüksi säälse olukorra kõrvutamise meie omaga peaks ka kõige sügavamast kahtlusevaimust läbiimbunud kodanikele tegema selgeks selle tõsiasja, et meie rahvale oli v a j a i s e s e i s v u s t, et iseseisvus on meile kasu toonud.

Ei saa ega tahagi salata, et ka meil on küllalt raskusi, küllalt momente üksikute kodanike elus, mil muremõtted ähvardavad lämmatada lootuse ja usu paremale tulevikule. Eriti möödunud iseseisvusaasta tõi meile raskusi külluses. Kogu maailma majandust segipaiskav kriis ei jätnud ka Eestit puudutamata. Seejuures aga võisime tähele panna õige huvitavat nähet. Noor ja väike Eesti on selle raske katsumisaja senini elanud üle palju väiksemate kaotustega, palju kergemini kui nii mõnedki vanad ja tugevad riigid, kus üks katastroof ajab teist taga. Millest see kõneleb? Ei millestki muust kui sellest, et meie ei hinda oma võimeid

²Rein Heinlaid (Reinhold Vassikas; a-ni 1936 Reinhold H.; 1907 – 30. VII 1943 Irkutski oblast), ajalehe *Saaremaa* tegevtoimetaja 1927–1928, *Saaremaa Teataja* vastutav toimetaja 1930–1932 ja 1933, toimetuse liige 1933–1935, ajalehe *Uus Eesti* kaastööline 1936–1940; vangistati 1. VII 1941 Kuressaares ja viidi Venemaale, Erinõupidamise otusega mõisteti 1942. a aprillis 10 aastaks vangilaagrisse, kandis karistust Irkutski oblasti Južlagis, kus suri.

üle, vaid teame, mida võime endale lubada, mida mitte. See enese võimete õiglane hindamine näitab, et meie ei vaja võõrast peremeest, vaid Eesti on täiesti omariikluse vääriline.

Iseseisvusaastate jooksul on meie rahva rõhuv enamus elanud läbi suure hingedulise murrangu, mis meie saatuse edaspidisele juhtimisele on äärmiselt tähtis. Vaba Eesti esimesil aastail ei tahetud naljalt uskuda, et suudame kaua püsida iseseisvate rahvaste peres. Kardeti, et varem või hiljem mõni suurriik teeb lõpu meie iseolemisele, võtab Eesti oma käpa alla. Kuid erilise õnne osaliseks saanud inimene elab ju ikka alalises hirmus, et ta vaid viibib ilusate unenägude vallas ja varsti peab ärkama karmis tõelikkuses. 14 aastat on siiski olnud küllalt pikk aeg selleks, et rahvale selgeks teha, et see, millest omal ajal kõneles Eesti rahvale avaldatud manifest, polnud unenägu.

Kahjuks leidub meil siiski ka neid, kes on mitte ainult ükskõiksed, vaid koguni vaenulikud Eesti iseolemise vastu. Selles pole ju midagi imestada, sest rahulolematuid leidub alati ja igal pool. Kui aga vaadelda lähemalt seda Eesti riigile ja iseseisvusele vaenulikkude elementi, siis peab tunnistama, et need on enamikus vähearenenud inimesed, kes ei näe kaugemale oma ninaotsast, uskudes kõike, mida neile ette luiskavad piiritagused palgalised agitaatorid. Asjalik selgitustöö vast avaks paljudegi seesuguste teisitimõtlejate silmad. Vabaduspäevade pühitsemise ülesandeks ongi süvendada riiklikku propagandat neis ringkonnas, kus vabadustuli kipub kustuma, andes maad teistele vooludele.

Mis puutub meie poliitilist elu üldse, siis on sel alal möödunud iseseisvusaastal astutud suur samm paremusele. Mitmed erakonnad, kes senini omavahelises vaenus sagedasti unustasid oma otsekohesed ülesanded, on riiklikes huvides annud üksteisele käe, et edaspidi ühisel jõul ja nõul juhtida riiki välja eelolevaist raskusist. Meie riigielu tervendamisteel on see samm saanud ajalooliseks tähtsuseks.

Kõneledes meie iseseisvusaaja saavutustest ei saa ega tohi vaikides mööduda neist, kes oma tervise või koguni elu toonud isamaa altarile raskel katsumisajal. Palju vabadusvõitluse kangelasi vahetas rõõmuga maise elu manalaga, paljud komberdavad praegugi karkude najal. Mis sundis neid sellele? — See oli armastus isamaa vastu, isamaa, mille tublid pojad nad olid.

Täna, mil kogu riigis kõlavad rõõmuhelid, mil iga tõsise eestlase süda lööb kiiremini tuksuma, küsivad kangelased manalast meilt: “Kas olete valmis sammuma meie rada, kui isamaa kutsub?”

“Jah oleme!” — olgu iga eestlase vastus.

Saaremaa Teataja, nr 15, 24. II 1932, lk 2.

E. J.³

RAHVUSLIKUST ISETEADVUSEST JA RIIKLIKUST AUSUSEST.
RIIKLIK ELU JA RAHVAJUHTIDE TEGEVUS PEAB ALLUMA
AVALIKKUSE KONTROLLILE

Hiljuti ilmus "Postimehes" kirjutis moskvalaste võimupüüdeist Eestis,⁴ milles peale muu eriti huvitavaks osaks on kominterni hinnang meie rahvusliku ja riikliku iseloomu kohta. Sellega võib nõus olla ja mitte nõus olla, kuid oleks vale seda tähelepanuta jätta.

Kui üleilmlist revolutsiooni õhutavad moskvalased leiavad, et meie "rahvale ja juhtidele on üldsuse hea käekäigu mõte võõras, riiklised ja rahvuslikud sihid puuduvad", ja et eestlaste rahvuslik tunne on nõrk ja avalikus elus egoistlikud püüded mõõduandvad, siis on meie huvi-des, et see arvamine osutuks vääraks. Esiteks juba seepärast, et alaliselt hiiliv komintern omad jõud rakendab suunas, kus ta vastupanu kõige nõrgemaks peab, ja — tuleb tunnistada, et haigete kohtade leidmisel on enamlastel tavaliselt geniaalne nina. Edasi osutub nende poolt mainitud vaim, kui ta tõeliselt on olemas, haiguseks, mis varem või hiljem hakkab sööma meie riikliku ja rahvusliku iseolemise aluseid. Seda häda-ohu ei tavitse praegu liialdada, kuid ka mitte alahinnata, vaid aegsasti leida vastuarstim, kui säärased sümptomid peaksid esile kerkima.

Meie riikliku ja rahvusliku elu laadi lähemas tulevikus kujundavad need tõekspidamised, mida kanname, ja ideed, mille järele teotseme. Meie ülesandeks on süvendada seda maailmasuhtumist ja leida neid sihte, mille järele käies on kindlustatud meie iseseisev rahvuslik elu. Selleks kohast vaimlist ilmet tuleb minu arvates otsida rahvustundest ja riiklikust mõtlemisviisist.

Rahvuslik tunne on iseenesest üheks pereks kokkukuuluvuse tunne, mis toitu ammutab keelelisest, tõulisest ja kultuurilisest sugulusest, kooselu faktist jne. ja mis lõkkele puhutakse rahvuslikust uhkusest ja iseteadvusest. Sageli rajaneb see viimane kas rahva ajaloolisele elule, ühiselulisele korraldusele või jälle kultuurilistele saavutistele. Nii on ungarlased uhked oma endistele hiilgeaegadele, inglased oma eeskuju-likumalt korraldatud riigile, venelased suurusele, sakslased jälle peavad endid maailma targemaks rahvaks, kuna meie lõunanaabrid toovad rahvusliku iseteadvuse tõstmiseks kas või Moosese appi. Soov olla liikmeks rahvusele, osakeseks tervikule, mille üle võib uhke olla ja ennast teistest üle tunda, on inimlikus loomuses. Grupiline eneseväärtuse tun-

³Avamata nimemärk.

⁴Vt "Moskvalaste võimupüüded Eestis". — *Postimees*, nr 16, 20. I 1932, lk 2.

ne seob mõnikord inimesi isegi tihedamalt, kui suudavad kõita ühine päritolu ja saatus, olles edasistelee püüetele tiivustajaks motiiviks.

Meie ühiseluline ajalugu, mida ise olemele võinud juhtida, piirdub vaid iseseisvusajaga. Ei ole seepärast ime, et ei olda veel harjunud en-nast vajalisel määral tervikulise omaette üksusena tundma, et valitseb kindlusetus ja leidub umbusku rahvuslikku ja riiklikku tulevikku, ula-tudes isegi niikaugele, et veel hiljuti keegi endine mõisatööline ei jule-nud omandada mõisamaa krunti, kartes parunite tagasitulekut ja sellega kooskäivat karistust. Ühtekuuluvuse ja rahvusliku ühishuvi tunne vajab selgumiseks ja võrsumiseks aega ja kardab vapustusi. Alluvast valitse-jaks saamine tähendab mõtteviisi ümberkasvatamist, ja meie huvides on sellele protsessile kõige jõuga kaasa aidata. Juba praegu ei ole meie enam see rahvas, mida olime kümme-kond aastaid tagasi; eestlase selg-roog on sirgunud ja rahvuslik väärtusetunne võrratult kasvanud. Sel-le iseteadvuse sihikindla ja teadliku suurendamisega on võimalik meie rahva moraalset taset veel mitme astme võrra tõsta. Eeldusi selleks on küllaldaselt olemas, alates vabadussõjaga, riigiloomisega, maareformi-ga ja lõpetades kas või krooni hoidmisega. Tarvis on üld. teadl. saada neist saavutustest, asetada nad nähtavale kohale ja õppida neid ühenda-tult hindama kui rahvusliku loomejõu koguteost. Kui selle loomingu väärtust vaadelda võrreldes tingimustega, mille all ta korda saadetud, siis kahtlemata meil on näidata imestustäratavaid tagajärgi. Tõelik tead-mus seniste pingutuste ja töö tulemustest kindlustab usku meie rahvuse püsivusse ja võimetesse ning äratav lootust tulevikku. Tuleb tervitada kõiki püüdeid, mis on suunatud rahvustunde tõstmiseks, nagu seda on päevakorral üliõpilaskonnal, ja sellelaadilised ettevõtted peaksid saama hulga suurema tähelepanu ja soojema toetuse osaliseks, kui seda on teh-tud senini. Siis kaoksik paljud deserteerumise ja virisemise nähted, aset andes uuele rahvuslikule tõusuajale.

Kasvav rahvuslik iseteadvus vajab edukaks arenguiks stabiilset po-litilist ja majanduslikku olukorda ja usaldust tulevikku. Kui edaspidine elu ei ole kindlustatud senini kättevõidetud hüvede abil, kaotavad vii-mased igasuguse väärtuse. Meie riiklikke ja ühiselulisi saavutisi hoid-ma kutsutud juhtide vastutus rahva ees on käesoleval ajal eriti suur. Riiki ei pea juhtima ainult kõige targemad, vaid ka kõige ausamad, kohuse- ja vastutustundlikumad mehed, kes suudavad kõrgemal olla võimu ja taskuhuvideist. Kui pääsevad mõjurikastele kohtadele isikud, kelle silmaring on kitsas aru saama üldsuse huvidest või kelle karjääri-ja parteikasud kaaluvad üles riigi huvid, siis mitmest kahjust on suurem moraalne hoop rahva usaldusele valitud meeste ja riikliku heakäekäigu vastu. Niisuguse eeskujuga luuakse moraal: võta kust saad ja mil viisil saad, sellega kooskäiva kisa ja kaklusega saagi jagamisel ning tüdimuse ja rahvusliku eneseusaldamatusega rahva hulgas.

Selline olukord on vesi avalikkuse eest peituvate jõudude veski jaoks, kes seda kahjurõõmsalt ootavad, et külvamata lõigata. Arusaadav on enamlaste vaenulikkus lääne, eriti inglise orientatsiooni vastu, sest sealtna voolab meile vabaduse ja riikliku aususe mõtteid. Moskvalased ei salli, et meie seal eeskuju võtame, kus need mõisted kõige sügavamalt on juurdunud, ja meilgi leidub mitmesuguste ettekäänete all sellele mõjustusele vastuvõtulejaid. Seda enam on põhjust siirduda sinnapoole. Meelsamini näeks komintern meil kihihuvide laastavat võitlust, et rakendada printsiipi *divide et impera*.⁵ Meil peab jätkuma tervet inimhõimust, et näidata seesugustele plaanidele pikka nina.

Riiklik elu ja rahvajuhtide tegevus peab alluma avalikkuse kontrollile ja lagedale toodama telgitagused niidedajad, sest päevapaistel närsib iga valgustkartev töö. Avalikkus on terav kohtumõistja ja jagab oma usaldust ainult neile, kelle riiklikule ja ka era- ja ärielule ei ole midagi ette heita. Kui tarvis on, toob ta jumaladki taevast alla, kui nad ei peaks õiglaselt talitama. Sel teel tervendab ta meie riikliku elu õhkkonda ja pühib minema poliitilise usaldusekriisi tondi, mis kerge on tekkima umbses ja suletud ringis teotsemise tõttu. Ühtlasi näitab ta kõigile, mis-suguste meestega tegemist.

Avalikkus ja ausus riiklikus elus, rajatuna tugevale rahvuslikule tundele, võib luua kindla aluse meie iseseisvale rahvuslikule elule.

Postimees, nr 46, 24. II 1932, lk 4.

Prof. K. Konik⁶

VABARIIGI AASTAPÄEVAKS.

VABADUST TULEB IGA PÄEV UUESTI VÕITA

Maaülasõja loosungiks kujunes — vabaduse ja demokraatia eest orjastamise vastu. Sellele ideele ohverdas ennast palju õilsat noorust ja

⁵Lad k 'jaga ja valitse'.

⁶Konstantin Konik (1873 – 3. VIII 1936 Tartu), TÜ haavakliiniku assistent 1905–1908, Tallinna Eesti Arstide Erakliiniku juhataja 1909–1912, Vene-Balti laevatehaste vanemarst 1913–1918, Tallinna tervishoiubüroo juhataja 1915–1917, Eesti Ajutise Maavalitsuse liige ja tervishoiuosakonna juhataja 1917, Eestimaa Päästekomitee liige 1918. a veebruaris, Saksa okupatsioonivõimude vang 1918, Tervishoiu Peavalitsuse juhataja 1918–1920, TÜ haavakliiniku juhataja ja kirurgia professor 1920–1936, arstiteaduskonna dekaan 1920–1931; Asutava Kogu liige 1919–1920 Eesti Tööerakonna nimekirjas, V Riigikogu liige 1932–1936 Rahvusliku Keskerakonna rühmas, haridus- ja sotsiaalminister Jaan Tõnissoni valitsuses 1933.

sama idee lipu all püstitasime meie oma rahvuslise iseseisva riikluse. Sõja võitsid demokraatlike korra rahvad. Seda paradoksaalsem on esimesel silmapilgul nähe, et sõjale järgnevatel aastatel Euroopa mandril epideemiliselt tekkisid diktatuurid. Sõja vältel kokku varisenud ja seni puhtautokraatliselt valitsetud Venemaal püstitasid vene kommunistid proletaarlike diktatuuri, et luua uut sotsialistlikku ilmakorda. Kõik teised, pärastpoole tekkinud diktatuurid ja pooldiktatuurid ei ole mõne uue idee või mõtte uueks väljendiseks, nagu seda püütakse tõlgitseda nende eneste ja nende teenistuses seisvate kasusaajate poolt.

Neli aastat kestev maailmasõda ja sellele järgnev vaenust ja hirmust dikteeritud rahuleping ei annud ruumi sallivusele ja leplikkusele, millel põhjeneb demokraatlik idee, ja sellepärast on psühholoogiliselt seletatav pealesõjaaegne kalduvus kõva käe järele. Ta on suurel määral sõjanõירוos, mida pikale veniv sõjavägi järele jättis. Maades, kus demokraatia juured veel olid pinnalised, feodaalsed elemendid ja kapitalistlikud kihid kasutasid rahva meeleolu, et püstitada diktatuure ja pooldiktatuure oma kihi ja isikliste huvide kaitseks ja vastukaaluks püüetele sotsiaalolukorra parandamise ja töölisliikumise alal. Nurin parlamentlike korra pikaldase tegevuse ja tema teiste puuduste üle kergendas rahvusliku lipu all reaktsiooni läbiviimist. Ettekäändeks on võitluse loomine kommunismi vastu, sest viimase väljarookimine diktatuuriga on rohkem kui küsitav. Senised kogemused näitavad, et demokraatliselt valitsetud maades kõige vähem pinda leidub kommunismile ja viimane ise peab demokraatiat oma suurimaks vastaseks.

Diktatuure on ka enne olnud ja võitlus demokraatia eest on mitmel korral ajutiselt pidanud maad andma reaktsioonile. Pruugib ainult meelde tuletada Napoleoni sõdadele järgnevat reaktsiooni püha liidu⁷ kujul. Võitluses demokraatia eest on Euroopa rahvaste esirinnas seisnud prantslased ja inglased ja suuri heitlusi edasi ja tagasi läbi elanud, enne kui jõudsid praegusele demokraatlikele korrale. Maailmasõda ei ole ka nende demokraatiate mentaliteeti jätnud puudutamata. Sõjaline võit on sageli seesugune jook, mis hakkab pähe, kuna kaotus mõjub kainestavalt. 1870. a. kaotus⁸ mõjutas tugevasti demokraatlike õhkkonna levinemist Prantsusmaal, viimase sõja võidu järele aga püüavad seal

⁷Püha Liit oli monarhistlike Euroopa suurvõimude liit, mis loodi Vene keisri Aleksander I algatusel ja mille asutamisakti Aleksander I, Austria keiser Franz I ja Preisi kuningas Friedrich Wilhelm II allkirjastasid 26. septembril 1815 Pariisis.

⁸S.t kaotus Napoleon III juhitud Prantsuse II keisririigi ja Preisi kuningriigi juhitud Põhja-Saksa Liidu vahel peetud Prantsuse-Preisi või Preisi-Prantsuse või nn 1870. aasta sõjas.

teatavad ringkonnad kultiveerida rahvusluse doktriini vastukaaluks liberaalsele ilmavaatele. Nendel päevadel nägime, et isegi valimisseadust tahetakse kitsendada. Kuid liberalism ja demokraatia on prantslaste juures juba nii sügavale juurdunud, et neid välja kangutada ei suudeta. Veel kindlama pinna kui Prantsusmaal on aja jooksul demokraatia võitnud Inglismaal. Vaatamata põlistele aristokraatlikele kommetele on inglaste juures selgelt välja kristalliseerunud demokraatlik ja sotsiaalne kohusetunne, nii et neid võib nimetada sotsiaalaristokraatlikeks rahvaks. Maailmariigi valitsejana oskab inglane rohkem kui ükski teine rahvas hinnata demokraatia vabaduse ja sotsiaalse arengu väärtust ja maailmasõda ei ole rahva demokraatlisi kalduvusi nimetamiseväärt riivata suutnud.

Võitlust demokraatia eest, milles kaks eelpool nimetatud suurrahvast on jõudnud mäetipule, algab praegu tegelikult kolmas Euroopa suurrahvas — sakslased. Saksa rahvas peab nüüd ise lahti arutama ühiskonna poliitilise elu umbsõlme, mille 48. aastatel jättis Bismarcki⁹ hoolde. Bismarck kui geniaalne diplomaat jäi riigimehena kahjuks lihtsaks ordurüütlik, kes mõõga ja tulega arvas luua võivat ühiskondlikku korda ja kellele võõrad olid mõisted rahva vaba tahteavalduse väärtusest. Alles siis, kui oli erus, pidas ta Jena oma kuulsa kõne, et absolutism on rahva moraalse elu kihvt ja et Saksamaa tulevik oleneb parlamendi ja avaliku arvamise tugevnemisest. See vaatemuutus tuli aga liig hilja ja ei kõigutanud rahva usku autoriteetidesse, mida Bismarck ise kogu oma tegevusega oli püstitanud ja mida rahvas naiivselt edasi kandis Wilhelm 2.¹⁰ Autoriteetide jumaldamine paralüseeris rahva poliitilise närvi arenemist. Omaviisi olevat iseloomustanud sellest küljest saksa rahvast kuulus “hall eminents” Holstein:¹¹ “Oleme suurejoonelised filosoofias, muusikas, strateegias ja üldse kõigil elualadel; on siis imeks panna, kui me ühel alal — poliitikas — oleme parandamata eeslid?” Sakslased on ka spetsialistide austajad. Spetsialistidele jäägu nende au, kuid spetsialistide valitsuse eest hoidku taevas iga rahvast. Rahva valitsemine vajab

⁹Otto Eduard Leopold von Bismarck (1815–1898), Saksa poliitik, Preisi saadik Frankfurdi liidupäeval 1851–1859, saadik Venemaal 1859–1862, Preisi peaminister ja välisminister 1862–1890, 1867. a asutatud Põhja-Saksa Liidu kantsler, Saksa Keisririigi riigikantsler 1871–1890.

¹⁰Wilhelm II (1859–1941), viimane Saksa keiser ja Preisi kuningas 1888–1918, loobus troonist 9. XI 1918 ja lahkus Hollandisse.

¹¹Friedrich August Karl Ferdinand Julius von Holstein (1837–1909), Saksa välisministeeriumis a-st 1876, tähtsaim Saksa välispoliitika mõjutaja pärast 1890. aastat.

poliitikut universaalse arusaamisega, kellede kõrval seisavad spetsialistid nõuandjatena. Mida tugevam iseloom, seda parem, et teed leida spetsialistide arvamiste sageli lahkuminevast rägastikust.

Mineviku varjud mõjutavad praegust poliitilist võitlust Saksamaal ja sellepärast on väga raske selgusele jõuda, missuguses suunas arenevad poliitilised parteid. Antud olukorra juures ei ole ka võimalik ennustada, kuivõrd kahe äärmuse — rahvussotsialistide ja kommunistide kõrval katoliiklik tsentrum ja vana sotsiaaldemokraatlik partei suudavad endist mõju alles hoida. Viimased valimised ei räägi sotsiaaldemokraatia kasuks ja inimkonna üldtähtsusega küsimus on, kas sotsialism enam eneses peidab elavat moraalset jõudu või kujundab sotsialistline partei ainult veel tugevat organisatsiooni. Osalinegi moraalse jõu kaotamine tähendaks seda, et partei liig suurt rõhku on pannud materialistlike dogmade usule ja ei ole küllaldaselt hinnanud individuaalelu hädavalikkust ja ideelisi voolusid, mis lõppude lõpuks ainult on võimelised sünnitama ajalugu. Kas ei ole võitlus demokraatia eest raskendatud selle tõttu, et sotsialistid ühe jalaga toetuvad demokraatiale ja teisega proletaarilisele diktatuurile? Kas see kahepaiksus ei kanna teatavat osa süüst vene kommunistlike kui ka fashistlike diktatuuride tekkimises?

Saksa rahva suuri vaimuandeid ja kainet mõtlemiseviisi silmas pidades võib oletada, et kommunismil Saksamaal tarvilik pind puudub. Oleviku nähted tulevad panna vene ajutise mõju ja rahva majandusliku raske olukorra arvele. Ei ole ka arvata, et see rahvas ei pääseks ämblikuvõrgust, mida sisaldab hitlerlaste kahemõtteline ja ultrarahvusline programm. Kuigi autoriteedi tarvidus veel valdab saksa rahva meelt, on monarhia endisel kujul oma haleda lõpu tõttu mõtlevale enamusele saanud vastuvõtmatuks. Võitlus demokraatia eest võib kaua kesta, nagu seda läbi elanud inglased ja prantslased; võivad vahelduda tõusud mõõnadega, enne kui rohkem ehk vähem kristalliseerub kindlama kursi võtmise suun. Rahva juures, kes vaimselt, kultuuriliselt ja sotsiaalselt nii suurt andekust avaldab, ei võiks kurss teine tulla kui see, mis vastab moodsale rahvusvahelisele ajale. Saksa poliitilise elu stabiliseerimine saab tugevasti mõjutama kogu Euroopa mandri vähemate rahvaste ja ka Venemaa ühiskondliku korra stabiliseerimist.

Poliitiliselt oleks lopsik, kui demokraatiast äsja sünnitatud väike-rahvad närvitsema hakkaksid fashismi mõttes. See oleks kandva oksa enese alt läbisaagimine. Igasugune diktatuur tähendab rahva orjastamist ja moraalsete jõudude langust. Vägivaldad sisaldavad valitsusvõimu konstruktsioonid tõrjuvad iseenesest valitsuse aparaadi juurest eemale paremaid ja õilsamaid elemente ja loovaid jõude, mis töötavad olugi aeglase parlamentlise, kuid vabaduse masina juures. Ainult isikliku võimu ja rahva arvel kasu ihkajad kardavad parlamentliku masina arvustavat lärmi. Hoopis ilma kärata ei tööta ka diktatuurid ja see kära on

halva maiguga enese kiitus ja hirmulärm, mis sunnib ikka rohkem pingule tõmbama ohje, kuni need katkevad. Millega diktatuurid tavaliselt lõpevad, selle näiteks on praegune Hispaania, kelle paremad kodanikud teevad suuri jõupingutusi, et riigivankrit jälle viia roopaisse.

Inimese suurim vara, vabadus, ei tule ega püsi iseenesest, teda peab iga päev uuesti kätte võitma. Vabaduse ja demokraatia ideaalid nõuavad rohkem täiuslikku inimest. Võideldes nende eest võitleb inimene selle eest, et saada täiuslikumaks.

Vaba Maa, nr 46, 24. II 1932, lk 4.

Lg.¹²

KUS ON MEIE ISESEISVUSE KODANIKUD?

Kes Eesti Vabariigi neljateistkümnendal aastapäeval heidab katsuma pilgu meie valitsusaparaadi tehnilisele tööle, see ei saa salata suuri edusamme sellel alal, millest meil õigus on rõõmustada oma riigipühal. Aga selle juures ei tohi meie silmi kinni pigistada ühe puuduse ees, mis ikka selgemalt ja selgemalt esile kipub ning murepilvedega varjutab meie iseseisvuse püsivust: meie ühiskondlik kasvatus riiklikule iseseisvusele ei ole sammu pidanud valitsemise tehnilise eduga, vaid on sellest kaugele taha jäänud. Kuid riikliku iseseisvuse alleshoidmiseks on kodanike teadvuslik suhtumine iseseisvusse tähtsam kui valitsusaparaadi konarusteta käik.

Lugesime alles hiljuti, kuidas uue aasta esimesil päevil Inglismaal inimesed sabas seisid ja maksu vastuvõtjate laua juure tungisid, et oma riigimakse aasta peale ette ära maksa, sest neile oli seletatud, kui tähtis on riigile raskete majanduslike olude pärast, et kodanikud ruttaksid oma kohustuste täitmisega enne viimast tähtaega. Ja inglane ütleb: kes peab siis meie riiki muidu üleval pidama kui mitte meie ise?

Seal näeme, kuidas kodanikud riigi asja o m a a s j a k s peavad, kuidas hoolitsemine riigi heaolu eest neid kihutab oma kohuste täitmisele ilma politseiniku ja kohtupristavi sundimist ootamata, isegi enne viimast tähtaega ligineda laskmata. Sellest samast kohusetundest saadavad seal inimesed riigimakse ära endiste aastate eest, mis olid kogemata või sihilikult vähemalt arvatud kui õigus ja mida ükski ametnik ega ametikoht ei teadnud enam nõuda. Kuid inimene e i t a h a riiki tüsata, tema südametunnistus ei anna talle rahu, enne kui ta saadab ära viimase sendi, mis tema kohus oleks olnud maksa.

¹²Georg Eduard Luiga (1866–1936), *Päevalehe* vastutav ja peatoimetaja 1908–1934.

Nii suhtub oma riigi iseseisvusele õieti arenenud kodaniku kohuse- ja vastutustunne. Meie peame eneste juures selle vastu igal sammul nägema, kuidas ei suudeta mõista, et iseseisvus millekski ka k o h u s - t a b, et ta mõnesuguseid koormaid võib peale panna, vaid teda peetakse lõpmata voolavaks saagiallikaks, millest ammutama tark inimene peab püüdma ennast litsuda nii ligidale kui iganes võimalik.

Vaevalt nädal on möödas, kus mõnele rahva äravalituist Toompeal tehti etteheiteid, et nad riigikassast mitme ameti nimel enese palgaks võtavad rohkesti suuremaid summasid, aga oma väikestki tulumaksu riigile ei maksa, vaid võlgu jäävad ja pärast võla kustutamist nõuavad, see tähendab: oma võlga teise kaela veeretavad. Kui nõnda suhtuvad riigile need, kes õigupoolest peaksid eeskujuks olema teistele, siis peame mõönma, et meie kodanike kohusetunde arenemine õige algastmele kängu on jäänud, ja see ei ole asi, millest riigi iseseisvuse päeval võiksime rõõmutseda.

Meil on harjutud omavalitsuse suurest paremusest rääkima sügaval rinnahäälel ja tuuakse selle tõenduseks ette tähtsate vanade ja vanemate riigi- ja omavalitsustegelaste tarku seletusi, aga kui hakkame otsima niisugust omavalitsust nagu see, millest need omavalitsuse klassikud kõnelevad, siis ei leia meie seda kustki. Sest see omavalitsus, millest meil nii head mälestused ja tunnistused, erines ametnike valitsusest selle poolest, et tema ülesandeid täitsid kohalikud elanikud a u a m e t i n a, i l m a p a l g a t a, ohverdades nõnda oma aega üldsuse heaks. Meil aga ei taha vallavolikogu liikmedki sammu astuda ilma tasuta. Tartu lehe arvestuse järele maksavad ainult Tartumaa vallad oma volikogudele 1,8 miljonit senti tasu. Mõnes suuremas vallas läheb volikogu tasuks aastas üle 100 000 senti, aga kogu riigis umbes 10 miljonit senti.¹³ Iga väiksematki liigutust riigi ehk kogukonna asjade juures rutatakse ära kasutama kui teenimise, kui saagihankimise võimalusi.

Oleme kuulnud Toompeal üsna avalikult arutatavat, kuidas riigikogu liikmed tulevad mõnikord komisjoni koosolekule ainult seks, et kirjutada oma nimi koosolijate raamatusse, mille järele pärast raha välja makstakse, nagu oleks see peaasi parlamendi tegevuses. Riigile ja kogukonnale vaadatakse tihti nagu peremeheta varandusele, nagu lainete läbi randa uhutud laevavrakile, millest leidja võib koju kanda nii palju kui jaksab.

Kui sarnast vaadet leiduks ainult üksikute juures, siis oleks seegi juba kurb küllalt, aga meie näeme, et seda püütakse levitada organiseeritult. Alles värskest möödunud nädalail kuulsime üksikuid rühmi-

¹³Algtektis 1,5 miljonit senti. Vt "Vallad peavad kokku hoidma". — *Postimees*, nr 21, 26. I 1932, lk 2.

tusi Toompeal niisuguste nõudmiste ja lubadustega eneste ümber pilduvat, mis mitte üksi kodanike kohusetunnet riigi vastu äärmiselt ei pidanud nüristama, vaid pidid neid ka avatelema isegi oma erakohustusi riigi kanda veeretama. Niisuguste nõudmiste ja lubaduste lõppsiht ei saa muud olla kui oma iseseisvuse likvideerimine.

*

Arvatavasti peame viimast kord oma vabariigi aastapäeva senise põhiseaduse alusel. Sest põhiseaduse muutmise ettevalmistused on juba nii kaugele arenenud, et nad enne järgmist aastapäeva võivad olla teostatud. Et riigi põhiseadusi muudetakse, kui nad tegeliku elu nõuetele enam ei vasta, selle vastu ei ole põhimõttelikult midagi ütelda. On ju põhiseadus inimeste pärast, mitte inimesed põhiseaduse pärast. Aga pettumus ootab neid, kes arvavad põhiseaduse muutmisest lugeda mingit pööripäeva vabariigi elule, kes hindavad liig kõrgelt paberlisi paragrahve ja annavad vähe väärtust elavale inimjõule, mis tõlgitseb need surnud vormelid ellu ja tegevusse. Sarnane väärhindamine on meie juures kahjuks õige laialdane. Kunstide ja kirjanduse ajaloos on juba tuhandete aastate jooksul kujunenud hindamisviis, et töö tublidusest järeldatakse looja suuremat või vähemat andekust. Meil aga tahetakse maksma panna teist hindamisviisi: nähes nõrka pilti otsustatakse, et süüdi on ainult välised olud, keegi on värvid vahetanud või pintsleid rikkunud; kui kirjanduslik toode ei ole rahuldav, siis on viga kirjaniku sules, paberis, tindis või lauas või istmes, aga mitte inimeses. Läheb vististi veel kaua aega, enne kui meil jõutakse arusaamisele, et kodanike kasvatamine riiklikule kohusetundele ja iseseisvuse kui aatelse väärtuse kõrgeks pidamisele on tähtsam töö riigi iseseisvuse ja heaolu kindlustamiseks.

Seepärast ka tänasele sünnipäevalapsele, meie iseseisvale vabariigile, soovime rohkem ja rohkem sarnaseid kodanikke, kes tahavad kaitsta tema iseseisvust kui kõrget aatelist vara, ja mitte ainult nii palju, kui palju sellest langeb neile suhu ehk tasku.

Päevaleht, nr 54, 24. II 1932, lk 2.

M.¹⁴

24. VEEBRUARIL

Vabariigi aastapäev... vabaduspüha... iseseisvuse päev. Palju nimesid tänasel päeval. Aga juba 24. veebruar ütleb kõik.

Kõik ilusad sõnad on möödunud pika rea vabaduspühade puhul juba ära kirjutatud. Kes suudaks öelda veel midagi uut! Võib olla tundub seegi juba üleliigsena, kui täna kinnitame, et tahame olla iseseisvad, et tahame iseendid valitseda, tahame ise oma saatust määrata? Peetakse seda ehk nii iseenesestmõistetavaks, et veelkordse deklareerimise järele ei tundu enam tarvidustki!

Tõsi, sõnadetegemise ajajärgust oleme ammugi läbi. Nüüd askeldame tegudes. Sellepärast kanduvadki mõtted iseseisvuse aastapäeval — vabaduspühal — sellele, kuidas me praegu oma iseseisvat elu elame, kuidas endid valitseme ja oma vabadust teostame.

Elame üle teist vabadussõda, majanduslikku vabadussõda. Esimese vabadussõja viisime võiduka lõpuni, teist peame alles. Vabariigi 14. aastapäeval pole aga mured tuleviku pärast mitte vähemad, kui olid vabariigi aastaseks saamisel 1919. a. Küll pole nüüd käimas veriseid võitlusi piiril, küll ei nõuta meilt inimohvreid, aga ohvrid, mida nüüd tooma peame, ei nõua vähem jõupingutust kui 13–14 aastat tagasi. Ja sama hädaohtlik, kui oleks olnud esimese vabadussõja kaotamine, on ka teine, käimasolev võitlus.

Esimese vabadussõja võitis Eesti rahvas kindla üksmeelega, vankumatu rahuga ja tulise armastusega kodumaa vastu. Sellest kantud võitluse vaimustus, arusaamine silmapilgu tõsidusest kiskus kaasa koolipoisi, üliõpilase, taluperemehe, õpetaja, sulase ja t. Üksmeel kodumaa asja eest viis ühistööle ka seljataguse. Rahu sisemaal võimaldas täit jõudu saata väliste vaenlaste vastu.

¹⁴Arvatavasti Oskar Mänd (1901 – 23. V 1968 Stockholm), vabahtlik õppursõdur Vabadussõjas 1918–1919, *Postimehe* toimetuse liige 1922–1928, tegevtoimetaja 1928–1929, vastutav toimetaja 1929–1935, ühtlasi vandeadvokaat Hugo Naarise abi Tartus 1929–1935 ja Tallinnas 1935–1936, *Päevalehe* toimetuse liige ja tegevtoimetaja Tallinnas 1935–1940, Rahvaerakonna ja Rahvusliku Keskerakonna liige; ajalehe *Päevaleht* väljaandja 29. VIII 1941, Kalurite Keskuse juhataja 1942–1944, Eesti Vabariigi Rahvuskomitee asutajaid 1944, Saksa vang 1944; põgenes 1944. a septembris Rootsi, ajalehe *Teataja / Eesti Teataja* toimetaja 1944–1953, Sõdra Latini gümnaasiumi arhiivitööline 1953–1966.

Nüüd, mil oleme 14 aastat suurte ohvritega kätte võideldud iseseisvat elu elanud, näeme endi juures riikliku mõtlemissviiskriisi! Rahvakihte kihutatakse üksteise vastu, huvide vahel kunstlike vastolusid õhutades. Vastutustunde puudus ei lase seada küsimust: millega see lõpeb, kas nii ei hävine lõplikult rahva üksmeel?

Ühistelemõttevõimendustele üleskutsumise asemel hässitatakse maad linna vastu, rahu ja kainuse asemel tulevad järjest ikka suuremad ja ärevamad nõudmised. Kui sarnaselt talitaks mahajäänud metsakolka inimesed, siis võiks sellest ju kuidagi saada aru, aga kui laenude kustutamise nõude ja hässituslaine taga seisavad poliitilised erakonnad, kes määratud demokraatlikus riigis rahvast juhtima, siis tõendab see riikliku mõtlemissviisi kriisi kõige teravamal kujul. Kui valitsuskriisi lahendamise päevil¹⁵ esitati mitmesuguseid punkte, üks võimatum kui teine, ja kui nende tagasilükkamisele järgnes maa üleskutsumine linna vastu; kui suur erakond kukutas oma lugupeetuma mehe riigivanema kohalt¹⁶ ning siis kõige jämedama demagoogia teele läks, siis nägime muidugi kõige selgemalt oma poliitilise õhustiku haledust ja langetasime pettunult pead poliitilise elu tervenemise lootuste purunemise pärast.

Aga samal ajal, mil “maaorientatsioon” kihutab rahvast üles linnu hävitama, kus maad õpetatakse ja õhutatakse linna vihkama ja temale vaatama kui kohale, mis hävitada tuleks, samal ajal näeme linnas organiseeritavat “liinisõdureid”, kes “neetud kodanlusele” peavad hakkama saatma “mürskusid kerre”.¹⁷

Kuulukse juba paukusidki, kuigi need esialgu vabandatakse tulevat ainult spordipüssidest.

Sama meeletu, kui on vaenu õhutamine linna ja maa vahel, on ka sõjariistade kätteandmine üksikute kihtide poliitilistele organisatsioonidele. Vaenu õhutajate suu sulgemiseks on riikliku mõtlemissviisi arendamine ainukeseks abinõuks, “liinisõdureilt” tulevad aga sõjariistad

¹⁵19. jaanuaril 1932 otsustas Konstantin Pätsi valitsus esitada Riigikogule lahkumisteedaande, sest jõudude vahekord Riigikogus oli saadikurühmade ühinemise tulemusel muutunud (26. I ühinesid Põllumeeste Kogude ja Põllumeeste, Asunikude ja Väikemaapidajate Koonduse rühmad; 29. jaanuaril Rahvaerakonna ja Tööerakonna rühmad Rahvuslikuks Keskerakonna saadikurühmaks).

¹⁶Mõeldud on Konstantin Pätsi.

¹⁷Vihje Eesti Noorsoo Karskusliidu näitusele 30.–31. detsembril 1931 Tartus, kus olid silmapaistval kohal noorsotsialistide punased plakatid, üks neist tekstiga “Iga me samm on mürsk kodanluse kerre!”. Vt “Noorsoo karskusliit on sotside kants”. — *Päevaleht*, nr 2, 3. I 1932, lk 4.

k o h e ä r a v õ t t a, enne kui jõutakse hakata mängima tulega. Selle nõudmise seame üles vabariigi aastapäeval. K a i t s e l i i t u m a h u - v a d k õ i k, k e d a k õ i d a b j a j u h i b k o d u m a a k a i t s e m õ t e.

Klassivahede kunstlikus õhutamises oleme juba küllalt kaugele läinud. Nüüd on aeg kainemalt mõtlema hakata. Eriti nõuab meilt praegune aeg ühtmeelt, võib-olla rohkem kui kunagi varem.

Rasketel aegadel on aga Eesti rahva kaine mõistus ikka võidule pääsenud. Ja pääseb kahtlemata ka nüüd, jättes kõrvale kõik virisejad ning üksmeele lõhkujad.

On ainult üks lipp, mille alla Eesti rahva rõhuv enamus kogub: s.o. meie sini-must-valge. Selle eest oleme võidelnud, selle all võitleme läbi praegustestki raskustest, ja selle sini-must-valge all sammume vastu helgemale tulevikule.

Postimees, nr 46, 24. II 1932, lk 1.

J. Tõnisson¹⁸

ISESEISVUSE PÄEVA MEELEOLU

Üldiste raskuste survele ähvardab praegu kaduda elavam huvi Eesti riikliku iseseisvuse sünnipäeva pühitsemiseks. Eriti maalt kuuldu, inimeste keskel kippuvat üldise kitsikuse pigistusel mõjule pääsema riigitüdimus! Inimesed olevat pettunud, et o m a r i i g i s on elu veel raskem kui vööra võimu pävil.

Vana lugu Egiptuse lihapottidest!?

Et elu meil oleks nüüdsel ajal oma riigis kerge, tahaks vaevalt keegi tulla tõendama, kes tahaks aga meile selgeks tegema hakata, nagu oleks meie rahvas 14 aasta eest iseseisva riikluse ideaalist vaimustusega kinni haaranud just seks, et aga o m a r i i g i t ä h e all pidama pääseda h e a d p õ l v e vähese vaevaga ja rohke mõnuga?!

Et isegi vabadusvõitluse päevil ei puudunud neid, kes ennekoike nägid und avarast karunahast, kus tore pikutada sooja toas, ja praetud tükkestest varblaste asemel katusel, võib meist igauks uskuda. Need karunahamehed ei ole aga meile mitte kätte võidelnud rippumatut Eesti rahvariiki ühes selle murede ja lootustega! Niihästi meie vabadussõjälased kui ka vanemad põlved, kes püsisvas kohusetäites elupäevad tööd

¹⁸Jaan Tõnisson (1868 – 2./3. VII 1941 Tallinn (?)), välisminister Konstantin Pätsi kolmandas valitsuses 12. II 1931 – 19. II 1932 ja Jaan Teemandi neljandas valitsuses 19. II – 19. VII 1932, mõlemas ka Riigivanema asetäitja.

teinud Eesti p a r e m a tuleviku, l o o t u s e tähe all, on muidugi iha-
nud paremaid päevi oma rahvale ja maale. Kuid seda paremust ei ole
meie keegi otsinud hõlbuelu muretusest ja lahedusest!

Selge oli algusest saadik, et iseseisva rahvusliku riigi loomine,
kandmine ja edasiarendamine väliste asjaolude kiuste tähendab meie
rahvale suurt ülesannet, täis vastutust ja pingutust. Oli ette teada, et
omariikluse taevavõlvil ei sätenda mitte alati sõbralik päike, vaid võivad
üles kerkida ka kõuepilved; suvesoojuse järele tulevad sügistuuled ja
hallaööd.

Kes meist oleks aga kõige selle peale mõteldes silmapilgukski ka-
helnud kätt välja sirutamast v a b a d u s e ja i s e s e i s v a r i i k -
l u s e ideaali järele?!

Mitte see ei olnud meile tähtis, et meie tulevikus lahti saaksime mu-
redest ja raskustest. Meile oli peaasi, et meie saaksime õiguse ja võima-
luse kõigi raskuste ja hädade vastu võitlusse astudes katsuda ja korral-
dada oma jõude mitte võõra eestkostmise heaksarvamise, vaid o m a
tahtmist ja arusaamist mööda, nagu meie seda i s e peaksime kõige
paremaks ja õigemaks.

I s e oma saatust kujundada; i s e oma õnne sepaks olla; i s e
oma tahtmist mööda töötada ja võidelda, — see pidi üle kaaluma kõik
muretuse võõra eestkoste all hingitsedes!

Kas ei ole see vabadusvõitluse meeoleolu mitte kannud edasi ja üles-
poole laialisi rahvahulki võõra võimu alandustest iseseisva rahvariigi
eluvaate kõrgustele!?

Ja nüüd peaks meie põlv kaotama iga elujulguse ja eneseusalduse
meeleolu juba esimeste igapäevaste raskuste surutise all?!

23. veebr. 1932.

Postimees, nr 46, 24. II 1932, lk 3.

A. Üksti¹⁹

OLGEM VALVEL SISEMISTE VAENLASTE ÜLE.

Vabariigi 14. aastapäevaks "Lääne Elule" kirjutanud koolidirektor
Anton Üksti

Ajalugu ja rahva sisemine ürgjõud on nii soovinud, et Eesti rahvas võib täna suveräänse rahvana pühitseda oma riigi asutamise 14. aastapäeva. On lõppenud verised heitlused vaenuväljadel ja peagi kipuvad unustusse jääma langenute mälestused, ja rahvas sammub edasi tundmatut teed lootuses parema tuleviku peale. Riiklik iseseisvus, see kuldne priius, millest nii ääretumates raskustes unistasid meie esivanemad, on saavutatud, meie riik rahvaste perre vastu võetud, kõikide lähemate ja kaugemate rahvaste poolt tunnustatud, nende kõigiga diplomaatlikud suhted ja kaubalepingud põimitud ja sõlmitud ja naabritega jalule seatud head vahekorrad. Näib, nagu oleks kõik tehtud ja kõik meie riiklikus elus niivõrd hästi juba korraldatud, et kuigi meid viimastel aastatel on kippunud natukene segama majanduslik kitsikus, siis leiame ka sellele lühikese ja otsekohese seletuse ja lahenduse: see kõik on ajutine nähe, mis, kui mitte iga tund, siis ometi iga päev võib mööduda, sest Eestit olevat see kriis tabanud kõige kergemal kujul. Elu peab edasi minema endises hoos väärtusi ümberhindamata.

Kuid, kuidas meie ka endale asja ei püüaks seletada, ometi on igal kodanikul tänapäev see teadmine, et meie riigivanker ei veere mitte isendast mööda neid kuldseid radu ja lillelisi aasu, millel iga kodanik seda sooviks veeremas näha, vaid et kõigeiks selleks on tarvis suuri, paiguti meist olenematuid väliseid tingimusi ja rahva sisemisi hingeelulisi eeldusi, mis aitaksid sellel liikumisel püsida samas süsteemis. Arvan, et meil ei tarvitse olla mures meie rahva hääde sisemiste vaimuomaduste ja mõttelaadi pärast, selleks on meil küllalt tõendusi ja tagatise selle rahva kaugemast ja lähemast minevikust. Meid võiks ainult viia kahtlevale seisukohale küsimus, kas suudame meie neid meie rahva häid

¹⁹Anton Üksti (1888 – 24. IV 1942 Sverdlovski oblast), teenis Esi-meses maailmasõjas insenerivägedes 1915–1918 ja võttis osa Vabadus-sõjast 1919; Läänemaa ühiskümnaasiumi juhataja 1918–1940 ning selle juures tegutsenud Haapsalu rootsi eraühiskümnaasiumi direktor 1931–1940; Kaitseliidu Haapsalu malevkonna majanduspealik, kassahoidja ja juhatuse liige a-st 1924, Noorte Kotkaste Lääne maleva vanem 1930–1940, Õpetajate Koja esimees 1938–1940; vangistati 14. VI 1941 Haap-salus ja saadeti Sevurallagi, abikaasa ja kaks last küüditati (tütar Eha suri asumisel 1942), Erinõupidamise otsusega mõisteti 1942. a märtsis surma ja hukati.

vaimuomadusi alal hoida. Kas suudame meie sisendada oma kasvavale noorsoole seda vaimu ja seda meelsust, mis oli omane meie esivanematele, ja kas oleme meie ka kõik selleks teinud, et neid vaimuilmade kõrgeid väärtusi aus ja lugupidamises hoida ning neid rüvetamise eest kaitsta? Need on küsimused, mis tänapäev kerkivad mõttes ülesse igal teadlikul kodanikul, ja õnnetu oleks see rahvas, kui ta ei püüaks leida vastust ja anda otstarbekohast lahendust neile.

Rahva vaimline struktuur on iga riigi ja iseseisva rahvuse olemasolu aluseks. Rahvus, kes kaotanud vaimlise tasakaalu, kes hingeliselt õõnestatud, kellelt võetud moraalne tugi, kes jäetud üksi oma muredesse, hakkab paratamatult otsima tuge mujalt. Ja nagu demoraliseeritud sõjavägi ei ole lahingvõimeline, nii ei ole ka suurte vapustuste puhul oodata jõurikkaid ohvreid vaimliselt kurnatud rahvalt.

Riigi 14. aastapäeval peame tõsiselt eneselt küsima, mis oleme meie teinud selle aja jooksul oma rahva vaimliste ja kõlbliste jõudude koondamiseks ühte tulipunkti, tema õiglustunde arendamiseks ja rahuldamiseks ning kinnitamiseks. Tõsi, oleme organiseerinud seltse ja ühinguid, oleme pidanud hiilgavaid kõnesid, kuid samal ajal oleme ka teise käega üles näidanud suurt põhimõtete lagedust ja aadete puudust. Sellepärast on ka õigus neil, kes kinnitavad, et kunagi pole Eesti vaimline ilm olnud nii aatelage kui tänapäev. Aatevaesus, sihtide puudus, tahtejõu lõtvus, rahva õiglustunde sagedane haavamine, arvamuste näiliku võltsimine, kõik need on omased tänapäeva olukordadele. Ja mis on nende nähete kõrvaldamiseks teinud need, kelle kohus seda on teha?

Teiselt poolt aga riiklik tulevik põhjeneb suurel määral tema kasvava noorsoo vaimlisele arenemisele ja noorusest kaasa võetud mõtte-suunale. Ainult sügava ja veendunud rahvustundega noorsoole võime usaldada oma tuleviku. Sellepärast on viimane aeg asuda meie noorsoo kasvatamisele plaani- ja sihikindlamalt, kui seda seni on tehtud. Selleks peaks kõige pealt teenäitajaks olema meie Vabariigi Valitsus; selleks peaks elavamat huvi tundma noorsoo vastu kõik need seltskondlikud kihid ja organisatsioonid, kes oma põhikirjades ette näinud kultuuritöö. Paraku pole aga meil 14 aasta jooksul suudetud rahvale kätte näidata kindlat hariduspoliitilist suunda. Tuleb imestada, kui võrd ükskõiksed on olnud meie politikategelased rahvusliku kasvatuse küsimuste vastu. Nähtavasti on nii mitmedki neist arvamisel, et see kõik iseenesest toimub ja sünnib, ainult kas või suurte shestidega.

Tänane riiklik aastapäev kohustab meid Eesti elu kõikidel aladel asuma tööle sihiteadlikumalt ja pinevamalt kui enne. Momendi tõsidus kohustab meid selleks mitmekordselt. Meie ei tohi jääda puhkama nendele pärgadele, millega vabaduse tulek ehtis meie kodumaa, sest need pärjad võivad oskamatust ümberkäimisest kergesti närtsida. Ta kohus-

tab meid lahtiste silmadega vaatama elunähetesse ja täieliku realiteedi äratundmisega neist tegema järeldusi, loobudes igasugustest erakondlikkudest saagihimudest.

On selge, et ainult sügav ja pinev rahvusteadvus ja kindel riiklik meelsus ja ühtehoid suudavad meid tänapäev välja aidata ka nendest majanduslikkudest raskustest, millesse on sattunud meie maa. Suudab meie rahvas järgnevate aastakümnete jooksul alal hoida need elujõulisele rahvale omased hingelised elemendid, suudavad meie avaliku elu tegelased kaotada põhimõtete lageduse kõige pealt enese juures, suudame meie oma noorsoo kasvatuse tõsta väärilikule tasapinnale, sellest oleneb meie rahva tulevik. On selge, et erakondlik kihipoliitika, mille vaimline ilme on juhuslik, ei suuda meid nendest raskustest välja aidata. 15. riigi eluaastasse astudes peame eriti olema valvel, et need sisemised vaenlased, kes tänapäev õõnistavad meie rahva elutahet, püüavad kõigutada tema meelevõimust ja hävitada temas armastust oma kodu vastu, ei saaks takistuseks meie rahvuslikule arenemisele. Möödunud iseseisvusaastate kogemused näidaku meile selleks teed ja juhtigu meid tagasi aatellikusele, ettenägelikkusele ja tarkusele.

Lääne Elu: Läänemaa Häälekandja, nr 15, 24. II 1932, lk 2.

[***]

VABARIIGI AASTAPÄEVA PUHUL

Raskel majandusliku kriisi ajal, mis eriti raskelt lasub tööliklassi õlgadel, pühitseb Eesti vabariik neljateistkümnendat aastapäeva.

Oleks praegu ülearune peatuda saavutuste ja kaotuste juures, mis endaga toonud kaasa neljateistkümnendaastane aegjärk, mil Eesti iseseisva riigina püsinud teiste riikide hulgas. Need on teada üldiselt, ilma et oleks vaja teha kokkuvõtet.

Viieteistkümnendasse eluaastasse astub Eesti riik raskel ajal, mil pole suuri lootusi peatsele paranemisele.

Kasvab tööpuudus ja üldine viletsus. Kogu töölikond nii linnas kui maal, elanud üle suuri raskusi, vaatab uuele iseseisvuse aastale vastu sama raske südamega.

Kodanliste erakondade koondamine ähvardab tuua tööliklassile kaasa uusi poliitilisi kannatusi ja raskusi, kuid see sunnib ka teiselt poolt kogu tööliklassi koondama endi ridu.

Oma poliitilist küpsust peab väljendama tööliklass, kasutades demokraatliku riigikorra hüvesid oma huvide kaitseks ning looma ühtlase ja tugeva töölisrinde kodanlise rinde vastu.

Algav riikliku iseseisvuse aasta toob kaasa rea poliitilisi sündmusi.

Üles on võetud kindlamal kujul kui seni põhiseaduse muutmise küsimus ning rahval tuleb anda lähematel kuudel oma otsus, samuti kui ta peab andma otsuse uue rahvaesinduse koosseisu kohta.

Järgmiseks poliitiliseks sündmuseks, kus end kogu rahvas saab avaldada, on parlamendi valimiste²⁰ ja põhiseaduse muutmise rahvahääletamise²¹ kõrval omavalitsuste esinduskogude valimine.²² Tol korral, kui põhiseaduse muutmine läbi läheb ning ametisse otsustatakse seada president, tulevad veel presidendivalimised.²³

Algav iseseisvuse aasta nõuab kogu tööliskonnalt valmisolekut ja organiseerimist.

Demokraatliku korra hüvesid saab mõista ainult see osa rahvast, kes alati valvel oma huvide eest. Erilist valvelolekut nõuab praegune aeg töölisklassilt.

Töölisklass, kes püsinud demokraatliku riigikorra võimsama ja järjekindlama kaitsjana, kes Eesti riiklikku iseseisvust tõsiselt hindab, on õigustatud ja kohustatud kasutama kõiki abinõusid, et saavutada demokraatliku riigi piires maksimumi, mida saavutada võimalik.

Vaatamata raskustele ei tohi heita meelt.

Kindlameelselt astutagu riigi uude iseseisvuse aastasse.

Rahva Sõna, nr 43, 24. II 1932, lk 2.²⁴

²⁰V Riigikogu valiti 21.–23. mail 1932.

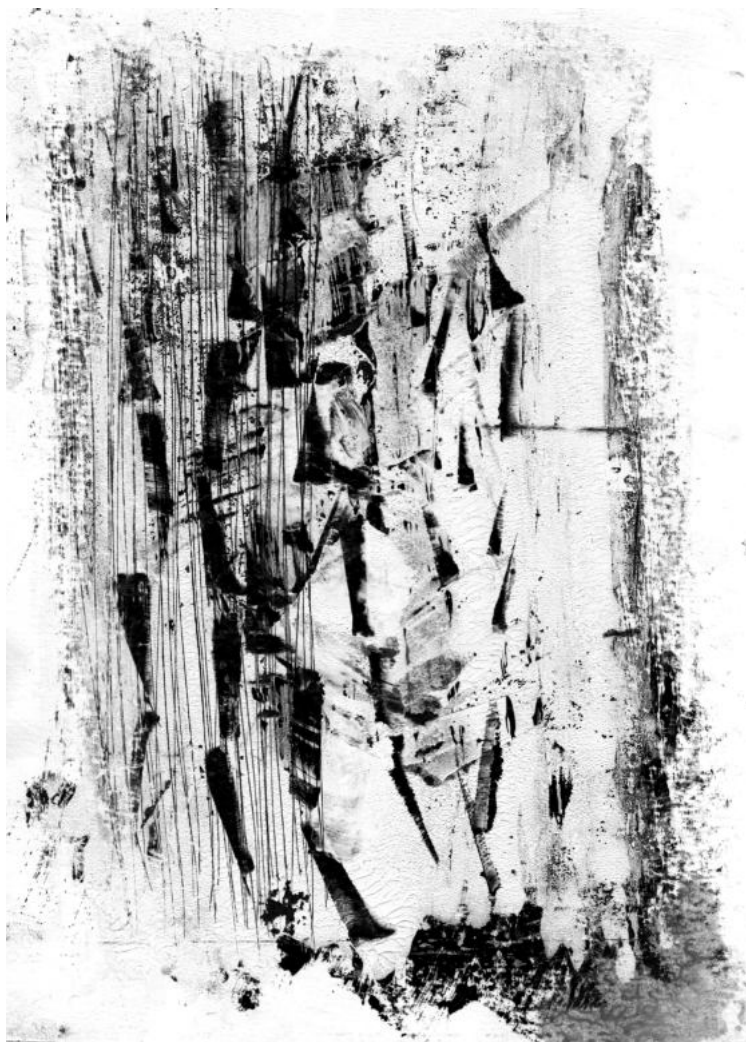
²¹Rahvahääletus põhiseaduse muutmiseks korraldati 13.–15. augustil 1932 (lükati tagasi), 10.–12. juunil 1933 (lükati tagasi) ja 14.–16. oktoobril 1933 (kiideti heaks).

²²Kohaliku omavalitsuse volikogud valiti 7.–8. jaanuaril 1934 (valla- volikogud) ning 15.–16. jaanuaril 1934 (linna- ja alevivolikogud), need jäid ametisse 1. detsembrini 1939.

²³24. aprillil 1938. aastal valiti Riigivolikogu, Riiginõukogu ja omavalitsuste esinduskogude ühiskoosolekul Eesti Vabariigi presidendiks tollane Riigihoidja Konstantin Päts.

²⁴Siinse valiku pealkiri kirjutisest “Vabariigi aastapäev Kuresaares: Läbi raskuste võidule. Rohkem vennasüdant ja vennaverd!”. — *Meie Maa*, nr 20, 23. II 1932, lk 1. Vt ka: Civ., “Riikluse aastapäev: Lühike tagasivaade käidud teele”. — *Uus Eesti: Kaupmeeste ja Töösturite Häälekandja*, nr 7, 21. II 1932, lk 2; Civis., “Enamluse suunas ja laiutuse tähe all”. — *Herold: Erapooletu Informatsiooni ja Orientatsiooni Ajaleht*, nr 7, 21. II 1932, lk 2; Homo., “Vabadus...”. — *Pärnu Päevaleht*, nr 44, 24. II 1932, lk 2; F. K. [= Ferdinand Kool], “14 aastat: Rahvaste elus vahelduvad rõõmud ja mured”. — *Oma Maa: Sakalamaa Häälekandja*, nr 21, 23. II 1932, lk 2; Öp. Paul Kuusik, “Vabariigi aas-

tapäeval: "Ära unusta!...". — *Kaja*, nr 46, 24. II 1932, lk 5; Patrioot., "Iseseisvuse tähistel: Riigi lavalt kadugu mineviku inimesed. Partei ja isiklikkudel huvidel ei tohi riigi valitsemisel aset olla". — *Herold: Erapooletu Informatsiooni ja Orientatsiooni Ajaleht*, nr 7, 21. II 1932, lk 3; Elm. Pettai [Elmar Pettai], "Au kangelastele!...". — *Abieluleht*, nr 7, 21. II 1932, lk 1; Fr. Poolakes [= Friedrich Pohlaments], "Seesmisest vabadusest: Vabariigi 14. aastapäevaks "Lääne Elule" kirjutanud Lääne-Nigula koguduse õpetaja Fr. Poolakes". — *Lääne Elu: Läänemaa Häälekandja*, nr 15, 24. II 1932, lk 2; Tristan. [= Richard Janno], "24.". — *Postimees*, nr 46, 24. II 1932, lk 4; T. T., "Vabaduspäevaks". — *Virumaa Teataja*, nr 20, 23. II 1932, lk 2; J. U., "Iseseisvuse päevaks". — *Lõuna-Eesti*, nr 20, 23. II 1932, lk 1; "Jõhvis, 23. Veebruaril". — *Alutaguse Elu: Jõhvi ja Alutaguse Häälekandja*, nr 20, 23. II 1932, lk 1, pealkirjaga "Narvas, 23. veebruaril" ka *Põhja-Eesti: Narva ja Alutaguse Häälekandja*, nr 20, 23. II 1932, lk 1; "Au langenuile!: Eesti omariikluse 14. aastapäevaks". — *Herold: Erapooletu Informatsiooni ja Orientatsiooni Ajaleht*, nr 7, 21. II 1932, lk 1; "Aastapäevaks". — *Maaleht: Põllumeeste, Asunike ja Väikemaapidajate Häälekandja*, nr 21, 23. II 1932, lk 1, samuti *Tartu Maaleht: Põllumeeste, Asunike ja Väikemaapidajate Häälekandja*, nr 21, 23. II 1932, lk 1; "Vabariigi aastapäev Kuresaares: Läbi raskuste võidule. Rohkem vennasüdant ja vennaverd!". — *Meie Maa*, nr 20, 23. II 1932, lk 1; "14. iseseisvuspüha läheneb...". — *Põhja Kodu*, nr 20, 23. II 1932, lk 1; "24. veebruariks: "Eestimaa, su mehemeel, pole mitte surnud veel...". Vabariigi 14. aastapäevaks". — *Põltsamaa Teataja*, nr 9, 24. II 1932, lk 1; "Vabaduse sümbol: Elustagem ilusat mälestust selgest ja puhtast talvepäevast 24. veebruaril 1918. Tõusu ja mõõna vaheldus riikide ja rahvaste elus. Lootkem uuele meeleolu tõusule". — *Sakala*, nr 22, 24. II 1932, lk 1; "Vabadusepüha — mälestusepüha: Pikad sajandid polnud meil mälestusepüha — seda soojemalt peaksime aga nüüd mälestama rahva uuestsündi. Riigi ja rahva laul kõlaga tugevamalt, julgemalt ning võimsamalt. Rahvuslik uhkus kohustab mälestamisele". — *Sakala*, nr 22, 24. II 1932, lk 3; "14 aastat oma kodu peremehed!". — *Uudisleht*, nr 23, 24. II 1932, lk 4.

MARGUS MEINART (2018)

EESTI HEAL JA “MEIE AEG”

Esimese maailmasõja aegne laagrikirjandus eesti sõjavangidele Saksamaal

Mart Kuldkepp

Esimese maailmasõja ajal viibis lühemat või pikemat aega Saksa sõjavangis vähemalt 3000 (Kuldkepp 2015: 143), teistel andmetel isegi 4500 (J. L. 1918) Vene armees teeninud eestlast. Kolmel esimesel sõja-aastal koheldi neid enam-vähem samasuguste Vene sõduritena nagu kõiki teisigi, kuid alates 1917. aasta suvest hakati eesti, läti ja leedu sõjavange ülejäänutest eraldama (*Absonderung*) ning allutama mitmekülgsel erikohtlemisrežiimile (*Sonderbehandlung*). Viimase juurde kuulus paremate töötingimuste võimaldamine, aga ka emakeelse trükisõna kättesaadavaks tegemine, emakeelne kirjavahetus, hingehool jm.¹

Eesti sõjavangidele selliste eesõiguste andmise eesmärk oli õhutada nende seas rahvuslikku eraldumispüüet ja venevaenulikkust ning ühtlasi saksasõbralikkust, millest loodeti abi Saksamaa anneksionistlikule poliitikale idarindel. Eriti jõuliseks muutus propaganda Brest-Litovski rahuläbirääkimiste ja Saksa okupatsiooni ajal, mil ühest küljest sai järjest tõenäolisemaks Baltimaade püsiv sidumine Saksamaaga kas otse või Balti Hertsogiiri loomise kaudu, teisest küljest aga tuli rahulolematutele sõjavangidele põhjendada, miks neid vaatamata Saksa-Vene rahule-

¹Eesti sõjavangide eraldamis- ja erikohtlemispoliitika kohta lähemalt vt Kuldkepp 2018.

pingule siiski koju ei lasta. Tegelikku põhjust — seda, et Saksa sõjamajandus põhines suures osas sõjavangide sunnitööl —, tuli seejuures muidugi varjata (Kuldkepp 2018: 68).

Tagantjärele on raske kindlaks teha, kui võrd õnnestusid katsed vange saksasõbralikumaks muuta, kuid arvestades kõigele vaatamata raskeid elutingimusi ja koju mittelubamist, tundub ebatõenäoline, et sellel alal oleks märkimisväärset edu saavutatud. 1918. aasta juunis toimunud nõupidamisel tunnistasid ka Saksa sõjaväevõimude esindajad, et Saksamaaga liitumist pooldavad eesti, läti ja leedu sõjavangid siiski haruharva ning koju mitte-saamise tõttu tuntavat suurt kibestumust Saksamaa vastu (samas). Siiski pole võimatu, et erikohtlemine aitas tõepoolest kaasa rahvuslike ja venevastaste meeleolude süvenemisele, mis vähemalt eestlastest sõdurite hulgas olid levinud juba Vene armee kehvade teenistustingimuste, sh sealse igapäevase rahvusvähemuste diskrimineerimise tõttu.²

Käesoleva artikli huviobjekt on üks aspekt Baltikumist pärit sõjavangidele rakendatud erikohtlemispoliitikast: nende hulgas tehtud kirjalik propaganda emakeelsete ajalehtede ja brošüüride väljaandmise teel.³ Täpsemalt on tähelepanu all 1918. aastal eesti sõjavangide jaoks kord nädalas ilmunud ajaleht *Eesti Heal: Estnische Stimme* (EH) ning pehmekaaneline brošüürisari “Meie aeg” (MA), nende väljaandmisasjaolud, sisu ja vastuvõtt.⁴

Seni ajaloo- ja kirjandusuurijate poolt vaid möödaminnes mainitud eestikeelne lugemismaterjal pakub mitmesugust huvi. Esiteks ilmnevad neist propagandistliku sisuga väljaannetest Saksamaa poliitilised sihiseaded “töös sõjavangidega” ning see, kuidas seda poliitikat eestlastest lugejaskonnale rakendada püüti. Teiseks vastas *Eesti Heal* oma veergudel sõjavangide kirjadele ning pakkus neile võimalust omaloomingu avaldamiseks, mis muudab ajalehe ka eestlaste laagrikogemust kajastavaks allikaks.

²Eesti sõdurite sõjakogemuse kohta Esimese maailmasõja ajal vt Esse 2016.

³Siinkohal on kõrvale jäetud sõjavangidele jagatud emakeelne võimalik kirjandus.

⁴Vt täpsemaid ilmunisandmeid käesoleva artikli lisadest 1 ja 2.

Kolmandaks on võimalik jälgida *Eesti Heale* toimetaja(te) katseid leida keskteed nende kahe huvigrupi vahel — poliitilisest mõjutamistegevusest huvitatud Saksa ametivõimud ja emakeelsest lugemisvarast huvitatud eesti sõjavangid — ning mõlemale midagi pakkuda, jäädes seejuures ühtlasi tundlikuks kiiresti muutuvate olude suhtes ja võimalust mööda lubatava piire kombates.

Saksamaal asuvate sõjavangide poliitilise mõjutamisega, sh neile mõeldud trükipropaganda väljaandmisega tegeles Preisi Sõjamineisterium (Preußisches Kriegsministerium), mille materjalidest suurem osa hävines Teise maailmasõja ajal. Üht-teist asjassepuutuvat *Eesti Heale* ja “Meie aja” väljaandmisasjaolude kohta on siiski võimalik leida teiste Preisi Sõjamineisteriumiga suhelnud institutsioonide arhiivifondidest, mis on paremini säilinud (vt Kuldkepp 2018: 61). Samuti on laagrikirjanduse uurimisel abiks nn egodokumendid: sõjavangide enda kirjutatud kirjad, päevikud ja mälestused.⁵

Seda teemat käsitledes on keskseks allikaks muidugi *Eesti Heal* ja “Meie aeg” ise, mida võib liigitada haruldaste trükiste hulka. Kataloogi ESTER andmetel leiduvad *Eesti Heale* numbritest Tartus Kirjandusmuuseumis vaid nr 2 ja nr 10.⁶ Ilmselt see asjaolu on ajendanud Cornelius Hasselblatti märkuse, et ajaleht on “säilinud väga lünklikult” ning “võimaliku kaasaande” “Meie aeg” kohta leiduvat üldsegi vaid kaudseid andmeid (2006: 435). Tegelikult pole olukord siiski nii hull. Enamikust brošüürisarja annetest leidub eksemplare ka Eestis: ESTERi andmetel puuduvad täielikult vaid nr 1, nr 2 ja ilmselt ka nr 6.⁷ *Eesti Heale* nr 1 on kättesaadav Briti sõjamuuseumi (Imperial War Museum) filiaalis Duxfordis (kataloogikirje LBY E. J. 98) ning nr 1 ja nr 7 Rahvusvahelises Ajalehemuuseumis (Internationales Zeitungsmuseum) Aachenis (kataloogikirjed vastavalt D 87 143 ja D 172 30). Kõige olulisem on aga see, et Saksa rahvusraa-

⁵Mitmete asjassepuutuvate viidete eest on autor tänulik Liisi Essele.

⁶Vt digiteerituna: dea.digar.ee/cgi-bin/dea?a=cl&cl=CL1&sp=eestiheal.

⁷MA nr 6 on siiski leitav Rahvusarhiivist: RA, ERA.2124.3.1333, l. 8–22.

matukogudes Berliinis (Staatsbibliothek zu Berlin, kataloogikirje 2" Krieg 1914/22660) ja Leipzgis (Deutsche Nationalbibliothek Leipzig, kataloogikirje ZC 4338) leiduvad mõlemast väljaandest täiskomplektid.⁸

EESTI HEAL JA “MEIE AEG”: VÄLJAANDMISE ASJAOLUD

Sõjavangide hulgas emakeelse trükipropaganda levitamine oli Saksa sõjaväevõimude tavapärane praktika juba üsnagi sõja algusest peale. Erinevalt aga Prantsuse ja Briti sõjavangidele mõeldud laagriajalehtedest, mis enamjaolt olid paljundatud mimeograafil ning mille levik piirdus ainult ühe laagriga, kuulus Vene sõjavangide seas monopol Preisi Sõjaministeeriumi asjatundlikult toimetatud ja trükitud väljaannetele⁹ (Pöppinghege 2006: 142–143). Vahest kuulsaim omasuguste seas oli alates 1915. aasta märtsist islamisulistele sõjavangidele mitmes keeles, sh vene keeles trükitud ajaleht *El Dschihad*, mis levis 8200 eksemplaris ning kutsus üles pühasse sõtta Suurbritannia vastu (samas: 192; Wangert 1920). Venelastest sõjavangidele olid mõeldud ka alates 1915. aastast Berliinis ilmunud *Russkije izvestija* ning seda alates 1916. aastast asendanud *Russki Vestnik* (vt Kolonitski 1996), mis ilmus kaks-kolm korda nädalas kuni 100 000 eksemplaris. *Russki Vestnik* oli omakorda eeskujuks mitmele teisele omasugusele, nagu Austrias välja antud *Nedelja* (Pöppinghege 2006: 192; Steppan 2014: 172) ning ilmselt ka *Eesti Heal* ja teised Venemaa vähemusrahvustele mõeldud lehed.

Mõtte just eesti (ja läti) sõjavangide tarvis emakeelseid ajalehti avaldama hakata käis teadaolevalt esimesena välja Soome aktivist Fritz Wetterhoff 1915. aasta aprilli lõpul Berliinis. Wetterhoff, kellele baltisakslaste organisatsioon Saksa Rahvakaitse (*Deutscher Volksschutz*) oli teinud ülesandeks eesti, läti

⁸ Autor tänab Mart Oravat, kes sellele tema tähelepanu juhtis.

⁹ Leidus muidugi ka vastupidiseid näiteid, nagu Gütersloh’ ohvitseridelaagri venekeelne ajaleht *Den*, mille toimetajaks oli pärastine Eesti riigikohtunik Anton Palvadre (Laaman 1964: 225).

ja leedu sõjavangide seas propagandat korraldada, võttis vastavad ülesanded üle Sisekolonisatsiooni Edendamise Seltsi (*Gesellschaft zur Förderung der Innere Kolonisation*) tegelastelt Friedrich von Schwerinilt ja Erich Keupilt. Von Schwerin oli juba varem teinud Saksa ametivõimudele ettepaneku Vene vähemusrahvustesse kuuluvate sõjavangide eraldamiseks ja saksasõbralikus vaimus “erikohtlemiseks” (Kuldkepp 2015: 144–150). Üks loomulikke vahendeid propaganda tegemiseks oli muidugi trükkisõna. Wetterhoff arvas, et kõige õigem oleks asutada kaks eraldi ajalehte — üks eesti ja teine läti keeles. Avaldatama pidi sõjauudiseid, poliitilise, ühiskondliku ja kultuurilise sisuga artikleid ning teateid kodumaalt (samas: 154).

1915. aastal eestikeelsest ajalehest siiski asja ei saanud ning tagajärjeks jäi ka Wetterhoffi “töö sõjavangidega” üleüldse. Ettevõtmist raskendasid mitmesugused praktilised asjaolud, sh propaganda korraldamiseks sobivate isikute puudumine (samas: 158–159). Peamine takistus oli ilmselt siiski selles, et esimestel sõja-aastatel puudus Saksamaa poliitilise ja sõjalise juhtkonna hulgas üksmeel Läänemere provintside tuleviku asjus ning seetõttu polnud selge, kui soovitavaks sellist propagandat üldse pidada (Nagornaja 2010: 197).

Uuesti kerkis küsimus päevakorda 1917. aasta suvel, kui Saksa ülemjuhatus (*Oberste Heeresleitung*) oli teinud põhimõttelise otsuse hõivata ka Balti regiooni põhjapoolne osa ning sellega seoses tekkis uus algatus sealt pärit sõjavangide poliitiliseks mõjutamiseks (Kuldkepp 2018: 63–64). 28. juuliga 1917 kuupäevastatud Preisi Sõjaministeeriumi salajases ringkirjas Baieri, Saksi ja Württembergi Sõjaministeeriumidele, milles tutvustati eesti, läti ja leedu sõjavangidele kohaldatavat eraldamis- ja erikohtlemisrežiimi, anti teada, et peale muude privileegide tuleb eesti, läti ja leedu sõjavangidele kättesaadavaks teha emakeelsed ajalehed, vaimulik lugemismaterjal, saksa keele õpikud ja muu, mille eest sõjaministeerium hoolt kandma pidi.¹⁰ Sama aasta 11. detsembril lisati, et kesklaagritesse (*Stammlagern*) tuleb kokku koguda läti-,

¹⁰Sächsisches Hauptstaatsarchiv, Dresden (edaspidi SächsHStA), 11248 Sächsisches Kriegsministerium, Nr. 6994, l. 78, Sõjaministee-

298

leedu- ja eestikeelsed raamatud ning sealt tööbrigadides olevatele sõjavangidele välja laenutada. Võimalikult laialt tuli levitada peatselt ilmuvaid lätlastele, leedulastele ja eestlastele mõeldud saksa keele õpikuid ning sobivaid ajalehti, millest sel ajal ilmusid lätikeelne *Dsimtenes Sinas*¹¹ ning leedukeelsed *Dabartis*¹² ja *Lietuvos Aidas*¹³. Eestikeelse ajalehe väljaandmine oli kavas lähiajal.¹⁴

Eesti sõjavangidele mõeldud teadaanne uuest ajalehest avaldati 1918. aasta jaanuaris välja antud albumis *Mõtted ja mälestused aastapöördel 1917–18. Eesti Heale* nime kandev ajaleht pidi katsuma sõjavange “võimalikult kiiresti kõigega tutvustada, mis rahu-asjus sünnib”, pakkuma neile poliitilisi ülevaateid ja tooma sõnumeid nii sõjaväljalt kui võimaluse korral ka kodumaalt. Lubati ka saksa keele algõpetuse ilmumist ning et “peale selle hakkavad järk-järgult veiksed raamatud ilmuma”. Ajalehte või raamatuid soovivad eestlased pidid saatma toimetusse oma aadressi. Lõpuks mainitakse, et eesti kirjaladuja võib kirjastuses tööd leida (MA 1: 16).

Veebruaris hakkas ajaleht tõepoolest ilmuma. Ühtekokku anti *Eesti Healt* välja 27. veebruarist 1918 kuni 1. detsembrini 34 numbrit. Väljaandjana oli ajalehe päises märgitud “Verlag “Eesti Heal”, Dr. E. Boehme, Berlin-Lichterfelde, Curtius-Str. 54” ning trükikojana “Druck von Arthur Löbe, Berlin-Steglitz, Schlossst. 93.”. Leht oli väikeses formaadis, pagineerimata ning üldjuhul neljaleheküljeline. Brošüürisarjas “Meie aeg” ilmus 1918. aasta jooksul üheksa annet. Neist kahes esimeses on väl-

riumi ringkiri 4238/7.17. U. K. D. R. Geheim! Sonderbehandlung lettischer, litaurischer und estnischer Kriegsgefangener, 28.07.1917.

¹¹Saksakeelse pealkirjaga *Heimatsnachrichten*; ilmus okupeeritud Miiitavis (Jelgava) alates 1916. a jaanuarist.

¹²Saksakeelse pealkirjaga *Gegenwart*; ilmus Białystokis 1915. a septembrist.

¹³Saksakeelse pealkirjaga *Litauens Echo*; ilmus Vilniuses alates 1917. a septembrist.

¹⁴Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München, Kriegsministerium 1688, Sõjaministeeriumi ringkiri 4389/11.17. U.K.D.R. Lesestoff für lettische, litauische und estnische Kriegsgefangene, 11.12.1917.

jaandjaks märgitud “Kultur-Verlag, Berlin-Steglitz”; alates kolmandast “Berlin, Lichterfelde: Eesti Heale kirjastus Berlinis”.

TEGIJAD JA TOIMETAJAD?

Eestikeelse ajalehe ja brošüürisarja toimetajatena said kõne alla tulla ainult eestlased. Ehkki Saksamaal elas eesti keelt oskavaid baltisakslasi, olid Keupi ja Wetterhoffi katsed nendega koostööd teha 1915. aastal ebaõnnestunud ning tõenäoliselt ei olnud ka nende keeleoskus ja eesti kultuuri tundmine enam piisavalt heal tasemel. Wetterhoffi ettepanek eesti- ja läti keelset ajalehte “esialgu” ise toimetama hakata ei näi tõsiseltvõetav (Kuldkepp 2015: 148–149, 154–156).

Eestlastest oli Wetterhoffil kontakt eesti privaatpoliitiku ja Saksa agendi Aleksander Keskülaga, kellele laagripropaganda ei olnud võõras teema. 1915. aasta sügisel oli Kesküla aidanud Saksa saatkonnal Šveitsis värvata sõjavangidele mõeldud brošüüre kirjutama ja ajalehte toimetama Vene pagulasest bibliograafi Nikolai Rubakini (Senn 1971: 139). Samal aastal oli Kesküla Koppenhaagenis kohtunud Eduard Vildega ning teinud talle Mihkel Martna sõnul ettepaneku Venemaal “defätistlikke ideid levitama hakata”,¹⁵ mis võis samuti olla sõjavangidega seotud. Siiski pole märke, et Vilde oleks plaaniga nõusse jäänud. Martnale endale oli 1916. aasta detsembris Zürichis tehtud “kellegi sakslase poolt” ettepanek Saksamaal eesti soost sõjavangide seas mingeid ülesandeid enda peale võtta, sh eestikeelset ajalehte toimetada, mille ta enda sõnul aga tagasi lükkas.¹⁶

1918. aastaks olid sobivad isikud siiski leitud, kuid Preisi Sõjaministeeriumi materjalide hävimise ning laagripropagandaga

¹⁵RA, ERA.2124.2.321, l. 154–155, Mihkel Martna Ferdinand Kuldile, dateerimata [1918. a suvel].

¹⁶Samas; Kuldkepp 2013: 344.

seotud võimalike müstifikatsioonide tõttu¹⁷ on neid tagantjärele võrdlemisi keeruline kindlaks teha.

Kindlalt on teada *Eesti Heale* ametlik toimetaja, kelleks oli ajalehe päises mainitud dr Erich Böhme (1879–1945?) — slaavi filoloog, kes alates 1914. aastast oli töötanud Berliini Kaubanduskõrgkooli (Handelshochschule Berlin) vene keele lektorina. Böhmet mainib ühes 1927. aastal kirjutatud kirjas Vene emigrant Nikolai Trubetskoi: teda peetavat vene keele ja kirjanduse asjatundjaks ning ta oli kuulunud Moskva ülikooli juures kuulsale keeleteadlase Filipp Fortunatovi loenguid (Glebov 2010: 483–484). Kuivõrd Fortunatovi teadustöö oli leedu keele alal, pole võimaltu, et Böhmel oli mingeid teadmisi Baltimaadest. Tema publikatsioonid on aga kõik slaavi keelte alalt, nende seas 1918. aastal ilmunud vene keele õpik (Böhme 1918). Kahtlemata oli Böhme lähedalt seotud Preisi Sõjaministeeriumi ja Vene armees teeninud sõjavangide hulgas tehtava propagandaga.

1918. aasta augustis Saksamaal käinud ajakirjanik Hindrik Prants (vt EH 2) kohtus Böhmega isiklikult ning kuulis tema käest üht-teist laagripropaganda kohta. Ilmselt nende teadete põhjal kirjutas Prants sama aasta sügisel ilmunud artiklis, et kuna Saksamaal “eestlaste vastu usu ja kultura ühtluse poolest enam huvi tunti, kui muude rahvuste kohta”, olid Saksa ametivõimud tahtnud nende vaimsete tarviduste eest eriliselt hoolt kanda ning Preisi Sõjaministeeriumi poolt oli ajakirjanik Böhmele tehtud ülesandeks muretseda eesti sõjavangidele emakeelset kirjandust, mille juures “olid tal abiks üks Berlinis asuv eestlane ja mõned osavamad Eesti sõjavangid”. Ühtlasi oli hakatud välja andma eestikeelseid lendlehti ja raamatukesi “keelesõpetuslise, maateadlise ja muu õpetlise sisuga” (Prants 1918a, 1918b, vt ka 1918c).

¹⁷Nt venelastest sõjavangidele mõeldud brošüürisarja “Rodnaja Retš” ilmuniskohaks oli tegeliku Berliini asemel meelega ekslikult märgitud Moskva; Saksa kindralstaabi rahaga välja antud *Russki Vestniku* kohta püüti jätta muljet, et ajaleht on “eraomanduses” ning vaevalt erinev ükskõik millisest teisest “liberaalsest Vene provintsi ajalehest” (Katkov 1968: 87), jne.

Nimetatud “osavamate sõjavangide” kohta saab üht-teist teada sõjavang Juhan Randaru (end. Baranov) 1938. aastal üleskirjutatud mälestustest. Enne maailmasõja puhkemist oli Randaru olnud ametis trükitöölisena venekeelse Tallinna ajalehe *Revelski Vestnik* juures. Sõjavangi langes ta 1915. aastal Przemyśli lähedal Poolas. Viibinud mitmes paigas Saksamaal, saadeti Randaru lõpuks Berlin-Steglitz, kus asus “Riigipäeva liikme Löbe”¹⁸ trükikoda. Seal oli viibinud keegi “missionär Böhm”, kes osanud eesti keeles öelda ainult “Tere, sõber! Kuidas käsi käib?”, kuid kellel oli kokku kogutud hulk eestikeelseid raamatuid, ajalehti ja ajakirju. Randaru pidi neist tegema väljavõtteid ja trükkima need ära “ajakirjas”, mis seejärel eestlastest sõjavangidele tasuta kätte saadeti. Samuti trükkis Randaru üleskutseid, milles palus eesti sõjavangidel toimetusele oma aadress saata. Trükikojas oli abiks keegi Tartu kandist pärit eestlane Tõnisson. 1918. aasta Saksa revolutsiooni ajal oli Löbe teinud Randarule ettepaneku Saksamaale jääda, kuid mees oli eelistanud Eestisse tagasi pöörduda.¹⁹

Böhmet abistanud “Berliinis asuv eestlane” ning seega *Eesti Heale* tegelik toimetaja, keda Prants ega Randaru aga millegipärast ei maini, oli suure tõenäosusega Eesti sotsiaaldemokraat Friedrich Karlson (1874–1937). Endine raamatukaupluse, kirjastuse ja trükikoja kaasomanik Karlson, keda Friedebert Tuglas iseloomustab oma mälestustes kui “noort, energilist ja algatusvõimelist ärimeest” (1940: 607), oli aastatel 1905–1906 olnud Pihkvas poliitilise tegevuse pärast vangis ning põgenenud seejärel Berliini, kus oli tegev kaubanduses (Kleis 1932: 88; vt ka F. R., J. O. 1940: 122). 1919. aastal nimetas Eesti välisdelegatsiooni liige Mihkel Martna oma sõbra ja parteikaaslase Karlsoni esimeheks Eesti konsuliks ja välisesinduse sekretäriks Berliinis, asukohaga Berlin-Steglitz. Muu hulgas sai ta Martnalt ülesande tegelda eesti sõjavangide kodumaale tagasipöördumise korraldamisega, “[k]una Karlson juba sõjaajal sõjavangilaagritega ühendust on

¹⁸Võimalik, et Randaru ajab Arthur Löbe segi sotsiaaldemokraatliku poliitiku Paul Löbega, kes oli Riigipäeva liige.

¹⁹RA, ERA.2124.3.1085 Juhan Randaru (end. Baranov).

püüdnud pidada, näit. vangidele kirjandust muretsedes” (Martna 1930: 341).²⁰

Otseselt *Eesti Healega* seostab Karlsoni Aleksander Kesküla käsikirjaline ääremärkus 1919. aasta jaanuaris Stockholmist Oskar Elevandilt saadud kirjale. Elevant kirjutab, et Berliinist oli saabunud eestlane Richard Esberg, kes “tervisid Karlssonilt toob”. Nende sõnade juurde on Kesküla pliiatsiga kirjutanud “NB! Kas to Karlsson es anna toda “Eesti Häält” Eesti vangitele (Vene soldatid) Saksamaal välja?”²¹ Kesküla kahtlevale väljendusviisile vaatamata on põhjust seda oletust tõsiselt võtta.

Lõpuks tuleb asjaga seotud isikuna kõne alla ka Richard Esberg ise (1894–1923). Tallinna reaalkoolis ja Mecklenburgis Streltzi polütehnikumis õppinud, väidetavalt seitset keelt osanud Esberg interneeriti sõja alguses tsiviilvangina Saksamaal ning töötas hiljem mitmes asutuses Saksamaal, 1919. aastal ka Stockholmi Eesti konsulaadi sekretärina (Richard Esberg 1923). 1918. aasta novembris välisminister Jaan Poskale kirjutatud kirjas teatas Esberg, et ta oli olnud ametnik Saksa välisministeeriumi ajakirjandusosakonnas (Pressearchiv des Auswärtigen Amtes), kus tema ametinimetuseks oli “Vene võõrrahvaste referent” (*Referent für Fremdstämmige Russlands*). Saksa okupatsiooni ajal oli Esbergile pakutud mitmesuguseid töökohti, sh 8. armeekorpu (8 A. O. K.) ajakirjanduse jaoskonda Riiga, aga ka “eesti ajalehe ja sõjavangide asjus”, mis ta oli kõik tagasi lükanud. 1918. aasta sügisel töötas ta majandusalal Saksa-Vene Majanduskomisjonis (*wirtschaftlicher Mitarbeiter im Deutsch-Russischen Wirtschafts-Ausschuss*).²²

²⁰Võib olla märkimisväärne, et *Eesti Heales* avaldati vähemalt üks Martna kirjutatud tekst, algselt 1914. aastal ilmunud “Eesti külaelu 50 aasta eest” (EH 24, vt ka EH 27).

²¹Yale University Library, Alexander Kesküla papers, Box 1, Oskar Elevant Aleksander Keskülale 7.01.1919.

²²RA, ERA.957.11.45, l. 7–8, Richard Esberg Jaan Poskale 20.11.1918.

Kuivõrd “veikene salakuulaja” Esberg,²³ kes Saksa välismisteeriumiga lähedalt seotud oli ning Berliinist Karlsonilt tervitusi tõi, tõepoolest “eesti ajalehe ja sõjavangide asjus” tehtud pakumise tagasi oli lükanud, on muidugi raske öelda. Fakt aga, et ta oma kirjas Poskale seda asjaolu üldse mainib, ilmselt osutab, et mingisugune seos tal kogu ettevõtmisega oli.

EESTI HEAL JA “MEIE AEG” KUI SAKSA PROPAGANDA

Hindrik Prantsu järgi oli eestikeelne ajaleht asutatud selleks, et “Eesti sõjavangide tungivat ihaldust ajasündmustega tutvaksamise järele täita”. Prants arvas ka, et kuigi “[s]õnumite värskusega leht muidugi kiidelda ei või”, olevat need, mis seal leiduvad, “kokkuvõtlikult ja võimalikult erapooletult kirjutatud, niihästi sõjakäigust kui muudest sündmustest” (Prants 1918a).

Tegelikult oli asi erapooletusest muidugi kaugel: ajalehe ja brošüürisarja otstarve oli eesti sõjavangide poliitiline mõjutamine vastavalt neile eesmärkidele, mis olid seatud Preisi Sõjaminesteeriumi 1917. aasta 28. juuli ringkirjas ja sellele järgnenud dokumentides. Sõjavange tuli tutvustada Saksa kultuuri, töö ja majandusliku eduga ning veenda neid Saksamaa üleolekus Venemaast; ühtlasi aga äratada neis rahvuslikke tundeid ja seeläbi separatismi, millest loodeti abi Saksamaa sõjasihtide teostamisele idarindel. Võimalikke põgenemiskatseid ennetades tuli põhjendada ka seda, miks sõjavange veel koju ei lubata (Kuldkepp 2018: 64–66).

Eestikeelse laagrikirjanduse “rahvuslikku” aspekti ei tohi siiski üle hinnata. Suurem osa *Eesti Heale* ja “Meie aja” sisust oli tõlgitud ning kohandatud venelastest sõjavangidele mõeldud materjalidest nagu brošüürisari “Rodnaja Retš” (Emakeel)²⁴ ja ajaleht

²³Oskar Elevandi iseloomustus. Yale University Library, Alexander Kesküla papers, Box 1, Oskar Elevant Aleksander Keskülale 7.01.1919.

²⁴Mitme pseudonüümi all ilmunud brošüüride tegelik autor oli baltisaksa päritolu venelane Arthur Luther (1876–1955), kes alates 1912. aastast oli olnud saksa keele lektor Moskva ülikoolis ja 1914. aasta suvel siirdunud Saksamaale, kuhu ta jäigi. Berliinis värbas Lutheri

Russki Vestnik. Nende trükiste ülesanne oli edastada positiivset pilti Saksamaast ja kajastada Venemaal valitsevat katastroofilist olukorda, samal ajal aga kuulutada ette tulevast Vene-Saksa sõprust ning hoiduda põhimõtteliselt halvustavatest märkustest Venemaa kohta (Steppan 2014: 178). See tähendas, et ka eestikeelsete väljaannete kandev toon oli pigem venesõbralik (saksasõbralikusest rääkimata) ning negatiivsed hinnangud olid suunatud peamiselt Venemaa liitlaste — Prantsusmaa, Ameerika Ühendriikide ja eriti Suurbritannia vastu.

Eriti selgelt ilmneb eestikeelse laagrikirjanduse sugulus venelastele määratud propagandaga “Meie aja” sarjast, mille enamik andeid, v.a nr 1, 2 ja 9, on tõlgitud algselt venekeelsete “Rodnaja Retši” sarja vihikutest.²⁵ Siiski ilmus “Meie aja” sarjas ka kolm algupärast teost: album *Mõtted ja mälestused aastapöördel 1917–18* (MA 1) ning kaks saksa keele õpikut (MA 2, 9).

Ka suur osa *Eesti Heales* ilmunud pikematest artiklitest põhines arvatavasti esialgu venelastest sõjavangidele mõeldud materjalidel. Aeg-ajalt on eestikeelse teksti juures toodud allikas, milleks mõnikord on olnud Saksa või Eesti ajaleht, kõige sagedamini aga *Russki Vestnik* (vt nt EH 6, 8, 10, 11, 13, 17). Lühemad uudisnupud põhinesid seevastu Saksamaa telegrammibüroode teadatel, mis olid juba iseenesest kallutatud, tuues uudiseid ühest küljest Saksa lahinguvõitudest, sõjasaagist ja poliitilistest edusammudest, teisest küljest aga Entente’i riikide kaotustest ja ebaedust, Venemaal valitsevast kaosest jne. Mingil määral sisaldas *Eesti Heal* siiski ka algupärast Eesti-teemalist materjali, mis osaliselt oli arvatavasti Friedrich Karlsoni kirjutatud ning kajastab tema sotsiaaldemokraatlikku vaatenurka Eesti majanduslikule ja poliitilisele tulevikule Saksamaa domineeritavas Euroopas.

Järgnevalt kirjeldan mõningaid olulisemaid propagandistlikke suundumusi ja teemasid, mida võib leida “Meie aja” ja *Eesti Heale* tekstidest kuni 1918. aasta 20. oktoobrini (MA 1–8; EH 1–28).

vana tuttav Erich Böhme ta Preisi Sõjaministeeriumi teenistusse Vene sõjavangide seas propagandat levitama (Gratz 2016: 190–197).

²⁵Üleüldse ilmus sellest Saksa rahvusraamatukogu kataloogi andmetel aastatel 1915–1918 121 annet.

Teistest eristuvad *Eesti Heale* kuus viimast, Saksa revolutsiooni eelõhtul ja selle ajal ilmunud numbrit (EH 29–34), mida käsitlen eraldi.

1. Saksamaa

Eesti Heale ja “Meie aja” kuvand Saksamaast on ootuspäraselt positiivne: Saksamaad esitletakse kui eriti kõrgel kultuurilisel tasemel riiki ning seega kui Euroopa loomulikku valitsejat ja tulevase maailmarahu tagajat. Saksa riigikorda tutvustavas vihkus *Saksa keiserrüik* esitatakse retooriline küsimus, “kas see vägev, isekujuline ühendus, mitte laialdasema, tervet Europat siduva ühenduse eelkuju ei ole”, mille loomisel muutuks sõda kahe Euroopa riigi vahel sama rumalaks mõtteks “kui praegusele sakslasele sõjavõimalus mõne hertsogiriigi Saksen-Meiningeni ja vürstiriigi Schwarzburg-Rudolstadt vahel” (MA 3: 32).

Suur osa *Eesti Heale* sisust käsitleb 1918. aasta võitlusi lääne-rindel, mida kajastati äärmiselt saksameelselt (EH 4–9, 12–14, 17–20), mõnikord isegi kasutades meie-vormi (nt “meie peale-tungimine tuli neile täiesti ootamata” (EH 6)), mis osutab, et ka eesti sõjavangidelt oodati samastumist Saksa sõjaeduga. Pidevaid teateid toodi Saksamaa ja teiste Keskriikide sõjasaagist (EH 2, 3, 14, 15), uutest sõjavangidest (EH 8), väljajagatud raudristide arvust (EH 19, 28) jne. Teisest küljest olid tähelepanu all eriti Suurbritannia kaotused ja ebaedu (EH 6, 8, 14, 24), mida muu hulgas nähti meeleheitlikes sammudes nagu Iirimaa kohustusliku väeteenistuse sisseviimine (EH 6, 10, 14) ja Inglismaal asuvate Vene alamate sõjaväkke sundimine (EH 9, 12).

Augustikuus alanud Entente'i vägede vastupealetungi kirjeldatakse kui aeglast, suurema edulootuseta edasirühkimist, “[e]hk nad küll inimeste ega materjali kahjude peale mingisugust rõhku ei näi panema” (EH 22). Sakslaste taganemist kujutatakse seevastu ajutise taandumisena: “Sakslased taganevad õige aegamööda oma endistesse hästi sisseseatud seisukohtadesse” (EH 23), mille “läbimurdmiseks näib liitlastel vähe lootust olevat, sest et nad nelja sõja-aasta jooksul väga tugevaks on tehtud” (EH 24), samas kui “Saksa liinid ei ole neil kusagil korda läinud läbi lüüa, kui

SARJA “MEIE AEG” 1., 2., 5. ja 8. NUMBER

ka sakslased siin-seal taganenud ja mõned maaribad pealetungijate kätte on jätanud” (EH 26).

Üks läbivaid teemasid Saksa sõjaedu kirjeldamisel on Saksa relvastuse üleolek lääneliitlaste omast ning sellega seotud sõjalisel saavutusel. Põhjalikult kajastatakse Pariisi tulistamist uue tüübiliste Saksa suurtükkidega (EH 5–7, 10, 13, 16), Saksa edu õhulahingutes ja seeläbi liitlastele põhjustatud kahjusid (EH 5, 6, 12, 20, 23) ning Saksa allveelaevade julget tegevust (EH 11, 12, 18, 22). Üldse olevat Saksamaa vaenlastele juba sõja algjärgus tulnud ebameeldiva üllatusena, “et kalliste inimeste asemel igal pool raudsed masinad vaenlaste vastu võidi välja saata” (MA 1: 2).

Kõne all on ka Saksamaa tehnilis-tööstuslik areng laiemalt, nt Saksa keemiatööstuse edenemine sõja ajal (EH 12), uued vedurid ja vagunid (EH 18) ja “Elektri jõuu Bitterfeldilt Berlini juhtimine” (EH 21). Samuti tõsteti esile Saksa edusamme meditsiini, rahvamajanduse, hariduse ja kultuuri alal: viimasel talvel olevat inimeste suremus Saksamaal vähenenud (EH 13), Saksa põllumehed võivad vaatamata sõjale oma olukorda rahuldavaks pidada (EH 15), “toitluse korraldamine on iga aastaga ikka enam edenenud” (EH 26), “[r]ahuaaja majapidamisele ettevalmistused võtsivad 1917. a. Saksamaal ikka enam ja enam kindlamat kuju” (EH 5). Kirjutati ka Saksamaa heal järjel koolidest (EH 7, 8), uue ülikooli asutamisest Nürnbergis (EH 20) jne.

2. Venemaa liitlased ja nende sõjasüü

Enamgi kui positiivne Saksamaa-kuvand iseloomustab “Meie aja” ja *Eesti Heale* propagandistlikku retoorikat negatiivne pilt Venemaa liitlastest. Eriti Suurbritanniat (“Inglismaad”) kujutatakse peamise sõjaõhutajana, kes oli maailmasõja algatanud, Tsaari-Venemaa sõtta kiskunud ning takistas nüüd rahusõlmimist. Viimases punktis oli Suurbritannia vastandiks Nõukogude Venemaa, mistõttu albumis *Mõtted ja mälestused aastapöördel 1917–18* avaldatakse tänu Vene revolutsionääridele, kes olid idarindele lõpuks rahu toonud: “Lenini ja Trotski nimed kirjutab ajalugu kuldtähtedega igavuse raamatusse. Mis Inglise sabarakul Milju-

kovil võimata näis olema, milleks Kerenskil ja Tereschenkol julgus puudus, see samm oli julgetel rahusõpradel esimeseks pühaks ülesandeks” (MA 1: 1). Konkreetselt sõjavangide jaoks tähendas vaherahu muidugi kauaoodatud võimalust koju pääseda: “Rõemus hüppavad Teie südamed, Eesti sõjavangid. Teie viibite mõtetes kallis kodus omaste juures ja elate nüüd viimaks õndsas ootuses, et kodu kallis teid jälle pea oma kaissu võtab” (MA 1: 1).

Põhjuseks, miks rahu juba varem ei sõlmitud, olevat Inglismaa, kes on “Venemaale silma ees sõbraks, aga seljataga väga kardetud vaenlaseks”. Õieti poleks tsaar Saksamaaga sõda üldse alustanudki, kui teda poleks pimestanud Suurbritannia salasepit-sused (MA 1: 2). Nüüd tegevat Entente'i riigid aga kõik, et rahu võimalikult kaugele tulevikku jääks (EH 2), sest “seisavad ju nende riikide eesotsas ikka veel mehed, kes sõja lõkkele puhumise juures ämmamoori ametit pidasivad” (EH 3). Ainult Vene bolševikud olid kohe võimule saades avaldanud soovi Keskriikidega rahuläbirääkimistesse astuda (EH 1), kuid Venemaa liitlased ei tahtnud sellest muidugi midagi teada; mistõttu pole ime, et “Inglismaa, Prantsusmaa ja Amerika kasvava rahutusega Vene poliitilisi sündmusi tähele panevad ja kuni siia maale veel Vene praegust valitsust ja tema asemikkusid oma poolt seaduslikeks ei ole tunnistanud” (EH 2).

Maailmasõja puhkemisel olid sügavad, eeskätt majanduslikud põhjused, mis tulenesid imperialistlike riikide omavahelisest konkurentsist maailmaturgude pärast (MA 5: 4). Seetõttu tuli sõjasüü kindlaks tegemisel lähtuda sellest, milline suurriik sõjast kõige rohkem kasu saab. Vastus sai olla ainult Suurbritannia, sest Saksamaal olevat juba niikuinii olnud kõik eeldused Euroopa majanduslikuks suurvõimuks kujuneda (MA 5: 14), Inglismaal koos oma liitlase Prantsusmaaga polnud aga peale sõja “teisi abinõusid olemas, et oma võistlejast lahti saada, kes temalt esimest kohta maailma-turul ära võtta ähvardas” (MA 8: 1).

Venemaa oli tõmmatud sõtta sellepärast, et kuigi Briti ja Prantsuse valitsevad ringkonnad olid sõda juba aastakümned ette näinud, “teadsivad aga ka ühtlasi, et nad oma jõuga nii tugevast vastasest jagu ei saa” (MA 5: 37). Seega lootsid nad oma eesmärgi — võitu Saksamaa üle — “ilma vaevata ja ohvriteta kättesaada;

kuna teised rahvad selle ülesande täidesaatma pidivad” (EH 3). Eriti Inglismaa oli püüdnud igati näidata, et “Venemaa Saksa ikke all kannatada”, teinud seal ägedat kihutustööd Saksa kaupade boikoteerimiseks (EH 3) ning Venemaa niimoodi lõpuks sõtta tõmmanud.

Nüüdki polnud rahutegemist lääneriikide poolt oodata, sest ehkki “rahu-erakonnad niihästi Inglismaal kui ka Prantsusemaal jõudsasti kasvamas on”, ei olnud nende riikide juhtidel veel kadunud lootus Saksamaast jagu saada (EH 3). Inglismaa juhtimõtte olevat ikka olnud “Europas võita, et asumaades võtta”, mistõttu Suurbritannia ei taha enne rahu teha, kui vastased on täiesti võidetud ja “maailmakorda oma tahtmise järele sisseseada võib” (EH 6). Üleüldse pidavat inglased ennast äravalitud rahvaks, kes “kujutavad omale ette, et nad Juuda rahva järeletulijad olla. Jumal karistas juutisid ja saatis nad tervesse maailma laiali, kuna ta nende asemele Inglise rahva ära valis, nii seletavad inglased” (EH 3).

Eriti küüniline katse tegelikke võimuambitsioone varjata olevat Suurbritannia soov näidata ennast rõhutud rahvaste kaitsjana, kuna iseäranis Iirimaa saatus olevat “kõige selgemaks ja trehavamaks näituseks, kuidas Inglismaa veikeste rahvaste kasusid kaitseb” (MA 7: 5). Sama lugu oli ka Indiaga: “Inglismaa on India nii välja imenud, et viimane täiesti vaeseks on jäänud ja sellel viljarikkal maal pea vahetpidamata nälg ja katk valitsevad” (EH 3). Ka Vene revolutsiooni oli Inglismaa tervitanud ainult seni, “kuni teda Miljukovi laadi imperialistid tegivad”, aga kui “ilmsiks tuli, et meie revolutsion rahva revolutsion on ja vene rahvas oma ühenduseosaliste plaanide eest enese verd valada ei taha”, oli Inglismaa vaade hoopis teiseks muutunud (MA 7: 4).

Erinevalt võimuahnest Suurbritanniast kujutatakse Ameerika Ühendriike pigem rahaahne riigina, mis sõja pealt ainult teenida tahab. Pärast sõtta astumist olevat USA presidendist Wilsonist saanud üks kõige ägedamaid rahuvastaseid, sest Ameerika peab seda endale väga kasulikuks, et “Europa riigid ennast vere- ja varandusevaeseks sõdivad” (EH 1). Kogu võim Ameerikas “seisab õieti tosina rahameeste käes” ning lihtrahval puuduvad igasugused õigused. Näiteks “[h]ullumajade arvustikkudest” olevat nä-

ha, kui “määratu palju nõdrameelseks jäämisi puuduse, vaeva ja üleliigse töötamise tagajärjel on sündinud” (EH 12). Seega olevat ameeriklaste lubadus teistele rahvastele vabadust tuua iseäranis halb nali, kuna “tõepoolest ei ole terves maailmas teist maad, kus niisugune hirmuvalitsus valitseks, kogu elu nii eeskirjade järgi käiks ja rahvas nii väljakurnatud saaks, kui Põhja-Amerika Ühendatud riikides” (EH 15).

Prantsusmaad kujutatakse eelkõige nõrga ja kannatava, sõja juba tegelikult kaotanud riigina, mida pidevalt tabab ebaedu, olgu selleks lahingumoonalao plahvatus Pariisis (EH 4), puudus toiduainetest (EH 15) ja töölistest (EH 18) või suured kaotused sõjaväe isikkoosseisus ja halb rahvastikuolukord (EH 7, 15). Ära toodi teateid rahutustest Prantsusmaal (EH 9), Prantsuse võõrleegioni tulevasesst laialisaatmisest (EH 12) ning isegi sellest, kuidas Prantsusmaa liitlane Suurbritannia olevat Calais’ linnas väidetavalt kogu võimu enda kätte võtnud (EH 9).

3. Venemaa ja tulevased Saksa-Vene suhted

Saksa propaganda järgi pidid sõda ja lääneliitlaste püüded “Saksamaad ilmaturul plaanilikult boikoteerida” tooma kõige rohkem kahju nende maadele, “kes oma geograafilise seisukoha ja majandusliste tingimiste tõttu ilma Saksamaaga kaubavahetusesse astumiseta läbi ei saaks”, s.t eriti just Venemaale (MA 8: 40). Seevastu Saksamaa võidu korral pidid tulevased Saksa-Vene suhted kujunema lähedaseks ja vastastikku kasulikuks ning nende juures pidi sakslastele kui kõrgemal arengutasemel olevale rahvale kuuluma omamoodi tsiviliseeriv roll.

Sakslaste kultuurilist üleolekut slaavlastest seletatakse asjaoluga, et “sakslased elasivad [---] Europa südames, kuhu teadused, ülesleidused ja kõik hariduse võidud rutemalt sissetungisivad” (MA 4: 6), ning ka sõja ajal olevat juba näha olnud, “missuguse usinuse ja hoolega Saksa soldatid võidetud maades sõja läbi hävitatud korda jälle jalale püüavad seadida, missuguse õhinaga nad tühjaks jäänud põldudel töötavad ja missuguse lõbuga nad niidavad ja rehte peksavad”. Seetõttu oli selge, et sakslased ei ole Venemaale toonud “mitte ainult hävitust ja hukatust”, vaid

ka “ühe osa oma kulturast, mille mõju tulevikus kahtlemata vilja kandma saab” (MA 6: 29–30). Nii nagu juba enne sõda oli iga Venemaal reisinud isik “vististe ka igal pool selles hiiglariigis Saksa töö ja kultura jälgesid märganud”, pidid ka pärast sõda sakslased “Vene ettevõtetes eesotsas marssima” (EH 3). Seega tuli Venemaa uutel võimukandjatel silmas pidada, et Venemaa “majandusline tulevik kaubanduslise läbikäimise edenemises Kesk-Euroopa riikidega seisab”, samal ajal kui Ameerika ja Inglise kapitali osakaalu suurenemine endast suurt ohtu kujutab (EH 1).

Peatselt muidugi selgus, et Saksamaa poolt enamlastele pandud lootused jäävad täitmata: bolševikud osutusid ebausaldusväärseteks partneriteks nii Brest-Litovski rahuläbirääkimiste ajal kui ka nende järel ning esialgset soovi Lenini ja Trotski nimi “kuldtähtedega igavuse raamatusse” kirjutada (MA 1: 1) asendas pettumus. Suur osa *Eesti Heales* avaldatud uudistest kajastas Vene revolutsiooni ning kriitikaga enamlaste aadressil ei olnud kitsid. Korrapäraselt toodi ära uudiseid erinevatest valgekaartlikest valitsustest ja bolševike vastu suunatud sanktsioonidest (EH 2, 4–6, 11–16, 18–20), kaupade ja toiduainete puudusest (EH 2, 4, 9, 12, 13, 24, 30), raskest rahalisest olukorrast (EH 3, 8, 10), enamlaste majanduspoliitilistest läbikukkumistest (EH 9, 17) ning kõrgest kuritegevuse tasemest Venemaal (EH 9, 16). Tihti puudutatud teema oli enamlaste vähene austus eraomandi ja erainitsiatiivi vastu, mis võis väljenduda raha konfiskeerimises kapitalistidelt riigikulude katteks, talupoegadelt vilja konfiskeerimises (EH 10), või ka pärandusõiguse kaotamises (EH 11) ja uutes kõrgendatud maksudes (EH 12).

Võrdlemisi üksikasjalikult kajastati Vene kodusõja kulgemist, sh Punaarmee loomist (EH 5), Tšehhi vägede tegevust Siberis (EH 14, 15), Entente'i vägede interventsiooni Põhja-Venemaal (EH 12, 15–17) ja Jaapani interventsiooniplaane Siberis (EH 5, 6, 9). Suurt tähelepanu pälvisid Saksa saadik Mirbachi mõrv ja sellele järgnenud Saksa-Vene läbirääkimised (EH 16, 18) ning endise tsaari tapmine (EH 18, 20).

Mis puudutab Venemaast eraldunud riike, siis väga põhjalikult oli juttu olukorrast Saksamaaga rahu teinud Ukrainas (EH 2, 3, 5, 6, 8–11, 13, 14, 19), eriti plaanidest Ukrainast toiduained

Saksamaale välja vedada (EH 5, 6, 9, 15) ning sellega seotud sõjalistest operatsioonidest (EH 10, 11). Sama üksikasjalikke uudiseid toodi poliitilisest ja sõjalisest olukorrast Soomes (EH 2–4, 7, 9, 10, 11, 18, 21, 24, 27), sh Saksa interventsioonist Soome kodusõjas (EH 5, 6, 7).

4. Eesti sõjavangid ja Eesti tulevik

Ehkki eestikeelne laagrikirjandus oli suunatud eesti sõjavangidele, tehti neist endast ja Eesti oludest juttu võrdlemisi harva. Kui seda siiski juhtus, nähti Eesti saatust osana tulevasesest Saksa-Vene vahekorrast ning Venemaa majanduse taassünnist. Viimase juures pidi ka eestlastel, sh eesti sõjavangidel olema oma roll mängida, sest “Venemaa seisab paljudest rahvastest koos, kellel ainult üks ühine soov on: võimalikult hästi elu maitseada ja raha teenida” (EH 3).

Seega tuli nüüdsel ajajärgul, “millal otse kui nõia võimu abil Veneriigi määratud magavad looduse rikkused inimesesoo- le kasulikkudeks tarbeasjadeks muutuvad”, ka eestlastel endast “igasugu tuimus ja vaimline laiskus” maha raputada ning asuda tegevusse, “et kord maailma turul öeldud saab: Eesti põllumehe, Eesti karja kasvataja, Eesti aedniku, Eesti käsi- ja vabrikutöö kaubad on läbi ja läbi hääd, puhtad, ilma ühegi veata, andke meile neid kaupasid” (MA 1: 2). Eriti Vene revolutsiooni järel, kui emakeelt kõikjal vabalt tarvitada võis, polnud enam kahtlust, “et meie kõrgema hariduse juures oma põllumajandust, oma algavat vabriku tööd ja kaubandust õitsevale järjele tõstame” (MA 1: 6).

Haridustaseme tõstmiseks olevat iseäranis hea võimalus eesti sõjavangidel, kes Saksamaal elades ja töötades pidid igal sammul nägema, “missugune hiigla võim rahvaharidusel ja kultural on” (MA 1: 14). Seega tuli neil lahtiste silmadega ringi liikuda ja oma ümbruskonda tähele panna, mis ei teinud vangipõlve mitte üksi kergemaks ja huvitavamaks, “vaid võib ka tulevikus tööde ja toimetuste juures kõigiti kasulik olla” ning olla isegi “sõjavangidele nagu tasuks nende raskuste eest, mida neil ärakanda tuleb” (EH 24).

Lootused helgemale tulevikule olid muidugi seotud Brest-Litovski rahulepinguga, mida eestlastel ei tulnud hinnata mitte üksi rahutoomise pärast, vaid ka rahvusliku separatismi seisukohalt. Selline venevaenulik tonaalsus eristab just eestlastele suunatud propagandat sellest, mis oli mõeldud kõigile Vene sõjavangidele. Nii olevat eestlased “[o]ma lähema läbikäimise tõttu rootslaste ja sakslastega [...] germaani rahvasoolt korra- ja tööarmastust omandanud, mis [neile] mõistliku tagasihoidmise juures arusaamist edenemise tarvidusest on andnud” (EH 1) ja seega oli neile “see rahuleping ülitähtis, sest tema järele ei ole Venemaal Eesti ja Liivimaa saatuse üle enam kaasarääkimise õigust” (EH 2). Eriti viimase aja sündmused olid näidanud, et venelaste poolt enam mingit tuge oodata ei ole ja eestlaste elu ja varandus “on ainult niipalju kaitstud, kui meie ise seda tugeva enesekaitse läbi teha suudame” (EH 1).

Tulevane Venemaa mõjuvõimu vähenemine Eestis pidi olema pöördumatu. Artiklis “Missuguses sihis edeneb tulevikus Eesti majandus” nenditakse, et Vene mõju Eesti majandusele on juba “sügavasti langenud” ja edaspidi tuleb hakata “koguni teiste mõjuvõimudega arvet pidama”. Eestile olevat selline areng soodne, sest Eesti paikneb “kolme suure turu vahel” (Peterburi, Saksamaa, Soome), mis kõik nõuavad Eesti põllumajandussaadusi. Selleks pidi aga arenema põllutööstus ja tõusma haridustase, kuna “muidu ei kannata Eesti põllumees tulevikus võistlust välja” (EH 19).

Peale üksikute pikemate artiklite kajastati Eesti-temaatikat hulgas lühiuudistes. Tuues teateid Saksa vägede pealetungist Liivi- ja Eestimaal ning eestlaste asuala poliitilisest saatusest Saksa okupatsiooni all (EH 1, 2, 4, 18), juhiti aeg-ajalt tähelepanu koostööle eestlaste ja sakslaste vahel, seda nt uudises, et “baltisakslased ja põllupidajad” olid abipalvetega Saksamaa poole pöördunud, et see enamlikule korralagedusele lõpu teeks (EH 1) või et eesti rahvusväeosad olid sakslaste sissetungi vabatahtlikult toetanud (EH 2).

Siiski on märkimisväärne, et enamjaolt toodi Eesti- ja Liivimaa puudutavad uudised ära ilma igasuguste poliitiliste kommentaaride ja seisukohavõttudeta. Kiretult kirjeldati näiteks Balti

maanõukogu otsust Saksa keisrilt kaitset ning Saksamaaga liitumist paluda (EH 7), Saksa abikantsler von Payeri kõnet Baltimaade ja sh Eesti Maapäeva saatuse kohta,²⁶ Vene saadik Joffele antud märgukirja, millega Eesti- ja Liivimaa end Venemaa küljest lahti ütlesid (EH 12), Brest-Litovski lisalepinguid, millega Eesti- ja Liivimaa Venemaa küljest lõplikult eraldati (EH 22, 23), ning "Eesti komitee" liikmete vangivõtmist Moskvast (EH 24).

Saksa okupatsiooni aegsetest oludest Eestis oli juttu vähe. Mingil määral toodi ära vaid uudiseid majanduse ja põllumajanduse alalt, nagu Saksamaale välja rändavatest Eesti töölistest (EH 21), turuhindadest kodumaal (EH 25), kehvast viljasaagist (EH 26) ning toitlusolukorrast Eestis (EH 27). Vähe kajastati ka haridusolud: Tartu Ülikooli minek sakslaste juhatuse alla (EH 10, 20), kõrgemate ja keskkoolide korraldus Eesti- ja Liivimaa (EH 16) ning rahvakooliõpetajate seminar Tartus (EH 28).

5. Eesti Heal nr 29–34

Märkimisväärset muutust poliitilises tonaalsuses on näha viimastes *Eesti Heale* numbrites, mis ilmusid juba hoopis uutes oludes: keset Berliinis puhkenud ülestõusu, mis kasvas kiiresti kogu Saksamaad hõlmavaks revolutsiooniks. *Eesti Heal* kajastas samal ajal üsna kiretus stiilis rahuläbirääkimisi Wilsoniga (EH 27–30), Austria-Ungari sõjakaotust (EH 29, 31) ning vaherahuläbirääkimisi ja vaherahu sõlmimist Entente'i liitlaste ja Saksamaa vahel (EH 31, 32). Oluline areng leidis aset aga Eesti olude kujutamises, mis nüüd võtsid enda alla *Eesti Heale* mahust varasemast palju suurema osa ning kus kerkisid esimest korda üles varjamatud kriitikanoodid Saksa sõjaväevõimude aadressil.

Samas ajalehenumbris, kus trükiti uudis selle kohta, et Liivimaa, Eestimaa, Riia ja Saaremaa ühendatud maanõukogu on Liivi- ja Eestimaa iseseisvaks tunnistanud, toodi ühtlasi ära ka Eesti Maaliidu keskkomitee palve, et vastavalt hiljutisele riigi-

²⁶"Sellel endisel Eesti maapäeval ei olnud vist kuigi suurt sisemist mõju, sest ta olla ainult üheainsa päeva tegev olnud ja ei olnud sel ajal enam ametis, kui meie maale sisse tungisime" (EH 10).

kantsleri kõnele lubataks Baltimaades viivitamatult uuesti poliitiliste erakondade tegevust, ning kaevati selle üle, et “uued Ülem-Ida rahad” olid petmisi esile kutsunud (EH 29). Kriitika jätkus järgmistes numbrites: suur puudus olevat materjalidest Tallinna tänavavalgustuse jaoks, “ja kus veel midagi saada, on see kohutav kallis” (EH 31), maksev veo- ja reisikeeld oli “ennegi suuri kaubahindu veel tõusma pannud” (EH 31), elanikkonna toitlusalukord olevat “ütlemata kurb” (EH 31) ning vargused Eestis olla “viimasel ajal ennekuulmata rohkeks läinud” (EH 32).

Pikemas artiklis “Maaküsimus Eestimaal” tõstatati isegi maa-reformi mõte: eestlaste väljarännet linnadesse ja Venemaale saab takistada see, kui inimestele maad kättesaadavaks teha, “sest inime, kellel tükkine maad ja oma majapidamine on, ei lahku pea kunagi põllutöö juurest”. Maa kättesaadavus Eestis on aga halb, sest “meie maa veikese maaomanikkude kasti käes seisab ja suurtel rahvahulkadel võimalik ei ole maad oma tööjõu abiga viljakandvaks muuta”. Kuigi edasine areng pidi muidugi olema “meie maa tulevasest riiklisest seisukorrast ja seaduseandmisest”, võis siiski arvata, et “[t]ulevikus saab meie kodumaal vististe osa suur maaomanikkude maast veikepõllupidajate kätte minema” (EH 31).

Ilmse entusiasmi kajastati *Eesti Heales* Saksa revolutsiooni, mille juures olevat “[i]gal pool [---] tahtmist märgata, uuen-dusi kokkuleppimise teel läbi viia ja kodusõja eest hoida, nagu see Venemaal veel praegu möllab ja kogu maa ära hävitab” (EH 32), ning muidugi ka maailmasõja lõppemist (EH 34). Samuti toodi viimastes numbrites ära teated, et Eesti Maapäev on Tallinnas kokku tulnud ja võimu Saksa sõjaväevõimudelt üle võtnud (EH 33) ning Eesti on iseseisvaks vabariigiks kuulutatud (EH 34).

(Järgneb)

ESTONIA BEAUTIES

Toomas Kiho

A4 Ene since Kuressaare
B5 Laura in Rakvere
C1 Urve inside Antsla
D1 Olga to Paide
E2 Nele kinda Saue
F1 Eva above Otepää
G8 Elena down Narva
H2 Siiri under Mustvee
I9 Tiina near Elva
J7 Irina up Türi
K2 Sigrid during Sindi
L6 Anna round Abja
M2 Ingrid at Maardu
N3 Niina by Ahtme
O0 Anneli about Haapsalu
P5 Piret just Astangu
Q4 Anu after Viimsi
R4 Riina side Õismäe
S8 Erna on Tartu
T1 Mall of Tallinn

MARGUS MEINART (2018)

USUNDID PARTIA RIIGIS

Uwe Ellerbrock

Tõlkinud Jaan Lahe

ZOROASTRISM

Zoroastristide usundi rajajaks oli Zarathustra (kreekapäraselt Zoroaster). Tema täpsed eluaastad ei ole teada. Need paigutatakse ajavahemikku 1800 kuni 600 eKr, kusjuures enamasti peetakse kõige tõenäolisemaks eluajaks 7. sajandit eKr. Oletavasti elas Zarathustra Baktrias.³⁹ Zarathustrale omistatava usu keskmes on hea ja kurja vastuolu selles maailmas. Hea poolt seisev loojajumal Ahura Mazda (nimetatud ka Oromazdeseks või Oromasdeseks) leiab endale vastandi Ahrimanis, kes esindab kurjust. Oluline kirjeldus Ahura Mazdast leidub *Avestas*, kirjutistes, mis sisaldavad Zarathustra õpetusi. Vanim osa pärineb kas Zarathustralt endalt või (mis on tõenäolisem) tema jäungritelt.

Kõige olulisemad *Avesta* tunnistused pärinevad pahlavikeelsetest⁴⁰ raamatutest (keskpärsiakeelne *Denkard*) 9. sajandist pKr. Aleksander Suure ajal hävitati pärimuse järgi *Avesta* kõige tähtsamad osad (Hintze 1998: 147) ning taastati alles hilisemal ajal

Algus eelmises numbris.

³⁹Muistne piirkond Kesk-Aasias, Oxose (Amudarja) jõe tasandikul, peamiselt praeguse Põhja-Afganistani territooriumil.

⁴⁰Keskpärsia keel; levis Sassaniidide riigis ning säilis kirjanduskeelena veel ka pärast araablase sissetungi Iraani. Selles keeles kirjutatud olulised zoroastristlikud tekstid on koondatud kogumikku pealkirjaga *Denkard* (9.–10. sajand). *Tlk; toim.*

säilinud tekstifragmentide ja suuliselt edasi antud osade põhjal. Ahhemeniidide ajajärgul leidis kindlasti aset *Avesta* laiem levik Iraanis, mis võis jätkuda ka Partia riigis. *Denkard*'is on nimelt vihjeid selle kohta, et Vologases I ajal (u 51–79 pKr) kirjutati *Avesta* uuesti üles. See oli hiljem aluseks Sassaniididele, kes andsid zoroastrismile riigiusundi kindla kuju.

Ahhemeniidide riigis mängis zoroastrism ilmselt olulist rolli, kuna kuningas Dareios⁴¹ andis zoroastristlikule jumalale Ahura Mazdale eelisasendi ja lootis sellest ilmselt poliitilist kasu (Wiesehöfer 2005: 147). Oletatavasti muutus seejärel aga Ahura Mazda tähendus laiemalt mõistetud jumalate austamise suunas. Eriline tähelepanu kuulus Artaxerxes II⁴² valitsusajal jumalanna Anahitale (Boyce jt 2011), kes arenes sellega oluliseks kaitsejumalannaks. Sassaniidide riigis kehtestati zoroastrism riigiusundina. Ka tänapäeval on sellel usundil veel üle 120 000 järgija, eriti Iraanis ja Indias. Üks zoroastristide olulisi põhiprintsiipe on nõue mõelda, öelda ja teha head.

Üks *Avesta* osa sisaldab *gatha*'sid (laulud), mida anti edasi suuliselt. Nende järgi on Ahura Mazda vaim, kes on loonud taeva, päikese, kuu ja tähed, samuti maa, inimesed, loomad ja taimed ning vee. Ahura Mazda kui headuse jumal on alalises konfliktis oma kurja vastase Ahrimaniga. Loomislugu viitab suurele sarnasusele Piiblis leiduva loomismüüdiga ja uurijad viitavad sellele, et siin eksisteerivad oletatavasti tihedad seosed.

Hilisemas *Avestas* võetakse negatiivsete omadustega jumalate⁴³ hulk kokku mõistega *daeva* — sõnaga, mis on suguluses

⁴¹Mõeldud on Ahhemeniidide dünastiasse kuuluvat kuningat Dareios I-t (valitses 522–486 eKr), kes on tuntud kui Pärsia riigi organiseerija. Ta jagas riigi 20 haldusüksuseks (satraapiaks), kehtestas kindlad maksud ja korraldas ümber armee. Temalt pärineb ka kuuluis Behistuni raidkiri, mis asub Lääne-Iraanis Kermānšāhi provintsis Behistunis (Bisutunis), on koostatud kolmes keeles (muinaspärsia, akadi ja eelami) ning kirjeldab kuninga saavutusi.

⁴²Ahhemeniidide kuningas, valitses 405–358 eKr.

⁴³Pigem oleks neid õigem nimetada deemoniteks. Kui muistses Indias tähistas *daivas* ühte jumalate klassi, siis Iraanis sai sellest kurjade

inglisekeelse sõnaga *devil* ja saksakeelse sõnaga *Teufel*.⁴⁴ Heade omadustega jumalusi kujutatakse hilisemas *Avesta* traditsioonis *gatha*'des (lauludes) seitsmeliikmelise rühmana (nn *Ameša spenta*⁴⁵), mille eesotsas seisab Ahura Mazda. Nende jumalate hulka arvatakse teiste hulgas ka Anahita, Mithra ja Verethragna. Üks hilisema *Avesta* osa on *Videvdāt* (Skjærvø 2007: 105), mis hõlmab tekste ja juhendeid tervistus- ja puhastusriituste jaoks, aga ka reegleid toitu puudutavate seaduste tarvis ning viiteid karistustele. *Avesta* järgmine osa *Yašt* (= *Jašt*) sisaldab müüte, mis algavad maailma loomise ja korrastamisega Ahura Mazda poolt, hõlmavad maailma praegust poolkaootilist olukorda ja lõpevad maailma tervendamisega. Paljud neist müütidest pärinevad Zarathustra-eelsest ajast. Kõige olulisemateks jumalusteks loetakse zoroastrismis Anahita, Mithra ja Verethragna kõrval jumalannasid Nanat ja Ardošot.^{46, 47}

Anahita

Anahitat (Ardivi Sura Anahita⁴⁸) austati juba indoiraanii ajal. Lääneiraani maagid ohverdasid Anahitale ja Omanosele (või Vohu Manahile,⁴⁹ ühele Mithra vormile), kellest oli puidust pilte. Ar-

vaimude nimetus. Nagu on näidanud Jaan Puhvel, oli *daiva* juba Ahhemeniidide ajastu vanapärsia keeles “demon”, “jumala” üldnimetuseks oli seevastu *baga* (vt Jaan Puhvel. *Võrdlev müütoloogia*. Tartu: Ilmamaa, 1997, lk 106).

⁴⁴Mõlemad tähendavad kuradit.

⁴⁵Eesti k ‘pühad surematud’. Zoroastristlikud jumalused, kes moodustavad Ahura Mazda kaaskonna.

⁴⁶Kirjutatud ka Ardochsho või Ardokhsho. *Aut*.

⁴⁷Selle jumaluse kohta vt ka Harmatta jt, “Usundid Kušaani impeeriumis”, *op. cit.*, lk 324.

⁴⁸Seda jumalanna täisnime koos epiteetidega on tõlgitud erinevalt. Jaan Puhvel tõlgib: “Märg, Tarmukas, Rüvetamatu” (vt Puhvel, *Võrdlev müütoloogia*, *op. cit.*, lk 110).

⁴⁹Üks *Ameša spenta*’sse kuuluv jumalus. Tema nimi tähendab “hea mõte” ja teda peeti veiste kaitsjaks.

meenias austati Anahitat, Vahagani (võidujumal), Tiri,⁵⁰ Ahura Mazdat ja Mithrat (Meheri⁵¹ nime all).

Avestas on Anahitale pühendatud hümnides terve peatükk (5. jašt). Ta on viljakusjumalanna ja seda ühtviisi nii meestele kui naistele. Teda peeti elu allikaks (Curtis 1994: 19) ning sõdalased hüüdsid teda appi, kui tormasid lahingusse. Teda kirjeldatakse eriliselt noore ja kaunina. Kuna ta sõidab nagu ka jumalanna Aši⁵² neljahobuse kaarikus, on mõlema jumalanna kirjelduses silmanähtavaid kokkulangevusi. Ahhemeniidid, nagu nt Pärsia kuningas Artaxerxes II Mnemon, austasid Anahitat.

Anahitat samastatakse paljude jumalannadega: niinimetatud farataka-templites, mis avastati Persepolisest,⁵³ on selgeid viiteid Artemise ja Athena Basileia⁵⁴ sünkretistlikule samastamisele Anahitaga. Mesopotaamia jumalanna Ištari armastusjumalanna ja sõjajumalanna aspektid kanti jumalanna Anahitale üle. Müntidel Persisest⁵⁵ 1. sajandist pKr leidub kombinatsioon tähest ja poolkuust — astraalkombinatsioon, mis esineb juba Vana-Ida sümboolikas. Siin on kuusirp seotud kuujumal Siniga ja jumalanna Ištariga, täht aga päikesejumal Šamašiga. Ištarit samastati planeet Veenusega. Teda peeti kuujumal Sini tütreks ja peale selle

⁵⁰Tarkuse ja kunstide jumal, kes on andnud nime iraani kalendri 4. kuule. Tema nimi sisaldub ka mitmetes armeenia teoorsetes nimedes (nagu näit Tiran, Tiridates).

⁵¹Armeenias on Meher moondunud kristlikul perioodil jumalast kangelaseks, kuid tema kujus on ikka veel äratuntavad jumalikud jooned.

⁵²Zoroastriitlik jumalanna, kelle nimi tähendab “tasu(mine)”. Ta on erakordselt kaunis jumalanna, kes kingib oma austajatele õnne ja õnneliku elu.

⁵³Pärsia kuningate residents, mille laskis ehitada Dareios I Ahhemeniidide dünastia tseremoniaalseks residentsiks. Asub tänapäeva Iraani territooriumil Farsi provintsis, 70 km Shirazi linnast kirdes.

⁵⁴Eesti k ‘kuninganna’. Jumalanna Athena tiitel.

⁵⁵Persis (muinaspärsia *Pars-a/Parš-e*, akadi *Pars-u-aš/Pars-um-aš/Pars-ua*, aramea *Paras*) tähistas algselt piirkonda Zagrose mäestiku lähedal Urmia järve ääres. Selle piirkonna järgi sai nime Pärsia (nüüdne Iraan), mis on tuletatud otseselt selle muinaspärsia nimekujust *Pars-a*.

jumal Anu⁵⁶ abikaasaks, keda austati Uruki⁵⁷ kaitsejumalana. Ištariga astraalkombinatsioonis esinemine Orodes II, Phraates IV ja Phraatakesi müntidel näitab seepärast, et seos zoroastriitliku jumalanna Anahitaga ei ole sugugi ebatõenäoline.

Raske on vastata küsimusele, milline oli jumalanna Anahita tõeline tähendus Partia riigis ning milliste kreeka või mesopotaamia jumalatega võis ta olla kokku sulanud. Varasemal ajal talle omistatud templirajatis Kangavaris on vahepealsel ajal identifitseeritud Sassaniidide paleena (Stronach, Mousavi 2009: 93 jj). Nii jääb üldiselt pilt tollest jumalannast Partia ajajärgul ebaselgeks.

Nana — Nanaia

Jumalanna Nana (akadipärane kirjaviis Nana-a(a)) näol on tegemist ühe Kesk-Aasia jumalannaga, keda tema päritolu järgi austati Urukis ja ka Susas⁵⁸ 3. aastatuhande teisel poolel eKr. Tema levikut itta kuni Baktiriani võiks sel oasikultuuri ajastul (nimetatud ka BMAC = *Bactria-Margiana Archaeological Complex*) jälgida ajavahemikus umbes 2200–1700 eKr. (Potts 2001: 23–35; Dirven 2009: 133 jj, märkus 514; Sinisi 2008: 236.)

Teda ei tohi segi ajada samuti Urukis austatud sumeri jumalanna Inanna/Ištariga (teine on akadi nimi), keda kujutatakse sageli seismas lõvi seljas (Ambos 2003: 255 jj). Nagu Ištar, nii on ka Nana armastuse ja viljakuse jumalanna. Alates u 800 eKr kuulusid Nana nagu ka Ištari juurde sõjajumalanna atribuudid. Samuti jagab ta koos Ištariga astraalset seost planeet Veenusega.

Aja jooksul muutus Nana kõige olulisemaks zoroastriitlikuks jumalannaks Kesk-Aasias ja ta oli tihedalt seotud kuningavõimuga. Partia ajajärgul mainitakse ühel Nisast leitud ostrakonil⁵⁹ tal-

⁵⁶Akadikeelne vaste sumeri nimele An ('taevas'), babüloonia taevajumal.

⁵⁷Linn Mesopotaamias.

⁵⁸Eelami pealinn, 6. sajandi lõpust eKr Pärsia suurkuningate residents.

⁵⁹Savinõu kild, mida kasutati kirjutusvahendina.

le pühitsetud templit ja ta nimi sisaldub ka partia nimedes. Siiski leidub Partias endas ainult üksikuid viiteid Nanale, sellal kui naaberkeeles, sogdi keeles⁶⁰ on “Nanai” üks armastatuid nimelemente (Merkelbach, Stauber 2005: 93). Kušaani riigi müntidel mainitakse teda nimeliselt ja ka kujutatakse.⁶¹

Ardošo (= Aši)

Jumalanna Ardošo (Kušaani ajastu),⁶² õnnejumalanna, vastab zoroastristlikule jumalannale Ašile, Ahura Mazda tütrele. Ikonoograafiliselt sarnaneb ta Tyche tüübiga. Kušaani müntidel kujutatakse teda küllusesarvega (*cornucopia*). *Cornucopia* atribuut näitab tema olemuslikku sugulust zoroastristliku jumalanna Anahitaga ja Rooma jumalanna Fortunaga (Alram 2004: 57). Kui võrrelda India müntidega, võib rääkida ka Ardošo seosest India jumalanna Lakšmiga.⁶³

Viimaks näitavad need paralleelid ja tõestatud või oletatud akulturatsiooniprotsessid jumalannade puhul, kui kompleksed võisid olla religioossed muutused Partia riigis ja sellega piirnevatel aladel — eriti, kui kaasa arvata ka ligi 500 aastat püsinud Partia riigi kaua kestnud mõju.

Mithra

Mithrat kujutatakse kui päikesejumalat ja lepingute kaitsjat — see on funktsioon, mis tal oli juba Vana-India veedade usundis. Õiguse edendajana kaitseb ta seda ja karistab neid, kes seadusi rikuvad. Õiguskuulekatele toob ta võidu ja heaolu. Indoiraani jumal Mithra on ka sõdurite ja meestevahelise sõpruse jumal. Teda kuju-

⁶⁰Üks muistsetest iraani keeltest.

⁶¹Nana kohta Kušaani riigis vt ka Harmatta jt, “Usundid Kušaani impeeriumis”, *op. cit.*, lk 318–319.

⁶²Autor mõtleb ilmselt seda, et selle nime all austati toda jumalatari Kušaani riigis.

⁶³Hinduistlik külluse, tarkuse ja õnne jumalanna, Višnu abikaasa.

tatakse sõdalasena ja ta juhib sõjavankrit.⁶⁴ Legendi järgi sündis Mithra 25. detsembril ühes kaljugrotis.⁶⁵ Grotid, kaljud, koopad ja jõed olid seepärast zoroastriistidele pühad. Selle ajalise kokkulangevuse, sünnigroti mainimise ja teiste paralleelide põhjal väidetakse, et Jeesuse sünn 25. detsembril (jõul) olevat asendanud päikesejumal Mithra sünni (Lütge 2008: 207).⁶⁶

Juba nimetatud leiud Nemrud Daghist Kommagenes (vt Ellerbrock, Winkelmann 2015: 101–104) näitavad seoseid Mithra, Apolloni, Heliose ja Hermese vahel. Tähelepanuväärne on, et seal kujutatud jumalad kandsid kultuse esimeses faasis ainult oma kreeka nimesid — Zeus, Apollon ja Artemis. Teises faasis, alates u 65/64 eKr, said jumalate kujud kreeka-pärsia kaksiknimed. Nii samastati Zeus Ahura Mazdaga (Oromasdes, ka Oromazdes), Herakles sai pärsia vasteks Verethragna ja Mithra leidis endale kreeka vasted päikesejumal Heliose, Apolloni ja jumalate saadiku Hermese näol. Raidkirjades on kõik neli nime paigutatud paralleelselt: Mithra-Apollon-Helios-Hermes (Wagner 2012: 47).

⁶⁴Mithra kohta iraani usundis vt ka Paul Thieme, “Mithra *Avestas*” (*Akadeemia*, 2015, nr 11, lk 1998–2009; tlk J. Lahe) ja Richard N. Frye, “Mithra Iraani ajaloos” (samas, lk 2010–2022; tlk J. Lahe).

⁶⁵Autor samastab siin Iraanis austatud Mithra ja Roomas austatud Mithrase, kuigi need on eri jumalad (see avaldub juba nende nimedeski: vrd Mithra ja Mithras; vt järgmist alapeatükki). Neil kahel jumalusel on siiski hulk kattuvaid jooni ning on kindel, et Iraani Mithra on olnud Rooma Mithrase peamine prototüüp. See ei kinnita aga varasema aja uurijate seisukohta, mida populaarteaduslikus kirjanduses kohtab tihti veel nüüdki, nagu oleks jumal Mithra kultus Iraanist Rooma riiki imporditud. Tegemist on Rooma riigis keisririigi ajajärgul tekkinud uue kultusega, mida Iraani Mithra-kultusega ühendavad vaid kahe jumala ühisjooned. Rooma Mithrase-kultuse organisatsioon ja kultustoimingud ei ole mõjutatud Iraani usundist.

⁶⁶Väide vastab tõele vaid osalt. 25. detsember ei olnud Roomas algsest mitte Mithrase, vaid süüria päritoluga “Võitmatu päikese(jumala)” (lad *Deus Sol invictus*) sünnipäev. Mithrase austajad samastasid aga oma jumala tolle jumalaga, mis võimaldas neil tõlgendada 25. detsembril Mithrase sünnipäevana.

Ahura Mazda, Mithra ja Verethragna sisseviimisega kultusse saab ilmseks zoroastristliku usundi mõju.⁶⁷

Baktrias ilmub Mithra nähtavale kui Mirh. Siin eksisteerib seos Mithra ja Zeusi vahel. Aga ka kušaanel on Mithra üks kõige sagedamini müntidel kujutatud jumalaid.⁶⁸

Selge seos Mithraga on äratuntav ka kuulsates partia nimedes. Nimed nagu Mithridates I, II ja III kõnelevad sellest seosest, nagu ka partlaste esimese pealinna nimi Mithradatkart (Nisa). Ka ühe partlase kujutis ühel savitahvilil, millel on jumal Mithrat ülistav kiri, võib olla tõendiks seose kohta zoroastrismiga.

Mithra austamine jätkus Sassaniidide riigis. Näitlik on selle kohta reljeef, mis näitab kuningas Ardašir II-t (379–383 pKr) koos jumal Ahura Mazdaga, kes seisab paremal ja ulatab talle võimusõrmuse, sellal kui kuninga taga on kujutatud päikesekiirtest krooniga jumal Mithrat.

Mithrase kultus

Mithrase kultuse puhul, mis tekkis 1. sajandi lõpus pKr, oletati varem ekslikult selle tihedat seotust zoroastristliku Mithra kultusega. Postuleeriti, et Rooma sõdurid olevat Väike-Aasias jumal Mithra austamise zoroastrismist üle võtnud ja selle usu siis edasi Rooma riiki toonud.

Uuemate uurimuste järgi võib lähtuda sellest, et iraani jumal Mithra ja Mithrase kultuse vahel on vaid üksikuid ühisjooni (Clauss 2012: 7 jj). M. Clauss ütleb selle kohta, et “otsene kontinuiteet pärsia-hellenistliku Mithra kultuse ja Rooma Mithrase müsteeriumide vahel ei ole tõendatav ei üldiselt ega üksikasja-

⁶⁷Wagner 2012: 50. Kuigi sellel reljeefil puuduvad kirjalikud viited Mithrale, Heliosele ja Hermesele, meenutab kiirtepärjaga kujutis väga Seleukeia/Zeuigma reljeefi (Wagner 2012: pilt 55). *Aut.*

⁶⁸Mithra kohta Kušaani riigis vt Jaan Lahe, “Mithra kultus Kušaani riigis ja iraani usundis.” — *Idakiri: Eesti Akadeemilise Orientaalseltsi Aastaraamat 2015*, lk 89–108.

des”.⁶⁹ Kõige tõenäolisemalt on Mithrase kultus tekkinud Roomas. See on müsteeriumikultus, mille keskmes on Mithrase kuju, kes tapab härja. Mithrase kultus hõlmas initsiatsiooniriitust, mis oli tuntud vaid sissepühitsetutele ja mida ei tohtinud avalikustada. Naisi ei võetud kultusesse vastu — see oli puhtalt meesteliit. Mithrase järgijad kogunesid templitesse (*mithraeum*’idesse), mis olid enamasti rajatud maa alla.

Kultus levis Rooma riigis kiiresti ja jõudis, nagu näitavad leiud Trieri ja Heidelbergi *mithraeum*’idest, Germaaniasse ja Britanniasse.

Khvarrah

Nagu juba eespool mainitud, on *khvarrah*’i (ka *farnah*, *xvarenah* või *hvarnah*) näol tegemist jumaliku armu ja kuningliku karismaaga, mille annavad kuningale *yazata*’d (jumalikud olendid) (Curtis 2007: 422 jj). *Yazata*’de ülesanne on anda ainult õiguspärasele ja legitiimsele valitsejale jumalikuks peetud kuninglik au ja õnn (*khvarrah*). Oma mõttelt vastab see umbes kuningavõimule jumala armust. *Yazata*’de ülesandeid kirjeldatakse *Jašt*’ides, mis on *Avesta* osad ja sisaldavad hümnid vanairaani jumalatele. Vastavalt sellele käsutab *khvarrah*’it jumalanna Anahita, sellal kui Mithra ülesanne on seda kaitsta.

Faravahar’i sümbol, tiivuline mees, mida kasutavad veel praegused zoroastriidid, viitab seostele ühe tiivulise päikesekettaga varustatud Vana-Ida päikesejumala kujutistega (Kesk-Assüüria ajajärk, 2. aastatuhande II pool eKr). See oli olnud oluline Pärsia kuningatele Persepolis ja leidub ka Frataraka müntidel ning kujutab oletatavasti *khvarrah*’it, kuninglikku õnne.

Kušanidel on “kuningliku väarikuse ja ausära jumal”, jumal Pharro, keda kujutatakse Kaniška II müntidel (ajavahemikus 200–

⁶⁹Clauss 2012: 17. Clauss kasutab pärsia-hellenistliku jumala kohta nimekuju “Mitra”, siin kasutatakse aga alati kuju “Mithra”. *Aut.*

222 pKr, võib-olla ka 20 aastat hiljem) (Cribb 1999: 188).⁷⁰ Pharro kuulus kušaanide kuninglikku panteoni.⁷¹ Oletatakse, et seda jumalat austasid juba sküüdid, meedlased ja partlased.

Verethragna

Verethragna (samastatav Vahrami või Bahramiga) on järgmine oluline zoroastriitlik jumal. Ta on sõjajumal, jõu (ka seksuaalse jõu) ja võidu sümbol ning kuningadünastia kaitsja. Olulise tähtsusega on Susast leitud Heraklese raidkuju, millel on kakskeelne raidkiri. Kreekakeelses raidkirjas nimetatakse teda Herakleseks, partia raidkirjas seevastu Verethragnaks (Thommen 2010: 461). Üks hellenistlik kujutis leidub ka ühel teisel skulptuuril, mis näitab habemega meest (jumalat), kelle kujutis meenutab jumal Mercuriust, kuna teda kujutatakse tiivuliste jalgade ja rahakotiga käes. Ka selle kujutise puhul oletatakse, et see kujutab (vähemalt partia vaateviisi järgi) jumal Verethragnat.⁷² Verethragna tähtsust Partia riigis rõhutab ka suur hulk isikunimesid, mis on seotud Verethragna nimega.

Zoroastriitlikus kalendris leiame Verethragnaga samastatud nime Bahram, kellele on pühendatud kuu 20. päev. Zoroastriitmi tähtsus Sassaniidide riigis avaldub kuningate nimedes, nagu näiteks Bahram I, esimese Sassaniidide kuninga Šapur I poeg. Ka hilisemate Sassaniidide kuningate nimedes sisaldub koostisosana Bahram. Verethragna samastamist kreeka sõjajumala Aresega on võimalik tõendada ka Kommagene raidkirjade põhjal. Rooma sõjajumala Marsi (kes vastab kreeka Aresele) seos Verethragnaga

⁷⁰Kõigi Kušaani riigi kuningate valitsusaastad on ligikaudsed. Vt nende kohta Harmatta jt, "Usundid Kušaani impeeriumis", *op. cit.*, märkus 45 (lk 311–312).

⁷¹Pharro kohta Kušaani riigis vt ka Harmatta jt, "Usundid Kušaani impeeriumis", *op. cit.*, lk 324–325.

⁷²Curtis 2000: 69, pilt 77. Curtis kõneleb siitpeale Heraklese-Verethragnast. Varasemais publikatsioonides rääkis ta vaid Heraklesest. *Aut.*

leidub Sassaniidide aja astronoomilistes kirjutistes, kuna planeet Marss on siin seostatud Bahrami nimega.

Maagid — targad hommikumaalt

Alates 4. sajandist eKr ilmub kreekakeelsetesse tekstidesse mõiste *magoi*, maagid, millega tähistatakse zoroastristlikke preestreid.⁷³ Ka Zarathustrat nimetatakse maagiks. Maagid viitavad siiski selgelt vanemale ajaloole. Mõiste “maagid” pärineb algselt meedlastelt⁷⁴ ehk maadailastelt (Henning 1990: 552), sest nii nimetati meedia preestriklasi liikmeid. Maagid viisid oma preestrifunktsioonis läbi rituaale, milles kasutati barsomit, pühitsetud oksakimpu, mille ümber olid mähitud palmilehed.⁷⁵ Võimalik, et barsomikimbul oli kasvamise või koguni surematuse tähendus. Oletatavasti kasutati ka droogi *haoma*’t,⁷⁶ kusjuures hallutsinogeense mõjuga taim heideti pühasse tulle või pruugiti ka hallutsinogeense toimega jook. Maagid viisid oma rituaale läbi lageda taeva all, sageli suurtes müüri ümbritsetud rajatistes, kus seisis tulealtarid, nagu need on tuntud näiteks Mansur-Depest Nisa lähedalt.

Partia ajajärgul kuulusid maagid vähemalt Partia riigi eksisteerimisaja esimesel poolel kõrgemasse nõukogusse ning avaldasid seega poliitilist mõju. Ajajärgu teisel poolel näib see mõju olevat vähenenud. Maagide tähtsuse kohta religioosses valdkonnas on meil Partia ajajärgust väga vähe informatsiooni. Teame aga, et Sassaniidide riigis võtsid nad hiljemalt zoroastrismi muutmise-ga riigiusundiks üle vaimuliku elu juhtimise. Et kindlustada zo-

⁷³ Vt nende kohta: Walter Burkert, *Kreeklased ja idamaad: Homerosesst maagideni*. Tlk J. Lahe. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2016, lk 152–187.

⁷⁴ Iraani hõimud, kelle järgi on nime saanud Iraani lääneosa (Meedia).

⁷⁵ Hannemann 2011: 68: kasutati ka granaatõuna-, tamariski- või datlipuu oks. *Aut.*

⁷⁶ Mingist taimest valmistatud ja muinaspärsia usundi kultustalitustel tarvitatud psühhedealne jook, mille kasutamise keelustas prohvet Zarathustra.

roastrismi riigiusundina, jälitasid Sasaaniidide ajastu maagid kohati kristlasi ja hindusid ning hävitasid nende pühamuid, nagu see selgub ühest maag Kirdri⁷⁷ raidkirjast, mis jutustab ebajumalate piltide hävitamisest.

Üks tuntumaid Uue Testamendi tekste on hommikumaa tarkade külaskäik, kes lähevad Petlemma, et austada Jeesust. Kreeka-keelne tekst (Mt 2:1–2) räägib maagidest (*magoi*); saksakeelsed tõlked räägivad “tarkadest” või “maagidest”: “Kui nüüd Jeesus oli sündinud kuningas Heroodese ajal Juudamaal Petlemma linnas, siis vaata, hommikumaaalt saabusid tähetargad Jeruusalemma ja küsisid: “Kus on see juutide vastsündinud kuningas? Me nägime tema tähte tõusmas ja oleme tulnud teda kummardama.” Alles 3. sajandil pKr tõlgendati targad ümber kolmeks pühaks kuningaks; oma nimed Caspar, Melchior ja Balthasar said nad alles 6. sajandil. Kui idamaa tarkade lool peaks niisiis ajalooline taust olema ja nad tulid Petlemma idast, siis pidid nad tulema alalt, mis vastab sel ajal Partia riigile.

Zoroastristide püha tuli

Püha tuli mängib zoroastristide jaoks olulist rolli ja seda austatakse tänini. Juba palju sajandeid (nad ise räägivad rohkem kui tuhandest aastast) on tuld järjepidevalt põlevana hoitud ja valvatud. Ainult preestritel on sellele ligipääs. Tulealtarite kujutised, nagu need on tuntud iseäranis Ahhemeniidide ja Sassaniidide ajast, on zoroastrismi oluline tunnus. Tuli kujutab usklike jaoks puhast substantsi. Ainult selle lähedal võib suunata palveid Ahura Mazdale. See võiks olla põhjus, miks zoroastristlikke preestreid nimeatakse sageli ekslikult tulekummardajateks.

Rääkides Partia ajast pärinevatest primaarallikatest tulekultuse kohta, tuleb nimetada Isidorost Charaxist,⁷⁸ kes teatab oma

⁷⁷Zoroastristlik ülempreester 3. sajandil pKr. Tuntud oma erilise usu-
lise sallimatuse poolest.

⁷⁸Kreeka-Rooma geograaf, kelle isikust pole midagi teada. Elas
1. sajandil eKr või 1. sajandil pKr.

teoses, et Asaaki linnas, milles Arsakes I kuulutati kuningaks, valvati “igavest tuld” (Isidoros Charaxist, FgrHist 781 F; vt Thommsen 2010: 190 jj). Oletatavasti oli tuli otseselt seotud kuningavõimuga, mida kinnitavad ka teised allikad Ahhemeniidide ajast ning kirjalikud andmed sküütidest Musta mere piirkonnas (vt Jacobs 2010: 145 jj). Seal on oluline jumalanna nimega Hestia, keda on seostatud koldetulega ja kes esindab sküüdi kuningavõimu jumalikul kujul. Tuletempleid tule valvamiseks ja säilitamiseks (seada tegid preestrid) püstitati piiratud hulgal oletatavasti alles Ahhemeniidide ajal. Need on küll tõendatavad ka Partia ajajärgul (vt selle kohta alapunkti “Arheoloogilised ja numismaatilised viited zoroastrismile partlaste seas” allpool), ent kõige intensiivsemalt levisid need siiski alles Sassaniidide riigis.

Surnute matmine zoroastristidel

Tänini on zoroastristidel Indias (siin nimetatakse neid “parsideks”) tavaks jätta surnud raisakotkastele. Iraanis oli see levinud praktika kuni 1970. aastani. Sellest annavad tunnistust “vaikuse tornid” ühel mäekünkal Yazdi lähedal (Iraanis; veel praegugi on see zoroastrismi keskus). Surnud viidi nendesse tornidesse ja asetati alasti müüriga ümbritsetud alale. Raisakotkad nokkisid surnukehad lihast nii paljaks, et seejärel saadi luud kokku koguda ja rituaalselt puhastada. Seejärel paigutati luud lähedases mäestikus asuvasse väikese kivihauda, mis suleti katteplaadiga. Pärast selle matuserituaali lõpetamist 1970. a kadusid kotkad Yazdi linnast ega ole tänapäevani sinna tagasi pöördunud.⁷⁹

Seda kuni lähema minevikuni praktiseeritud matmiskommet on maininud juba vanaaja autorid, näiteks vihjab Rooma ajaloo-kirjutaja Justinus sellele, et partlased loovutavad surnud lindudele (raisakotkastele) ja koertele söömiseks (Wiesehöfer 2005: 204). Veel vanemad on hilisema *Avesta* andmed, mis annavad nõuandeid sellise matmise jaoks. Kirjeldatud ümberkäimine sur-

⁷⁹Isiklik info härra Mahmoud Rashadilt (*DuMont*’i Iraani reisijuhiautor). *Aut.*

nutega võiks olla seletuseks sellele, miks tänini on leitud vaid väheseid Partia haurajatisi.

Arheoloogilised ja numismaatilised viited zoroastrismile partlaste seas

Arvatakse, et mõnedest allikatest on leitud arheoloogilisi viiteid zoroastrismi kohta partlaste seas — näiteks kivireljeefidel Bisotunist ja Masjid-e Solaimanist. Bisotuni “Vologasese reljeef” näitab ühte Partia kuningat, kes kannab oma mõlemal puusal pistoda. Kuningas viib läbi ohvritoimingut vabas õhus asuval altaril. Et tegemist on tulealtariga, võib vaid oletada, kuna leeke ei ole näha.⁸⁰ Üks sellega sarnane kujutis leidub kivireljeefil, mis on leitud Masjid-e Solaimani Herakles-Verethragna templi 13. ruumist. Siin kujutatakse üht Partia kuningat tüüpilises frontaalasendis, kes ohverdab jumal Herakles-Verethragnale, kunin-
gadünastia kaitsjale.

Õigupoolest peaks tohtima oletada, et arheoloogilised leiud Mithradatkartist (Vana-Nisast), partlaste esimesest pealinnast, võiksid kõige rohkem anda vihjeid partia usundi kohta. Siiski on tõendite seis selle kohta puudulik. Väljakaevamistel Nisast leiti Partia ajast pärinevad ostrakonid, millel leiduvad zoroastristlikud kuude nimetused. Vanim daatum on seejuures u 100 eKr, noorim aastast 12 pKr (Weber 2010: 561). Zoroastristliku kalendri kasutamine on viide sellele, et partlased tundsid zoroastrismi. Teist tõendit selle kohta on nähtud ostrakonidel mainitud teenistujate nimedes, mis sisaldavad osi, mis on otseselt seotud Ahura Mazdaga.

Tuletempleid on Partia ajast teada Rhagaest, Kuh-e-Kwadjahist (Seistani piirkond), Taxilast, Mansur-depest (praegu Lõuna-Türkmenistan) (Gaibov, Košelenko 2013: 161 jj), Nurabadist, Bard-e-Nishandehist, Hatrast ja Susast. Tuletemplid on tuntud ka nime all Chahar Taq (neljakaarne hoone). See on kupliga kaetud nelinurkne ehitis nelikkaarega igal küljeseinal. Selliste juba

⁸⁰Tulealtareid nähtavate leekidega hakatakse kujutama alles Sassaniidide ajajärgu müntidel. *Aut.*

partlaste püstitatud tuletemplite rajamine hoogustus Sassaniidide ajal.

Selles seoses on huvitav, et ka mõnedel Partia müntidel on näha tulealtari sümbolit, mida võib tõlgendada viitena zoroastrismile. Varaseim viide sellele leidub Orodes II (u 57–38 eKr) müntidel Margianast. Ka Phraates IV (u 38–2 eKr) ja Phraatakesel müntidel on tulealtari kujutis.⁸¹ Kõige hilisemad tulealtari sümboli kujutised leiduvad Vologases⁸² I (u 51–79 pKr) müntide tagaküljel. Kirjalike allikate andmetel olevat too kuningas tugevdanud zoroastrismi ja lasknud üles kirjutada *Avesta* (Hintze 1998: 147 jj; Jacobs 2010: 151 (*Denkard* 3, 420)).

Veelgi veenvam viide tulealtarile leidub ühel Vologases III⁸³ vaskmündil, mille tagaküljel viib üks mees, võib-olla koguni kuningas, tulealtari juures läbi rituaalset toimingut — pilt, mida me tunneme Bisotuni “Vologasese reljeefilt”. Oluline näib selles seoses olevat heita pilk hilisematele Persise müntidele, millel võib näha teistsugust ikonograafiat kui Partia müntidel ja leidub ka vihjeid zoroastrismile. Seal on näha habemega figuure, kes hoiaavad käes barsomikimpu ja seisavad altari juures.

Veel üks oluline viide partlaste zoroastristlikule usule järeldeb viimaks tõsiasi, et Sassaniidid tegid zoroastrismist riigiusundi, mis ei oleks olnud võimalik ilma püha *Avesta* teksti suuliselt või kirjalikult edasi antud traditsioonita (Curtis 2007: 427 jj). Erinevate eelnevalt esitatud viidete põhjal järeldatakse, et zoroastrism võis olla juba Partia riigi esimeses faasis vähemalt Nisas ja Partia tuumikalal mänginud olulist rolli ja et kuningad nagu ka Partia eliit tervikuna võisid järgida zoroastrismi — ükskõik siis, millisel kujul. Leideni ülikooli juhtiv zoroastrismiuurija A. de Jong lähtub sellest, et zoroastrism, mida tundsid Sassaniidid, võis partlaste zoroastristlikust usust täielikult erineda, kuid praegune uurimisseis ei luba sellest täpsemat pilti visandada (De Jong 2012: 24 jj).

⁸¹Phraatakes valitses aastatel 2 eKr – 4 pKr; Sellwood 1980: 56.13. Vt ka: Curtis 2010: 391. *Aut.*

⁸²Partiapäraselt Valgāš.

⁸³Partia kuningas, valitses aastatel 105–147 pKr.

Hellenistlikus rüüis jumalad — kas partia jumalused?

Juba pikemat aega on arutletud selle üle, kas müntidel kujutatud jumalused, keda kujutatakse hellenistlike eeskujude järgi, võivad olla partia jumalused. Nagu nähtub eespool selgitatud müntide analüüsist, leiame ajavahemikust u 140–120 eKr (= 2. periood) veel “hellenistliku Tyche”. Hiljemalt alates Phraates III valitussajast (alates u 70 eKr = 3. periood) on partlased näinud “partia Tyches” oma zoroastristlikku jumalatari.

Me ei tea, kas partlased olid kujutanud oma jumalaid juba oma riigi tekkeajal antropomorfelt, kuna materiaalsed tõendid puuduvad. Me teame aga, et sküüdid, kelle hulka liigitatakse parnialased (partlased), tundsid antropomorfeid jumalakujutisi juba 4. sajandil eKr ja et need osutasid Kreeka mõjule.

Pärast Mesopotaamia vallutamist ja alates intensiivsetest kontaktidest hellenismiga lasksid partlased hiljemalt sel ajal oma jumalaid antropomorfelt kujutada. Oletatavasti said Kreeka käsitöölised, kes olid kogenumad skulptuuride valmistajad kui partlased, ülesandeks kujutada partia jumalaid. Nad kasutasid seejuures oma Kreeka eeskujusid, kuna nii olid nad õppinud seda tegema. Võib lähtuda sellest, et kreeklased nägid kujutistes omaenda jumalusi, sellal kui partlased sidusid neid oma usuliste kujutlustega.

Alamatele antud võimalus tõlgendada jumalakujutisi vastavalt omaenda usule oli vallutatud aladel kindlasti kuningate oskuslik riigimehelik samm, mis võis vähendada usundist lähtuva poliitilise konflikti võimalust.

“Partia Tyche” — millist zoroastristlikku jumalatari on mõeldud?

“Partia Tyche” kohta ei ole tänini otseseid tunnistusi, mis võiksid anda infot selle kohta, millist zoroastristlikku jumalatari on temaga mõeldud. Kõige sagedamini oletatakse zoroastristlikku jumalatari Anahitat või Ardošot (Ašit) (Curtis 2007: 429); arutatakse ka jumalanna Nana üle (Sinisi 2008: 244 jj).

Ühe haruldase vihje jumalanna Tyche piltlikule adaptatsiooni-protsessile “partia Tycheks” leiame ühel väikesel terrakotareljefil, kus on näha oletatavasti jumalanna Tychet, kes on äratuntav müürikrooni järgi. Kindlalt ei ole aga aru saada, mida ta hoiab oma vasakus käes. Teisiti kui müntidel, kus Tychet on kujutatud hellenistlikus stiilis, on ta siin rietatud kreeka-babüloonia mõjutustega rüüsse (Mathiesen 1992: 219). Ta esineb siiski frontaalses hoiakus üles tõstetud parema käega, seega asendis, mida me tunneme arvukate teistelt Partia kujutistelt ja mis iseloomustab teda seega kui partia jumalatasi.

Tervikvaates võib lähtuda sellest, et partlased ei loobunud kunagi oma usundist ja et nende hulgas valitses (nagu seda üksikajades ka alati on nähtud) zoroastrism (De Jong 2012: 17 jj). Kui jälgitakse kujutisi müntidel, siis ilmneb, et selle usu keskmes oli “partia Tyche”. Tema kujutamise viis zoroastristliku jumalatarina on siiski müntidel kuni Partia riigi lõpuni vermitud jätkuvalt hellenistlikult.

JUUTLUS PARTIAS

Enne kui asume arutama küsimust, millist rolli on mänginud juutlus Partia riigis, on mõttekas tegelda eelneva juutluse levikuga Mesopotaamias ja Pärsia riigis. Juutide asumisega zoroastrismist mõjutatud Iraani lääneossa sai alguse mõlema usundi vältimatu vahekordade klaarimine, aga ka vastastikune mõjutamine. Olgu viidatud sellele, et juutide Jahve kui maailma looja ja zoroastristliku universaallooja Ahura Mazda vahel on äratuntav suur kokkulangevus või sarnasus (Albertz 2006: 179).

Juudid asusid juba 700 eKr Tigrise ja Eufrati piirkonnas (vrd 2Kn 17:6). Nende arvukusest ei ole midagi teada. Oluuliselt rohkem juute jõudis Mesopotaamiasse siiski alles Paabeli vangipõlve ajal. Piibli andmetel piiras Babüloonia kuningas Nebukadnetsar II (u 640–562 eKr) kümme aastat Jeruusalemma linna, enne kui ta selle vallutas, maha põletas ja templi hävitada laskis. Valitud juudi rahvas viidi Babülooniasse pagendusse ja algasid juutide kannatused: “Paabeli jõgede kaldail, seal me istusime ja nutsime” (Ps 137:1).

Juute, keda Nebukadnetsar Jeruusalemma vallutades oli vangistanud, ei viidud ainult Babülooniasse, vaid asustati ka praeguse Isfahani⁸⁴ piirkonda. Kümned tuhanded juudid elasid pärast ek-siili Adiabene⁸⁵ põhjaosas ja sama suurel hulgal teisel pool Euf-ratit Seleukeia-Ktesiphonis.⁸⁶

Ettekujutus, nagu oleksid iisraellased Babüloonias elanud ko-gu aja orjuses, ei ole tänapäevaste teadmiste valguses õige. Nad võisid hiljem kindlasti kogudusi moodustada ja oma usku prakti-seerida (Leicht 2008: 6). Arheoloogilised andmed erinevad silma-torkavalt Vanas Testamendis esitatud sündmustest. Jeruusalemma suuremat hävitamist saab tõestada sama vähe kui massiküüditam-ist. Siiski on selge, et ülemkihi küüditamine Jeruusalemmast jättis iisraellaste teadvusse ja nende pühadesse tekstidesse tõsi-se katkestuse. Babülon tõlgendati patu sümboliks ja juute kutsuti üles oma usku tunnistama ning oma töötatud maale tagasi pöör-duma.

Edasisi viiteid juutidele Uus-Babüloonia ja Pärsia riigis leia-me Vanast Testamendist Juuditi, Estri ja Taanieli raamatust, kus-juures neid raamatuid tuleb vaadelda rohkem jutustustena ja vähem ajalooliste sündmuste kirjeldustena. Uues Testamendis leiame Apostlite tegude raamatust (2:9) viite partlastele, juutide-le, meedlastele ja eelamlastele. Jeesuse Kristuse aja Jeruusalemm sarnaneb nelipühiloos multikultuurse rahutustekoldega, milles ot-sustavat rolli mängisid roomlased.

Pärast Jeruusalemma hävitamist 70. a pKr põgenesid paljud juudid Mesopotaamiasse. Josephuse⁸⁷ andmetel asus üks juudi keskus Partia suurriigis Nehardeas (Babüloonias). Juutidel olid

⁸⁴Linn Iraanis, samanimelise provintsi pealinn.

⁸⁵Muistne kuningriik Mesopotaamias, mille pealinn oli Arbela. 1. sa-jandil pKr hülgasid Adiabene valitsejad oma muistse usundi ja võtsid omaks judaismi.

⁸⁶Ktesiphon oli Partia ja hiljem Sassaniidide riigi pealinn, asus Me-sopotaamias Tigriise idakaldal. Jõe vastaskaldal asus Seleukiidide-aegne keskus Seleukeia.

⁸⁷Josephus Flavius (37–100 pKr), juudi ajalookirjutaja, kelle teosed on oluliseks allikaks 1. sajandi juutluse kohta.

tiheid ja head sidemed Partia kuningavõimuga, nagu see nähtub juutide osalemisest Traianuse-vastases ülestõusust (116 pKr). Kuningliku soosinguga said nad otsustava koha siidikaubanduse organisatsioonis (Wiesehöfer 2005: 197). Ekbatana⁸⁸ kuulus meie ajaarvamise alguses linnade hulka, kus oli mõjukas ja suurt lugupidamist nautiv juudi kogukond. Juudid on dokumenteeritud ka Ktesiphoni ja Seleukeia linnades Tigrise ääres ning nad asusid ka Partia mõju all olevas Dura Europose linnas. Sealt on leitud juudi sünagoog, mis oli kaunistatud paljude freskodega. On eriti tähelepanuväärne, et freskod on maalitud partia stiilis ja tekkinud 3. sajandi keskpaiku pKr. Seejuures on tegemist suurima pilditsükliga, mis on üldse tollest ajast teada.

KRISTLUS PARTIAS: APOSTEL TOOMA MISJONITEGEVUS

Teated kristluse leviku kohta Partias ja selle usundi järgimise kohta on napid. Uues Testamendis jutustatakse, kuidas Jeesus jüngreid paarikaupa misjoneerima saatis. Täpsemad andmed sihtpunktide ja jüngritepaaride kohta ei ole säilinud.⁸⁹ Lähemaid vihjeid misjoneerimisele on säilinud apokrüüfses (s.t Uude Testamenti mitte vastu võetud) Tooma evangeeliumis,⁹⁰ mis peab olema tekkinud ajavahemikus u 200 kuni 240 pKr Edessas.⁹¹ Siin

⁸⁸Algselt Meedia pealinn, hiljem üks Ahhemeniidide kuninglikke residentsse.

⁸⁹Vt Lk 10:1.

⁹⁰Autor ajab segamini Tooma evangeeliumi, mis sisaldab Jeesuse üt-lusi, ja apostel Tooma tegevusest jutustava Tooma tegude raamatu. Siin ja järgnevalt refereerib ta tegelikult viimast. Tooma tegude raamatust on katkend ilmunud ka eesti keeles ("Tooma tegude raamat. Apostel Juudas Tooma rännak Indiasse." Tlk A. Annus. — *Vikerkaar*, 2008, nr 1–2, lk 12–20).

⁹¹Linn Ülem-Mesopotaamias (tänapäeval Türgi alal). Edessa oli esimestel sajanditel oluline kristluse keskus.

jutustatakse apostel Toomast, kes oli üks Jeesuse kaheteistkümnest jüngrist ja kes olevat jõudnud Partiasse ning Indiasse.⁹²

Legendi laadis jutustatakse, kuidas Jeesus müüb Tooma ühele kaupmehele ja ta jõuab tollega Taxilasse, Indo-Partia riigi⁹³ pealinna (praeguse Pakistani alal). Temast saab kuningas Gondopharese⁹⁴ ori, kes paneb ta tema oskuste tõttu valvama oma palee ehituse üle. Kuna tööd ei edene, sest Toomas jagab raha vaestele, kutsutakse ta kuninga ette aru andma. Toomas kaitseb end sellega, et on ehitanud kuningale palee taevasse. Siiski mõistab kuninga ta surma. Sel ööl sureb kuninga vend Gad, jõuab taevasse ja näeb seal Tooma lubatud paleed. Seejärel pöördub Gad maa peale tagasi ja jutustab kuningas Gondopharesele nähtust. Vend Gadi teade mõjutab kuningat ümber mõtlema. Ta tühistab surmaotsuse ning kingib Toomale vabaduse. Nüüd võib Toomas jätkata oma misjonit ja saadab pärast seda korda palju imetegusid.

Tooma tegude raamatus leiduvad imelood on teinud uurijatele raskeks leida nende lugude andmetes tõepärast tuuma, ent siiski võib tänapäeval nendes ära tunda palju ajalooliselt õigeid detaile, mis lubavad pidada Tooma misjonitegevust Partias ja Indias usutavaks (Schnabel 2002: 854 jj). Pärast misjonitegevuse lõppu Taxilas reisis Toomas edasi Partia provintssidesse, enne kui hakkas misjoneerima Indias. Oletatavasti alustas ta reisi Mešanist⁹⁵ (Partia Charakene vasallkuningriigist), mis asus Pärsia lahe ääres, ja purjetas sealt Loode-Indiasse. Ka ühe teise Jeesuse jüngrit, apostel Matteuse puhul oletatakse samuti misjoneerimist Partias.

⁹²Zehnder 2010: 237. Mõeldud on vist küll praeguse Iraani idaosa. *Aut.*

⁹³1. sajandil pKr Sistani (piirkond Afganistani, Pakistani ja Iraani piiridel) ja Pakistani aladel tekkinud kuningriik, mille rajasid selles piirkonnas asunud partlased, kes löid 20. a pKr Partia kuningriigist lahku.

⁹⁴Indo-Partia riigi rajaja ja esimene kuningas; valitses 20 – u 50 pKr.

⁹⁵Ajalooline piirkond, mis hõlmas Mesene ja Charakene kuningriike. Asus praeguse Lõuna-Iraagi territooriumil. Mõlemad olid Partia vasallriigid.

Partlaste valitsetavas Mesopotaamias olid kristlased levinud juba 2. sajandil. Osrhoene⁹⁶ pealinn Edessa peab olema seejuures mänginud kristliku misjonikeskusena olulist rolli. Abgar VIII (u 177–212 pKr) oli Edessa kuningas ning tal oli noorpõlvesõber nimega Bardesanes,⁹⁷ kes elas tema õukonnas. Edessas elav piiskop Hystaspes (iraani nimi partia häälduses) pööras ta kristlusesse. Kuningas Abgar VIII võttis ristiusu omaks u 202 pKr ning võis seega olla esimene kristlik kuningas (Heichelheim 1996: 210).

Millal täpselt kristlus Partia riigis kanda kinnitas, ei ole teada. Tõenäoliselt eksisteerisid kristlikud kogudused juba 2. sajandil. Esimesed kirikud võidi ehitada 3. sajandi alguses. Selleks ajaks olid ametisse astunud ka esimesed piiskopid. (Schnabel 2002: 874; Wiesehöfer 2004: 411; vt ka: Yarshater 1983: 927.) 3. sajandi keskpaigast pärineb kristlik majakirik Dura Europoses; see on seni vanim tõendatav kirik. See kirik on kaunistatud Partia ajast pärinevate freskodega, mis pole siiski samal tasemel Dura Europose sünagoogi maalingutega.

Kuigi partlased väitsid, et usuline sallivus on nende poliitika oluline koostisosa, tuli nende seas mõnikord ette kristlaste tagakiusamist, sellal kui nad juutide suhtes olid meelestatud pigem positiivselt (Hackl 2010: 129). Kristluse otsustav levik itta leidis aset alles pärast Partia riigi lõppu, kui Sassaniidide kuninga Šapur I (u 239–270 pKr) ajal toimus pärast Süüria vallutamist sadade tuhandete inimeste deporteerimine Mesopotaamiasse, Partiasse ja Persiasse; enamasti olid deporteeritud kristlased.

⁹⁶Kuningriik Ülem-Mesopotaamias.

⁹⁷Ka Bardaisan. Süüria kristlik filosoof, elas 154–222 pKr. Tema “Arutlus tahtevabadusest” on Amar Annuse tõlkes ilmunud ka eesti keeles (vt *Akadeemia*, 2007, nr 4, lk 780–801).

MANILUS — PARTIA ALGUPÄRAGA USUND

Partia aadli hulgast pärinev Mani (u 216–277 pKr) (Widengren 1961: 7 jj) rajas Mesopotaamias maniluse,⁹⁸ mille eesmärk oli ühendada teisi tema aja usundeid. Manihheismi kaitses ja levitas esimene Sassaniidide valitseja Ardašir I.

Manihheismis on ühendatud juudi, kristlikud, zoroastriitlikud ja budistlikud elemendid.⁹⁹ Usundi keskpunktis oli võitlus hea ja kurja vahel. Inimese eesmärk pidi olema vabanemine kurjuse pimedusest ja valguse puhtuse saavutamine. Manilus levis antiikmaailmas paljudes maades — läänes kuni Rooma ja Põhja-Aafrikani ning idas kuni Hiina idarannikuni. Aastatel 762 kuni 840 pKr oli ta ühes uiguuride riigis (turgi rahvas Hiina riigis Xin-jiangi¹⁰⁰ piirkonnas) koguni riigiusund. Tõrjutud tagasi tagakiusamiste ja sõdade läbi, kadus manilus umbes 14. sajandil täielikult. Manihheistliku kirjanduse tunnistusi ja fragmente on säilinud mitmes keeles.

Manihheistlike kirjutiste üle on viimasel ajal seoses partlaste usu uurimisega intensiivselt arutletud, kuna teatud maniluse osad võivad olla Partia algupäraga (vt www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/uebersicht).¹⁰¹

⁹⁸Maniluse kohta vt Hans-Joachim Klimkeit, “Mani ja manilus” (*Akadeemia*, 2002, nr 4, lk 795–831; tlk T. Hallap); Manfred Hutter, “Manilus Iraanis” (*Akadeemia*, 2018, nr 3, lk 497–524; tlk J. Lahe); Kurt Rudolph, *Gnoosis: Ühe hilisantiikse usundi olemus ja ajalugu*. Tlk Jaan Lahe, Jana Lahe, M. Lepajõe. Tallinn: TLÜ kirjastus, 2014, lk 343–367; Jaan Lahe, “Sissejuhatus” (*Manilaste laule*. Tlk U. Masing. Tartu: Johannes Esto Ühing, 2006, lk 7–23).

⁹⁹See ei anna siiski põhjust käsitada manilust pelgalt kombinatsioonnina nimetatud usundite elementidest. Manilusel kui usundil oli oma kindel struktuur, mis väljendus ta põhikontseptsioonides. On võimalik tõestada, et maniluse näol oli tegemist gnoosise ühe haruga.

¹⁰⁰Piirkond Hiina loodeosas. Ajalooliselt tuntakse seda piirkonda Ida-Turkestanina. Suurima rahvastikurühma moodustavad selles piirkonnas turgi rahvaste hulka kuuluvad uiguurid.

¹⁰¹Pärsia algupära on need kindlasti. Vt taas Hutter, “Manilus Iraanis”, *op. cit.*

PARTIA MATUSED

Küsimusele, kas partlased eelistasid teatud kindlaid matmisviise, ei saa anda lihtsat vastust. Arheoloogiliselt on Partia ajajärgul tõendatavad väga erinevad matmisviisid, kusjuures kindlasti avaldasid siin mõju piirkondlikult pärandatud vormid. Partia kuningate haudade otsimine pole tänini andnud tulemusi. Üheks seletuseks selle kohta võiks olla põletusmatus, nagu see olevat kreeka-keelsete tekstide andmeil toimunud Nisas ja hiljem Arbela (linn Adiabenes, tänapäeval linn Põhja-Iraagis) (Colledge 1967: 109–114). Mõeldav on aga ka surnukehade väljaasetamine zoroastri-liku kultuse kohaselt ja luude paigutamine ossuaariumidesse,¹⁰² nagu see on tõendatud Partia ajajärgul Kesk-Aasias (vt alapunkti “Surnute matmine zoroastri-” eespool).

Üks teine Partia ajajärgu matsekultuuri vorm Mesopotamias (Urukis, Seleukeias Tigrise ääres, Ninives¹⁰³ ja Nippuris¹⁰⁴) oli surnute matmine nn tuhvelsarkofaagidesse.

Seda nimetust kasutas arheoloog George Rawlinson,¹⁰⁵ kes leidis erinevaid sarkofaage, mille suurus varieerus u 90 sentimeetrist 1,8 meetrini ja millel oli tuhvli kuju (Rawlinson 1976: 385). Sarkofaagide jalutsis asusid õhuavad, mis pidid oletatavasti roiskumisgaase pehmemdama. Nende kaaned olid osalt varustatud väikeste, u 15 cm pikkuste figuuridega, millest enamik kujutas puusal mõõka kandvaid sõdureid. Sargad olid valmistatud glasuuriga kaetud savist sinakates või rohekates värvitoonides. Selleks et põletada valmis sellise suurusega sarka, oli vaja arenenud põletustehnikat ja suuri ahje, mille temperatuur pidi tõusma üle 900 kraadi.

¹⁰²Ossuaarium on luude säilitamiseks mõeldud ruum.

¹⁰³Muistse Assüüria linn; asus Tigrise idakaldal ning oli Uus-Assüüria riigi pealinn.

¹⁰⁴Üks vanimaid Mesopotamia linnu; oli sumerite tähtsaim kultuskeskus.

¹⁰⁵Sir George Henry Rawlinson (1810–1895), Inglise sõjaväelane, diplomaat ja orientalist.

Teised sargad olid künakujulised ja varustatud kaantega, millesse olid vormitud näod. Sargad paigutati veel asustatud hoonete põrandasse.

Väljakaevamistel Jarryk Tepes, ühes suures Partia kindluses praeguses Lõuna-Türkmenistanis, avastasid arheoloogid ühe erilise Partia ajajärgust pärineva matmiskombe (Masson 1987: 117). Surnud olid maetud katakombidesse, mis paiknesid nende kohale kuhjatud künka all. Nad kandsid suuremas osas kullaga tikitud rõivaid. Ülejäänud hauapanusteks olid rauast mõõgad, pistodad ja Partia nooled, millest on siiski enamasti säilinud vaid nooleotsad. Samuti oli lahkunutele hauda pandud savi- ja kivialumaid. Ühest sellisest anumast leiti jälgi veinist, mida polnud ilmselt valmistatud mitte viinamarjadest, vaid rosinatest.

Üks Partia nekropol 1. sajandist eKr avastati Uus-Nisast, kus maeti väikestesse pressitud savist kambritesse. Luustike juurest leiti riidejäänuseid, millel olid kullaga läbitikitud äärised ja üks väike Rooma õlilamp — nähtavad tõendid siia maetud partlaste jõukusest. Arheoloogiliselt on tõendatavad ka teised matmisvormid. Nii on leitud luustikke anumates, kivikambrites või kivihaudades. Arheoloogilised leiud tõendavad, et tavalisi inimesi maeti maasse, sellal kui hauakambritesse maetud surnute hauapanused viitavad nende kõrgele sotsiaalsele staatusele.

Üks 21 surnut sisaldav Partia ajajärku dateeritav ühishaud leiti Valiranist, paigast, mis asub Alborzi mäestiku kõrgeima mäe lähedal. Hauast leitud müntide põhjal, mis kuulusid Mithridates II-le, Orodes I-le ja Artabanos II-le, oli matmisperioodi võimalik dateerida 1. sajandi algusesse pKr. Surnute vanus ulatus viiest seitsmekümne aastani. M. Reza Nemati, väljakaevamiste juht, kirjeldab haa kasutamist järgmiselt: “Iga kord, kui maeti mõni surnu, avati haud keskelt. Varasema surnu luud koguti kokku ja asetati orbadesse seintel. Alles siis võis päriselt matta.” (Vt www.parthia.com/parthia_news_2006.htm#Communal_Grave.) Uuringute kohaselt maeti selles leiukohas lapsed enamasti urnides.

Üht teist matmisvormi kohtab Palmyras.¹⁰⁶ Alates 1. sajandi keskpaigast pKr oli Palmyra Süürias küll Rooma valitsuse all, kuid nähtub, et seal olid tugevad Partia mõjud. Sel ajal tekkis palju rikkaid haudu nii matmistornide kui maa-aluste haudade, nn hüpogeumi näol, kus surnud paigutati orbadesse. Orvad suleti kivireljeefidega, mida katsid surnute portreed. Üks osa kujutatud isikutest kannab Partia rõivastust, teine osa roomapärase rõivastust — viide mõlema riigi mõjule.

Nagu näidatud, on matmisvormid Partia riigis piirkonniti erinevad ja mingit piirkondadeülest ühtlust ei ole võimalik täheldada. On ebaselge, millist mõju avaldas matmisriitustele Partia riigis partia-zoroastriitlik usund. Jääb üle loota, et edaspidised teaduslikud uurimused toovad sellesse küsimusse rohkem selgust.

Kirjandus

- Alb ert z, Rainer 2006. Die Perser in der Bibel. — *Pracht und Prunk der Grosskönige — Das persische Weltreich*. Speyer: Historisches Museum der Pfalz, S. 74–185
- Al r a m, Michael 2004. History of the Silk Road as Reflected in Coins. — *Parthica*. Pisa & Roma: Istituti editoriali e Poligrafici Internazionali MMV, p. 183–191
- A m b o s, Claus 2003. Nanaja — eine ikonographische Studie zur Darstellung einer altorientalischen Göttin in hellenistisch-parthischer Zeit. — *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, Bd. 93, Heft 2, S. 231–272
- B o y c e, M., M. L. C h a u m o n t, C. B i e r 2011. ANĀHĪD. — *Encyclopædia Iranica*, Vol. I, Fasc. 9, pp. 1003–1011, www.iranicaonline.org/articles/anahid
- C l a u s s, Manfred 2012. *Mithras: Kult und Mysterium*. Darmstadt. [Eesti keeles: *Mithras: Kultus ja müsteerium*. Tlk J. Lahe. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2018]

¹⁰⁶Nüüd Tadmor. Oaas ja karavanide peatuspaik Süürias. Palmyra muistsed ehitised said raskelt kannatada ajal, mil piirkond oli nn Islamiriigi valduses (2015).

- Colledge, Malcolm A. R. 1967. *The Parthians*. London
- Colledge, Malcolm A. R. 1986. The Parthian Period. — *Iconography of Religions*, Vol. 14: *Iran*, fasc. 3. Leiden: Institute of Religious Iconography
- Cribb, Joe 1999. The Early Kushan Kings: New Evidence for Chronology. Evidence from the Rabatak-Inscription of Kanishka I. — M. Alram, D. E. Klimburg-Salter (eds.). *Coins, Art, and Chronology: Essays on the Pre-Islamic History of the Indo-Iranian Borderlands*. Wien: VÖAW, pp. 177–206
- Curtis, John E. 2000. *Ancient Persia*. London
- Curtis, Vesta Sarkhosh 1994. *Persische Mythen*. Stuttgart
- Curtis, Vesta Sarkhosh 2007. Religious iconography on ancient Iranian coins. — J. Cribb, G. Hermann (eds.). *After Alexander: Central Asia before Islam*. Oxford, pp. 413–434
- Curtis, Vesta Sarkhosh 2010. The Frataraka Coins of Persis. — J. Curtis, S. T. Simpson (eds.). *The World of Achaemenid Persia: History, Art and Society in Iran and the Ancient Near East. Proceedings of a conference at the British Museum 29th September – 1st October 2005*. London & New York: I. B. Tauris, pp. 379–394
- De Callataÿ, François 1994. *Les tétradrachmes d'Orodès II et de Phraate IV: Étude du rythme de leur production monétaire à la lumière d'une grande trouvaille*. (Studia Iranica XIV.) Paris
- De Jong, Albert 2012. Regional Variation in Zoroastrianism: The Case of the Parthians. — *Zoroastrianism and Mary Boyce: With Other Studies*. Ed. by C. Altman Bromberg. (Bulletin of the Asia Institute, New series, Vol. 22.) Bloomfield Hills, Mich.: Bulletin of the Asia Institute, pp. 17–22
- Dirven, Lucinda 2009. Hatra: un exemple exceptionnel de l'art parthe. — *Dossiers d'Archeologie*, N° 334, p. 46–55
- Ellerbrock, Uwe 2013. Religiöse Ikonographie auf parthischen Münzen: Der Einfluss politisch-gesellschaftlicher Veränderungen auf das Bild der Göttin Tyche im Parthischen Reich. — *Iranica Antiqua*, Bd. XLVIII, S. 253–311
- Ellerbrock, Uwe, Sylvia Winkelmann 2015. *Die Parther: Die vergessene Großmacht*. 2. Auflage. Darmstadt: Philipp von Zabern
- Gaibov, Vasif A., Gennadij A. Košelenko 2013. Temples of Fire on the Territory of the Southern Turkmenistan. — *Parthica*,

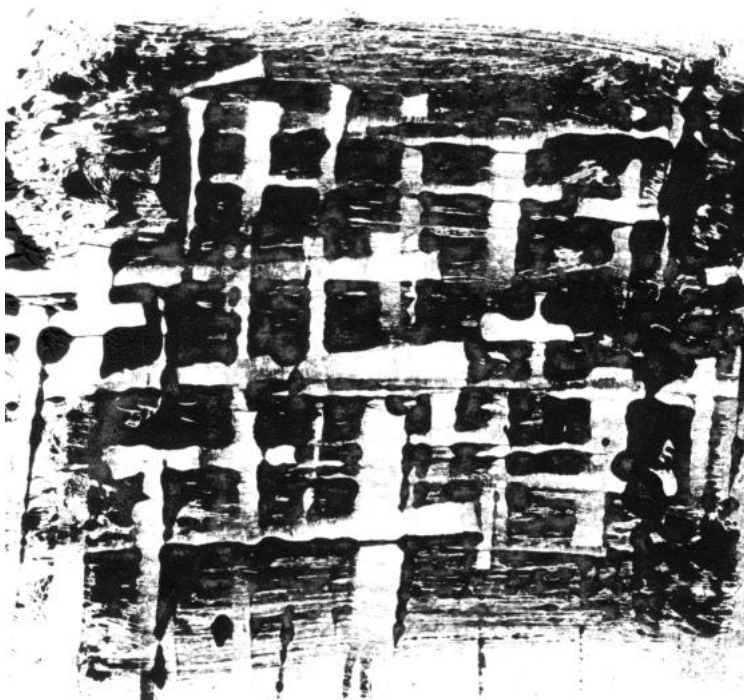
- Vol. 14, 2012. Pisa & Roma: Istituti editoriali e Poligrafici Internazionali MMV, p. 161–170
- Hackl, Ursula 2010. Schriftquellen zur Geschichte des Partherreiches; Das Partherreich und Rom seit dem 1. Jh. v. Chr.; Handel und Wirtschaft; Zeugnisse der Schriftquellen. — U. Hackl, B. Jacobs, O. Weber (Hg.). *Quellen zur Geschichte des Partherreiches*, Bd. 1–3. Göttingen, S. 21–30, 56–77, 111–124, 135–144
- Hannemann, Ulrich 2011. *Das Zend-Avesta*. Bd. 1. Weissensee
- Heichelheim, Fritz Moritz 1996. Geschichte Syriens und Palästinas von der Eroberung durch Kyros II. bis zur Beitznahme durch den Islam. — A. Dietrich, G. Widengren, F. M. Heichelheim. *Orientalische Geschichte von Kyros bis Mohammed*. Leiden: Brill
- Hennig, Kurt 1990. *Jerusalem Bibellexikon*. Neunhausen & Stuttgart: Hänssler
- Hintze, Almut 1998. The Avesta in the Parthian Period. — J. Wiesehöfer (Hg.). *Das Partherreich und seine Zeugnisse. / The Arsacid-Empire: Sources and Documentation*. Stuttgart: Fr. Steiner, pp. 147–161
- Jacobs, Bruno 2010. Parthien — Von der seleukidischen Provinz zum unabhängigen Königreich; Die Ausdehnung von Norden nach Osten; Verwaltung; Militärwesen; Zur Religion der Parther. — U. Hackl, B. Jacobs, O. Weber (Hg.). *Quellen zur Geschichte des Partherreiches*. Bd. 1. Göttingen, S. 31–39, 50–55, 84–99, 104–110, 145–153
- Leicht, Barbara 2008. Mythos und Wahrheit einer Stadt: Babylon. — *Ausstellung in Berlin, Welt und Umwelt der Bibel* 3, S. 3–7
- Lütge, Michael 2008. *Der Himmel als Heimat der Seele. Visionäre Himmelfahrtspraktiken und Konstrukte göttlicher Welten bei Schamanen, Magiern, Täufern und Sethianern. Iranische Spuren im Zostrianos von Nag Hammadi*. Habilitation. Universität Göttingen
- Mason, Vadim M. 1987. *Das Land der tausend Städte*. Wiesbaden & Berlin
- Mathiesen, Hans Eric 1992. *Sculpture in the Parthian Empire*. Aarhus
- Merkelbach, Reinhold, Josef Stauber 2005. *Jenseits des Euphrat*. Berlin
- Meyer, Marion 2006. *Die Personifikation der Stadt Antiocheia: Ein neues Bild für eine neue Gottheit*. Berlin: De Gruyter

- M i t t a g, Peter Franz 2006. *Antiochos IV. Epiphanes: Eine politische Biographie*. (Klio-Beihefte N. F., Bd. 11.) Berlin: Akademie Verlag
- P o t t s, Daniel T. 2001. Nana in Bactria. — *Silk Road Art and Archaeology*, Vol. 7, pp. 23–35
- R a w l i n s o n, George 1976. *The Sixth Great Oriental Monarchy or the Geography, History, and Antiquities of Parthia*. New York
- S c h n a b e l, Eckhard J. 2002. *Urchristliche Mission*. Mannheim
- S e l l w o o d, David 1980. *An Introduction to the Coinage of Parthia*. London
- S i n i s i, Fabrizio 2008. Tyche in Parthia: The Image of the Goddess on Arsacid Tetradrachms. — *Numismatische Zeitung*, Bd. 116–117, S. 231–247
- S k j æ r v æ, Prods Oktor 2007. The *Videvdad*: Its Ritual-Mythical Significance. — V. S. Curtis, S. Stewart (eds.). *The Age of the Parthians*. (The Idea of Iran, Vol. 2.) London & New York: I. B. Tauris, pp. 105–141
- S t r o n a c h, David, Ali M o u s a v i 2009. *Irans Erbe in Flugbildern von Georg Gerster*. Mainz
- Z e h n d e r, Markus 2010. Aramäische Texte. — U. Hackl, B. Jacobs, O. Weber (Hg.). *Quellen zur Geschichte des Partherreiches*. Bd. 3. Göttingen, S. 175–401
- T h o m m e n, Lukas 2010. Griechische und Lateinische Texte. — U. Hackl, B. Jacobs, O. Weber (Hg.). *Quellen zur Geschichte des Partherreiches*. Bd. 2. Göttingen
- W a g n e r, Jörg 2012. Die Könige von Kommagene und ihr Herrscherkult. — J. Wagner (Hg.). *Gottkönige am Euphrat: Neue Ausgrabungen und Forschungen in Kommagene*. Darmstadt, S. 44–60
- W a l d m a n n, Helmut 1973. *Die Kommagenischen Kultreformen unter König Mithradates Kallinikos und seinem Sohne Antiochos I*. Leiden
- W e b e r, Dieter 2010. Anhang: Einige Titel; Parthische Texte; Iranica auf arsakidischen Münzen. — U. Hackl, B. Jacobs, O. Weber (Hg.). *Quellen zur Geschichte des Partherreiches*. Bd. 1–2. Göttingen, Bd. 1, S. 100–104; Bd. 2, S. 492–588, 633–639
- W i c k, Peter 2008. *Hellenistische Münzen aus dem Osten. Spiegel religiöser Dynamiken im Kulturellen Austausch zwischen Ost und West. Ausstellungskatalog anlässlich der Ausstellung der Kunstsammlungen der Ruhruniversität Bochum, 6.10.2008 bis 18.01.2009*. Bochum

- Widengren, Geo 1961. *Mani und der Manichäismus*. Stuttgart
- Wiesehöfer, Josef 2004. Vermittler zwischen Ost und West: Die Parther. — *Antike Pracht*. 2. Bd. *Katalog der Ausstellung des Deutschen Bergbau-Museums*. Bochum, S. 408–415
- Wiesehöfer, Josef 2005. *Das antike Persien*. Köln
- Wiesehöfer, Josef 2010. Geschichte. — *Spiegel*, Nr. 2, S. 28–34
- Yarshater, Ehsan (ed.) 1983. *The Cambridge History of Iran*. Vol. 3 (2). *The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*. Cambridge, London & New York
- Yartsenko, S. A. 2012. Essays on Scythian Anthropomorphic Images. — *Art and Ideology*. Sofia, pp. 63–79

UWE ELLERBROCK on Saksa arst (anestesioloog), *dr. med.*, kes kolleksioneerib Partia münte ja on uurinud Partia ajalugu. Tema arheoloog Sylvia Winkelmanniga kahasse kirjutatud raamat *Die Parther. Die vergessene Großmacht* (“Partlased. Unustatud suurvõim”) on põhjalik ülevaate-teos Partia kultuurist, millest on praeguseks ilmunud juba kaks väljaannet.

Tõlkija

MARGUS MEINART (2018)

ARVUSTUS

KREEKA FILOSOOFIA LÄTTED

Giorgio Colli. *Filosoofia sünd*. Tlk Jaan Pärnamäe, Kati Karja. (Bibliotheca Philosophica.) Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2018. 94 lk.

Kreeka filosoofia sünd on köitnud uurijaid läbi aegade, sest maailmas on olnud vaid kolm muistset kultuuri, mille rüpes on tekkinud oma algupärane filosoofiatraditsioon — Kreeka, India ja Hiina kultuur. Vaadates minevikule tänapäeva vaatenurgast, on saanud ühtlasi selgeks, et Euroopa tsivilisatsioon ei oleks selline, nagu me tunneme teda praegu, kui vanas Kreekas ei oleks tekkinud uut tüüpi süstemaatilist, ratsionaalset ja abstraktsete mõistetega opereerivat mõtteviisi. On kindel, et ilma viimaseta ei oleks saanud kujuneda ka õhtumaist teadust ega sellel rajanevat tehnilist tsivilisatsiooni. Ometi ei tekkinud filosoofia tühjale kohale, vaid sellele eelnes pikk kujunemisperiood, mille juured ulatuvad Kreeka mütoloogiasse ning on viimase kaudu seotud veel vanemate Vahemere tsivilisatsioonidega. Klassikaline filoloog Wolfgang Schadewaldt (1900–1974) on võrrelnud piltlikult filosoofia tekkimist vanas Kreekas jõega, mis saab alguse kusagil paiknevatest varjatud lähtetest ja ilmub siis ühes kohas nähtavalt maapinnale. Me ei tea täpselt, kus asuvad need lätted. Teame vaid, kus too “jõgi” nähtavale ilmus — see sündis 6. sajandil eKr kreeklastega asustatud Väike-Aasia rannikul, Mileetose linnas. Aeg, mil see sündis, oli maailma ajaloos erakordselt rikas uute vaimsete impulsside poolest. Umbes samal ajal tegutses Indias Gautama Buddha, Hiinas Konfutsius ning Iisraelis astusid üles mitmed prohvetid. Osa uurijaid paigutab samasse aega ka Zarathustera usundireformi Pärsias, kuigi keeleajaloolised andmed sunnivad seda dateerima oluliselt varasemasse aega. Filosoof Karl Jaspers (1883–1969) on 1. aastatuhandet eKr, täpsemalt ajavahemikku 800–200 eKr nimetanud selle pöördelisuse tõttu inimkonna vaimuajaloos teljeajastuks (sks *Achsenzeit*).

Itaalia filosoof Giorgio Colli (1917–1979) vaatleb oma raamatus Kreeka filosoofia lätteid. See on raske ülesanne, sest varastelt Kreeka filosoofidelt ehk eelsokraatikutelt on meieni jõudnud vaid hilisemate autorite tradeeritud fragmendid, mis on aga väga mitmemõttelised ja sageli kaunis hämarad. Viimane käib eriti Herakleitose (u 544–483 eKr)

kohta, keda juba antiikajal nimetati “tumedaks” filosoofiks ja kelle õpetustest on loodud väga erinevaid ning kohati lausa vastandlikke tõlgendusi. Peale selle on eelsokraatikutele eelnenud ajast säilinud erakordselt vähe kirjalikke allikaid. Viimastest on kõige olulisemad Hesiodose (8.–7. sajand eKr) teosed *Theogonia* ja *Tööd ja päevad*, milles on nähtud juba filosoofilise mõtlemise algeid. Šveitsi klassikaline filoloog Olof Gigon (1912–1998) peab Hesiodost koguni Thalese (u 624–546 eKr) asemel esimeseks Kreeka filosoofiks. Schadewaldt näeb aga filosoofilise mõtte algeid veelgi varasemal ajal, Homeroose eepostes (8.–7. sajand eKr), tuues selle kinnituseks *Iliase* 18. raamatus leiduva Achilleuse kilbi kirjelduse, milles sisalduvat juba idee maailmast kui korrastatud tervikust. Just viimasest sai Schadewaldti arvates alguse filosoofiline mõtlemine.

Colli ei ole esimene uurija, kes väidab, et Kreeka “tarkuse” (ta teeb vahet tarkusel ja filosoofial) lätted peituvad antiikmütoloogias ja -usundis. Erinevalt aga näiteks Walter Burkertist (1931–2015), kes rõhutab erilisel muistse Ida mõjusid Kreeka kultuurile (ja ka filosoofiale), näib Colli esindavat arusaama “Kreeka imest”, mille järgi Kreeka tsivilisatsioon kujunes ilma oluliste välismõjudeta. Ometi me teame tänapäeval, et see nii ei olnud ja et Kreeka oli osa ühtsest Vahemere kultuuriruumist juba vähemalt alates II aastatuhandest eKr. Vana-Ida, s.t Mesopotaamia, Foiniikia/Süüria, Egiptuse ja Pärsia mõjusid võib leida Kreeka kultuuri väga erinevatest valdkondadest, nagu seda on kiri, mütoloogia, kirjandus ja kujutav kunst. Burkert pilkab uurijaid, kes uskusid Kreeka kultuuri sündi ilma Vana-Ida tsivilisatsioonide mõjuta, ning ütleb, et selliste uurijate meelest olid kreeklased otsekui Homeroose kükloobid, kes elasid oma saarel, teadmata midagi ümberkaudsetest maadest. Juba vanim teadaolev kreeklaste tsivilisatsioon, Mükene tsivilisatsioon, oli tihedates kontaktides muistsete Lähis-Ida kultuuridega. Colli pilk Kreeka “tarkuse” juurtele oleks olnud seda konteksti arvestades kindlasti avaram, kuid raamatut lugedes jääb mulje, et autor ei püüagi anda objektiivsusele pretendeerivat süstemaatilist käsitlust Kreeka mõttemaailma kujunemisest. Pigem esitab ta sellest lihtsalt oma visiooni, mis on küll poeetiline, ent kohati raskesti tabatav. Raskused ei tulene üksnes autori kasutatud mitmemõttelistest sümbolitest ja kujunditest, mida kohtab juba antiikautoritel endil, vaid eeskätt sellest, et ta opereerib defineerimata mõistetega ega too oma sageli tugevalt üldistavate väidete põhjenduseks empiirilist, s.t konkreetsetel tekstidel põhinevat tõendusmaterjali. Viimase puudumine koos kronoloogiliste probleemide eiramisega jätab mulje, et tegemist ei ole üldsegi teadusliku käsitlusega, vaid filosoofilis-poeetilise visiooniga, nagu seda on ka näiteks meie Hasso Krulli ja Jaan Kaplinski religiooni- ja mütoloogiategemalised kirjutised.

Giorgio Colli käsitleb Kreeka filosoofiale eelnenud “tarkust” millegi varjatu, hämara ja vihjelisena ning püüab antiikmütoloogia teatud motiivide ja tegelaste abil avada kreekalikku elutunnetust (või tuleks seda pigem nimetada elutundeks?). Loomulikult ei saa ta seejuures läbi oma suurelt innustajalt Friedrich Nietzsche (1844–1900) laenatud Dionysose ja Apolloni kujudeta. Kuigi omal ajal šokeeris Briti klassikaline filoloog Jane Ellen Harrison (1850–1928) akadeemilist avalikust väitega, et kreeklaste usundis oli oluline koht irratsionaalsusel ja metsikul bakhantlikul ekstaasil, mida seni oli peetud tolles usundis pigem perifeerseks ja erandlikuks (see ei sobinud lihtsalt kokku Georg Wilhelm Friedrich Hegeli (1770–1831) kaudu juurdunud arusaamaga kreeklaste usundist kui “ilu religioonist”), siis tänapäevaks on saanud selline vaateviis eeskätt tänu kahe klassikalise filoloogi, ungarlase Karl Kerényi (1897–1973) ja juba nimetatud šveitslase Walter Burkerti töödele üldtunnustatuks. Dionysose kultuse puhul võib orfismi vahendusel kaaluda koguni võimalikku otsest mõju Kreeka filosoofiale, täpsemalt pütaagorlastele ja Platonile (427–347 eKr). Aga Colli näib langevat võrreldes Harrisoni kaasaegsetega teise äärmusesse ja rõhutavat liigselt irratsionaalset elementi Kreeka mõtlemises ning varases Kreeka filosoofias (ehk tema terminiga tähistatuna, “tarkuses”). Kuigi käesolevate ridade autor on veendunud, et näiteks Joonia loodusfilosoofide Thalese, Anaximandrose (u 610 – u 546 eKr) ja Anaximenese (u 585 – u 528 eKr) fragmentides on mütoloogilise mõtlemise mõju veel selgelt hoomatav (kuigi on uurijaid, kes väidavad, et juba nimetatud kolm filosoofi esindavad mütoloogilisest mõtlemisest kvalitatiivselt erinevat mõtteviisi), ja Walter Burkert on näidanud ka nende puhul veenvalt Vana-Ida mütoloogia mõjusid, ei saa eitada, et lisaks müütilisele algele on nende mõtlemises olemas juba tugev tendents ratsionaalsele maailmaseletamisele. Kuigi filosoofia kui kirjandusžanri tekkimine (Platoni dialoogid) kujutab endast kahtlemata suurt murrangut Kreeka kultuuriloos, on käesolevate ridade autor vastupidiselt Giorgio Collile seisukohal, et irratsionaalne alge (nimetagem seda *mythos*’eks) ja ratsionaalne alge (nimetagem seda *logos*’eks) on Kreeka filosoofias eksisteerinud üksteise kõrval või pigem üksteisega läbipõimunult läbi kogu Kreeka filosoofia ajaloo. Selle heaks näiteks on: Pythagoras (u 580–500 eKr), kes juhtis tähelepanu kvantitatiivsetele suhetele füüsikalises maailmas, kuid andis samal ajal teoreetilise põhjenduse arvumüstikale, Platon, kes töötas täpselt määratletud mõistetega, ent uskus samal ajal, et maailm on hiiglaslik kerakujuline elusolend, ja lõi ka värvikaid müüte, ning ka antiikaja viimane mõjukas koolkond — uusplatoonikud —, kes õpetasid hinge jumalikku päritolu ja taotlesid müstilist ekstaasi. *Mythos* ei ole seega lakanud Kreeka filosoofias iial olemast, kuigi mõnede filosoofi-

de puhul, nagu Epikuros (u 342–271 eKr), ei mänginud see suurt rolli. Ent *mythos*’e ja *logos*’e vahekorda Kreeka filosoofias ei saa kindlasti määratleda ajalisel teljel, nagu teeb seda Colli, kelle arvates aja jooksul tugevnes just viimane esimesega võrreldes.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Colli raamat on paeluv filosoofilis-poeetiline visioon, mille lugemine on loomungulisele inimesele kindlasti nauditav, ent see ei anna süstemaatilist sissejuhatust ei varasesse Kreeka filosoofiasse ega ka selle lätetesse. Nii jääb see, mida autor oma lugejatele kirjeldada lubas, Kreeka filosoofia sünd, tal tegelikult kirjeldamata. Seepärast oleks vaja hädasti tõlkida eesti keelde ka mõni varast Kreeka filosoofiat süstemaatiliselt ja analüütiliselt käsitlev teos.

Jaan Lahe

JAAN LAHE (1971) on lõpetanud Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku usuteaduse instituudi 1999 ning Tartu Ülikooli usuteaduskonna 2000; teoloogiamagister 2004, teoloogiadoktor 2009 (mõlemad TÜ). EELK UI lektor 2005–2006 ja 2008–2010, dotsent 2010–2012, piibliteaduste professor a-st 2018; Tallinna Ülikooli Eesti humanitaarinstituudi lektor 2007–2012 ja humanitaarteaduste instituudi kultuuri- ja religiooniuuringute dotsent a-st 2012, lugedes ka vanaaja üldkursust; ühtlasi EELK Leesi koguduse diakon 1997–1998, Lääne-Harju praostkonna vikaarõpetaja 2000, Paldiski koguduse õpetaja 2001–2006 ja Viimsi koguduse õpetaja 2006–2007, Tallinna praostkonna vikaarõpetaja 2007–2017, Mustamäe Maarja Magdaleena koguduse abiõpetaja a-st 2017. *Akadeemias* on ta avaldanud artiklid “Kas Siimon Nõid oli gnostik?” (2006, nr 5, lk 1069–1110; nr 6, lk 1260–1287) ja “Süüria kultused Rooma keisririigis” (2008, nr 6, lk 1275–1303), neli arvustust ning Dietrich Bonhoefferi, Rudolf Bultmanni, Krishna Chandra Sagari, Uwe Ellerbrocki, Richard Frye, János Harmatta (koos kaasautoritega), Manfred Hutteri, Paul Thieme ja Paul Tillichi tekstide tõlkeid.

ABSTRACTS

MARTIN MÖLDER. Pieces on the chessboard: Analysis of political space and the Estonian political landscape on the eve of the 2019 parliamentary elections

Thinking of politics as a “space” where parties are points and where the ideological differences between them can be represented as distances (like in geometric space) is a common conceptual metaphor for understanding politics. In political science, this space is more often assumed a priori than it is inductively analysed, and this is also true of political discourse in general. One consequence of this is that our commonplace understandings of party politics, like the left-right ideological space, can become outdated or inadequate without us even noticing it. There is plenty of evidence to suspect that something along these lines might be happening in European party systems at present, where across various countries anti-establishment parties, some of which explicitly declare that they stand outside the traditional left-right divide, are mounting an increasing challenge to older, more established parties. This is also true of Estonia where a newcomer, the Estonian Conservative People’s Party (EKRE), has visibly changed the political landscape as well as political culture. How has this exactly happened and what does the Estonian political space look like? This paper will provide an inductive analysis of the latter in early 2018, one year before the parliamentary elections where EKRE is set to double its vote share.

The paper will introduce the theory of conceptual spaces which lays the groundwork for thinking about the differences between objects, including the political differences between parties, as distances in a conceptual space. Thereafter, it will introduce multidimensional scaling (MDS) as a method which enables an inductive analysis of the structure of such spaces. The paper will use two different sources of information — content analysis of party manifestos and survey data on people’s perceptions of pairwise party differences — to uncover and evaluate lower dimensional representations of political spaces at the 2015 elections and in early 2018. These

two very different sources of data will give us an inductive understanding of what the Estonian political space looked like at the 2015 elections according to party platforms and how it looked like in 2018 according to people's perceptions. Both of these analyses that are based on radically different sources of data and from different time points show that the Estonian political space can be represented as a two-dimensional space, with EKRE defining and competing on the second dimension largely uncontested and the rest of the parties along what can be considered the more classical left-right dimension. (Auth.)

INDREK HIRV. **Poetry**

MARJU KÕIVUPUU, AIN RAAL, PÄRTEL RELVE.
**Medicinal plants in Estonian folk medicine at present:
Collecting, use, beliefs**

One of the viable branches of folk medicine is herbal medicine or phytotherapy, which has generally been a positive bridge between academic medicine and folk medicine. Throughout history, the use of medicinal plants has been influenced by two main factors: belief in the healing power of plants and specific constituent substances of medicinal plants.

Collection and use of medicinal plants is also rather popular in 21st-century Estonia — people know (medicinal) plants quite well and collect them in the wild. During generations, the use of medicinal plants has been accompanied by various understandings based on the mythological or religious world picture. These have not disappeared even today and spread through social media. Herbal medicine is also popularised by several present-day healers.

Based on the above, we conducted a survey to find which traditional beliefs influence the attitude to collection and use of medicinal plants at present and analysed how the beliefs related to medicinal plants reflect people's views on illness and health, and whether and how these beliefs are related to people's education, gender and age. To obtain empirical data, we questioned 1205 randomly selected people of different ages.

The questionnaire revealed that Estonians use medicinal plants relatively actively. Three people out of four answered

that, when having health problems, they use medicinal plants at least sometimes either in addition to other medicines or medicinal plants only. Most respondents (72%) considered herbal medicines more harmless for health than synthetic medicines.

As could be expected, the views of respondents with special education on the use of medicinal plants differed from the views of people who had no academic medical education. Thus, students of the Faculty of Medicine considered traditional statements about medicinal plants wrong more often than other respondents, but students of pharmacy considered them wrong more seldom than students of other specialities of the Faculty of Medicine. Several stereotypes related to medicinal plants that we consider or are used to considering popular have begun to fade in people's consciousness and practice, for example, the belief that similar heals similar.

In the respondents' opinion, the effect of the medicinal plant depends primarily on the chemical composition of the plant but also on people's belief in its effect, somewhat less on the characteristic "energy" of the plant.

The percentage of believers in alternative medicine among the respondents was 24–35. The statements presented by the interviewers were more often believed by women and respondents with lower education. (Auth.)

**“We must reduce discords as much as ever possible...”:
By the 14th anniversary of the Republic of Estonia in 1932**

To mark the centenary of the Republic of Estonia, we publish a selection of articles that appeared in Estonian newspapers in February 1932 to celebrate the 14th anniversary of the Republic.

The solemnity of the 14th anniversary is expressed more modestly, as in 1931 the world-wide economic crisis started to have a particularly severe impact on the Estonian people: the prices of goods dropped, production declined, and unemployment grew. Some journalists even compare the situation to the War of Independence of 1918–1920, but others try to alleviate the tension caused by the economic nadir looking at the pains of other countries: “Until now, young and small Estonia has survived the ordeal with much smaller losses and

much more easily than several old and strong countries where one disaster has followed another.” Afterwards, it has become known that, by rapid action, the leaders of the Estonian state could have alleviated the inevitable crisis even more, but they began to procrastinate instead. Against this background, it is noteworthy that statesman Kaarel Eenpalu accuses mainly the press of the increasing boredom with the state: “Discontent, disbelief, impatience, distrust of public figures, even boredom and nervousness — all of these have been greatly created by the press. The Estonian parliament and political parties are quite decent compared to many other countries, but the Estonian press, also in comparison, is below standards.”

Really, it is stated that the quarrels between the political and economic stakeholder groups within the country crumble the cohesion of the whole people, threatening the patriotic mindset. This is particularly dangerous considering the brownshirts’ and communists’ anti-democratic activities in Germany and, definitely, Comintern’s subversive propaganda directed by the Soviet Union. “If the Muscovites stoking the global revolution find that the idea of general well-being is alien to our people and leaders, that public and national aims are lacking, that Estonians’ national feeling is weak, and egoistic endeavours are prevalent in public life, it is in our interests to prove this opinion is wrong.”

Against the background of political fermentation at home and restless international situation, all the people are called to preserve unity. “It is clear that only deep and intense national awareness and firm patriotic mentality and togetherness can nowadays help us overcome the economic difficulties that have hit our country.” (Edit.)

MART KULDKEPP. *Eesti Heal and Meie aeg: Literature for Estonian prisoners of war in Germany during World War I. Part I*

The subject of this article is prison-camp literature in the Estonian language in Germany during World War I. Conceived as part of a broader programme of exerting political influence on Estonian, Latvian and Lithuanian prisoners of war, its stated intention was to stoke nationalist, anti-Russian and

German-friendly sentiment among the Estonian prisoners in support of German annexationist war aims in Eastern Europe in 1917–1918. The newspaper Eesti Heal (Estonian Voice) and the series of booklets titled Meie aeg (Our Time) were established by the Prussian Ministry of War in Berlin in early 1918. They continued to be published throughout the year, ceasing publication only in the aftermath of the German defeat in early December. In all likelihood, both were edited by the Estonian social democrat Friedrich Karlson who had lived in Berlin since 1906. He was aided in his efforts by the German linguist Dr Erich Böhme and a couple of Estonian POWs working in the printing shop.

The Estonian camp literature bears close similarity to similar materials distributed to Russian POWs, particularly the series of booklets titled Rodnaya Retch and the newspaper Russki Vestnik. This means that the purely “national” aspect of their contents should not be overemphasised; for the most part, the propaganda delivered to the Estonian POWs did not differ from that meant for their Russian counterparts. However, there are also exceptions to this prevailing tendency that present an idealised picture of future entrepreneurial Estonia in German-dominated Europe, finally free from the backward Russian influence. The last few issues of Eesti Heal, liberated from the constraints of German war censorship, became almost indistinguishable from “normal” Estonian newspapers of the time.

The effectiveness of this propaganda should be questioned. There are few indications in preserved diaries and memoirs of former Estonian POWs that Eesti Heal and Meie aeg were widely read or even known by their intended audience. However, judging by the occasional replies to the prisoners’ letters, published in the newspaper itself, as well as by the large number of non-political texts (including fiction) published alongside political propaganda, it seems likely that Estonian-language camp literature was appreciated at least to some extent by the POWs as a welcome link to their native language and home country. For this reason alone, it also deserves to be better known in Estonian historical scholarship as a facet of the war experience of Estonian servicemen in World War I. (Auth.)

TOOMAS KIHU. **Estonia beauties**

UWE ELLERBROCK. **Religions in the Parthian state. Part II**

The Parthian state (247 BC – 224 AD) had many religions which influenced one another. The second part of the article concentrates mostly on Zoroastrian deities, at the head of whom is Ahura Mazda followed by Anahita, Mithra, Verethragna, Nana and Ardosh. The most obvious connection with famous Parthian names can be recognised in the case of Mithra. This connection is revealed in names like Mithridates I, II and III, and the name of the first Parthian capital Mithradatkart (Nisa). The image of a Parthian on a clay tablet bearing an inscription glorifying the god Mithra can be a proof of relation with Zoroastrianism. From the 4th century BC, the Greek texts use the concept magoi — magi — to denote Zoroastrian priests. At least in the first half of existence of the Parthian state, the magi belonged to the high council and, thus, exerted political influence. The use of the Zoroastrian calendar and temples of fire also imply that Parthians were aware of Zoroastrianism. Based on various references presented in the article, the conclusion is drawn that Zoroastrianism could have played an essential role as early as in the first phase of the Parthian state at least in Nisa and the Parthian core area, and the kings and the whole Parthian elite could have followed Zoroastrianism in whichever form. Observation of images on coins shows that this belief was centred on the “Parthian Tyche”. However, the manner how she was depicted on coins as a Zoroastrian goddess continued to be Hellenistic until the end of the Parthian state.

The Parthians usually accepted the religions they encountered in their new conquered territories. According to the Jewish history writer Josephus Flavius (37–100 AD), one of the Jewish centres in the Parthian Empire was situated in Nehardea (in Babylonia). At the beginning of the Common Era, Ecbatana was a city with a highly respected and influential Jewish congregation. Jews have also been documented in the cities of Ctesiphon and Seleucia on the Tigris, and they

also resided in the city of Dura-Europos, which was under the Parthian influence.

Reports on the spread of Christianity in Parthia and the observation of this religion are scarce. Christian congregations are likely to have existed as early as in the 2nd century. The first churches could have been built in the early 3rd century. The Christian house church in Dura-Europos dates from the mid-3rd century, which makes it the earliest identified Christian church.

Finally, it is interesting that Mani (ca 216–277 AD), who was descended from the Parthian nobility, established Manichaeism with the aim to unite the other religions of his period. Manichaeism was protected and spread by the first Sassanid ruler Ardashir I. (Edit.)

Review

JAAN LAHE. The sources of Greek philosophy

Giorgio Colli. Filosoofia süünd. [Birth of Philosophy.] Translated by Jaan Pärnamäe, Kati Karja. (Bibliotheca Philosophica.) Tallinn: Tallinn University Press, 2018. 94 pp.

Serial

HERBERT NORMANN. Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part IX

The diary of Herbert Normann, who worked in Estonia as a doctor and lecturer, reflects events related to his life and work, impressions about people. The text conveys the personal and social tensions caused by the communist regime of the Soviet Union. At that time, the publication of the diary would have brought about repressions. (Edit.)

AUTHORS

UWE ELLERBROCK MD, German physician (anaesthesiologist) and numismatist

INDREK HIRV (1956), Estonian poet

TOOMAS KIHU PhD (1963), editor-in-chief of *Akadeemia*

MART KULDKEPP PhD (1983), associate professor of Scandinavian history and politics at University College London

MARJU KÕIVUPUU PhD (1960), senior researcher at the School of Humanities, Tallinn University, ethnologist

JAAN LAHE DTheol (1971), professor of Biblical studies at the Institute of Theology of the Estonian Evangelical Lutheran Church, associate professor of religious studies at Tallinn University, assistant pastor of Mary Magdalene's congregation at Mustamäe, Tallinn

MARGUS MEINART (1969), Estonian artist

MARTIN MÖLDER PhD (1983) researcher at Johan Skytte Institute of Political Studies, University of Tartu

HERBERT NORMANN (1897–1961), Estonian medical scientist

AIN RAAL PhD (1961), professor of pharmacognosy at the Institute of Pharmacy, University of Tartu

PÄRTEL RELVE MA (1988), pharmacist at Tallinn Südameapteek

TANTS TEADMATUSSE

Päevik
1944–1961

Herbert Normann

IX

16. märts [1945] (reede). Prof. Valdes saabus I Eesti NSV tervishoiutöölise kongressilt, mis toimus Tallinnas 3.–11. märtsini. Näitas tervishoiu rahvakomissari asetäitja dr. A. Reimani kirja 12. märtsist RK “Teaduslikule Kirjandusele”, millega tema on määratud “Nõukogude Eesti Arsti” vastutavaks ning tegevtoimetajaks. Eelarve on praegu Tallinnas kinnitamisel. Esimese numbri ilmumise aeg pole veel teada, kuna trükikoda on äärmiselt koormatud õpikutega. Kongressi ettekanded on kõik käes ja ilmuvad “Nõukogude Eesti Arstis”.³⁴⁴ Avaartikli kirjutab Hion.³⁴⁵

19. märts (esmaspäev). Kell 18 toimub prof. Valdese korteris patoloogia ja patoloogilise füsioloogia kateedri ühine koosolek, millest osa võtsid A. Valdes, H. N. ja assistent M. Valdes³⁴⁶ teadusliku uurimistöö plaanide projekteerimiseks 1945. a. peale.

³⁴⁴Vt “I Eesti NSV Tervishoiu-töölise Kongressi üleskutse kõigile Nõukogude Eesti tervishoiu-töölisele”. — *Nõukogude Eesti Arst* 1945, nr 1/2 aprill-mai, lk 3–9; Voldemar Vadi, “Meditsiinilise hariduse probleeme Eesti NSV-s 1945”. — Samas, lk 18–27; Valter Hiie, “Stomatoloogilise abi korraldamine ja arstide-stomatoloogide ettevalmistamise vajadusest ENSV-s”. — Samas, lk 28–31; Artur Linkberg, “Kliinikud ja teaduslik töö Tartu Riikliku Ülikooli Arstiteaduskonnas 1945. a.” — Samas, lk 32–37; “I Eesti NSV Tervishoiu-töölise Kongress”. — Samas, lk 38–40.

³⁴⁵Vt V. Hion, “Saateks” — *Nõukogude Eesti Arst* 1945, nr 1/2 aprill-mai, lk 1–2.

³⁴⁶Maria Valdes (ka Marie V.; Vals; 1888 – 20. IV 1983 Tartu), õpis Tartu Eraülikoolis 1908–1914, sooritas TÜ arstiteaduskonna juures arstieksamid 1917. TÜ patoloogilise anatoomia kateedri prosektori abi 1917–1918, Voronežis 1918–1920, TÜ naistekliiniku ordinaator ja laborant 1922–1923, ajakirja *Eesti Arst* korrektor 1929–1940 ja 1941–1944; TRÜ patoloogilise anatoomia kateedri assistent 1941 ja 1944–1950, prosekter 1950–1955, Tartu onkoloogiahaigla arst 1946–1955.

A. V. võttis omale plaani “Üldise patoloogilise anatoomia põhised” (1946), “Normaalse inimeseanatoomia oskussõnastik” (1945) ja “Eestikeelne meditsiiniline oskussõnastik” (1947), viimane koos M. Valdesega.

Mina võtsin omale teemaks eestikeelse tõlke raamatust C. C. Халатов, “Учебник патологической физиологии”,³⁴⁷ mis soovitatud kõrgematele meditsiinilistele koolidele tarvitamiseks Liidu Rahvakomissaride Nõukogu määruse “О мероприятиях по улучшению подготовки врачей”³⁴⁸ 1. dets. 1944 lisas nr. 4. Tähtsajaks panin 15. dets. 1946, sest raamat on Liidust veel tulemata.

Hommikupoolikul käisin õppeprorektor Habermanni jutul, et paluda tema kaasabi Халатов'i saamiseks Liidust. Kuigi tal kõnetundi ei olnud, võttis ta lahkesti vastu, pakkus paberossi ja jättis üldse hea mulje. Lubas kirjutada raamatu asjus Hionile, sest arvas, et tema kaudu ehk saab kõige kiiremini. Tavalised teed ei anna tulemusi. Halatovi tõlkimine on vajalik, sest üliõpilastel puudub õpik, algupärase õpiku koostamine aga on praegu võimatu ja ka varane (kujunemata).

20. märts (teisipäev). Täna sain käskjalaga kirja, milles majandusjuhataja S. Nõmmik³⁴⁹ palus mind haldusprorektori ülesan-

³⁴⁷S.t *Patoloogilise füsioloogia õpik*. Vt Семен С. Халатов [1884–1951], *Учебник патологической физиологии: Учебник для высш. учеб. мед. заведений*. В сост. учебника принимала участие доц. д-р мед. наук Н. Т. Шутова. Москва: Медгиз, 1945. 400 с. Tõlkteost ei ilmunud.

³⁴⁸S.t “Arstide ettevalmistuse parandamise abinõudest”.

³⁴⁹Salme Nõmmik (Mangelson; 1910 – 21. IX 1988 Tartu), lõpetas TÜ õigusteaduskonna majandusteaduse osakonna 1933, geograafiakandidaat 1956 (Leningrad), geograafiadoktor 1970 (Moskva). Eesti Panga töötaja Tallinnas 1933–1934, Eesti Statistika Büroo ajutine abijõud 1933–1934, seejärel tõlk Leedu saatkonnas Tallinnas; ENSV Kergetööstuse Rahvakomissariaadi informatsioonibüroo sekretär, tekstiilitööstuse peavalitsuse vaneminspektor, varustusosakonna juhataja asetäitja 1940–1941; pangaaametnik Põltsamaal 1941; TRÜ majandusosakonna raamatupidaja-arveametnik, seejärel majandusosakonna juhataja ja haldusprorektori abi 1944–1946; matemaatikaloosteaduskonna geograafia-geoloogiaosakonna geograafia kateedri assistent 1946–1948, vanemõpetaja 1948–1956, dotsent 1956–1972,

del tulla kohe sisehaiguste polikliiniku, kaasa võttes asutise võtmed. Leidsin ees prorektor Rägo, kes teatas, et minu ruume vajab Koort ja prof. Pint³⁵⁰ oma kateedri tarvis (pedagoogika, pedagoogika ajalugu ja psühholoogia), ja soovis nõu pidada, kuhu polikliiniku raamatukogu ja inventar paigutada. Otsustasime kõik koondada ühte ruumi, et sealt minule ruumide leidmisel need sealt edasi toimetada. Sel teel vabaneb polikliinikust 3 ruumi. Ka nahapolikliinik lahkub vanadest polikliiniku ruumidest ja kujundatakse ümber.

Olin kõigea nõus, kuid valus oli näha oma kätetöö hävitamist ja varisemist.

Polikliinikust läksin "Akadeemilisse Raamatusse" ("Akadeemiline Kooperatiiv"),³⁵¹ et küsida, kas minu poolt juba mõne kuu eest kinni pandud raamatud on müügiks vabaks antud. Selgus, et Koort oli nad kõik ära viinud, vaatamata [sellele], et neil sedelid nimega olid vahel. Ka Arrak'i ja Sõber'i poolt kinnipandud raamatutega oli ta samuti toiminud (Koorti naine arst),³⁵² tähendades, et temal on eesõigus. Nii poleks vist küll ükski teine rektor

professor 1972–1987, konsultantprofessor 1987–1988, majandusgeograafia kateedri juhataja 1968–1976.

³⁵⁰Aleksander Pint (1910 – 13. X 1984 Moskva), lõpetas kaugõppes Irkutski Pedagoogilise Instituudi 1932, pedagoogikakandidaat 1935 (IPI), pedagoogikadoktor 1951 (VNFSV Teaduste Akadeemia), NSVL (Vene NFSV) Pedagoogikaakadeemia korrespondentliige 1965. Kooliõpetaja Irkutskis 1929–1930, IPI pedagoogikaosakonna juhataja 1931–1934, Irkutski ülikooli lektor ja dekaan 1934–1937, Stalinabadi (Dušanbe) Pedagoogilise Instituudi õppeosakonna juhataja 1937, Sverdlovski ülikooli pedagoogikakateedri juhataja 1938–1945; TRÜ pedagoogika ja metoodika kateedri juhataja 1945–1951, kaugõppeprorektor 1945–1948, õppeprorektor 1948; Tallinna Pedagoogilise Instituudi professor, pedagoogika ja psühholoogia kateedri juhataja 1951–1953; Moskva Riikliku Kultuuriinstituudi pedagoogika ja psühholoogia kateedri juhataja 1953–1980; TRÜ pedagoogika- ja metodoloogia kateedri konsultantprofessor 1980–1984.

³⁵¹Raamatukauplus Ülikooli tn 11, aastail 1996–2012 tegutses neis ruumides Tartu Ülikooli Raamatupood (müüdi 2010), pärast seda asub seal Soome Instituudi Tartu osakond.

³⁵²Anna Koort (Kuuse; 1900 – 25. IV 1982 Tartu), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1925, ÜS Veljesto liige. Mõisaküla jaoskonnaarst 1925–

teinud. Rikkus mul meeleolu kogu päevaks, seda enam, et Koort nii palju aastaid meie juures üliõpilasena oli elanud.

Kui raamatukaupluses oli tähendatud, et raamatud on teiste õppejõudude poolt kinni pandud, tähendanud Koort, et see ei tähenda midagi, temal on raamatud kaduma läinud ja temal on õigus võtta.

Täna külastas ülikooli asutisi sm. Karotamm.

21. märts (kolmapäev). Vaatasin täna pealt sisehaiguste polikliiniku hävingut. Tulid mehed ja hakkasid asju ühte tuppa kokku kandma, laboratooriumi laud ja pingid pandi lihtsalt õue. Laboratooriumi lauast kukkus välja rohkesti kahvlikivisid.³⁵³ Viimine toimus läbi akna, ukсед kitsad ja madalad.

Tutvusin prof. Pintiga: sümpaatne noor mees kolmekümneandates aastates, rohelises sõduripluusis ja -pükstes, veesaapad. Pikk kasuk pruuni nahast kraega.

Täna saime uued passid.

Küsisin Rägolt, kuidas on õhukaitse ülema kohaga. Lahendamata. Veerma, Roots olla keeldunud, see pidavat olema mees, kes töötab ülikooli peahoones.

22. märts (neljapäev). Kuulsin, et sm. Hion olla käinud lennukiga Tartus neil päevil, et korraldada oma tervishoiu organisatsiooni kateedri asju. Ühtlasi olla ta tervishoiuosakonnas alla kirjutanud käskkirjale, millega Sõber'ile määratakse õppebaasiks Tartu Polikliinik ning lubatakse avada selle juures statsionaar 30 voodiga.

1936, TÜ naistekliiniku volontäär-, noorem- ja vanemassistent 1936–1942, nooremassistent 1942–1944, Tartu kliinilise sünnitusmaja osakonnajuhataja 1945–1959, TRÜ günekoloogia kateedri vanemõpetaja 1950–1960.

³⁵³S.t kahhelkivisid.

Õhtul k. 18 esines auditooriumis nr. 5 huvitava ettekandega Moskva Ülikooli füsioloogiaprofessor³⁵⁴ J. P. Frolov³⁵⁵ teemal “Akadeemik Pavlovi tööst ja koolist”. Frolov, õpetlane viiekümneandates aastates, kõneles soravas ettekandes, kusjuures eriti huvitav oli, kuidas Pavlov³⁵⁶ muutus marksistiks ja seega pani oma uurimustele õige aluse.

23. märts (reede). Rektori määrusega 17. III 45 on TRÜ õppejõudude Paul Parmaksoni ja Elmar Siirde väitekirjade³⁵⁷ ümberhindamiseks (nende doktorikraad tühistati, sest nad kaitsesid oma väitekirju fašistliku okupatsiooni ajal) komisjonid koosseisus:

Parmakson: prof. A. Valdes, F. Lepp, H. Normann. Peaopponent A. Valdes;

Siirde: prof. E. Karu, H. Normann, E. Käer-Kingisepp. Peaopponent E. Karu.

25. märts (pühapäev). Kevade murrab sisse. Juba teist päeva on taevas pilvitu, päikese käes 15° sooja. Põld meie maja ja raudtee vahel, mis veel hiljuti oli sügava lumega kaetud, mustendab juba. Muru mu akna all vabaneb järjest lumest. Kuldnokad ja lõokesed on juba kohal.

³⁵⁴Vt “Teadandeid”. — *Postimees*, nr 66, 22. III 1945, lk 4. Siin on teda nimetatud bioloogiaprofessoriks, mille esmalt on päevikusse kirja pannud ka Herbert Normann.

³⁵⁵Juri Frolov (1892–1967), füsioloog, Ivan Pavlovi õpilane ja kaastööline. Eesti keelde on tõlgitud mitu ta raamatut, sh *Suur vene õpetlane I. P. Pavlov* (tlk Rudolf Kulpa; Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1955).

³⁵⁶Ivan Pavlov (1849–1936), vene füsioloog, kõrgema närvitalitluse õpetuse looja, Nobeli füsioloogia- või meditsiiniauhinna laureaat 1904, Peterburi TA korrespondentliige 1901, tegevliige 1907, NSVL TA akadeemik, Tartu Ülikooli audoktor meditsiini alal 1924.

³⁵⁷Vt Paul Parmakson, “Naha pato-histoloogiline reaktsioon leepa puhul ja selle praktiline hinnang” (1943); Elmar Siirde, “Kogelejate hingamisliigutuste võrdlevaid vaatlusi” (1944, arvestati meditsiinkanididaadi kraadi vääriliseks 1947, uue doktoritöö kaitses 1953).

26. märts (esmaspäev). Tartu õhurünnaku aastapäev.³⁵⁸ Selge kuuvalge õhtu.

Kateedrite juhatajate nõupidamisel teatas Vadi, et tema on teinud rektori kaudu esitise täitevkomiteele, et Tartu Polikliiniku hoone antakse üle propedeutika kateedri, milleks ka nõusolek saadud. Täitevkomitee asutised — kaubandusosakond, tööjõu arvestamise ja jaotamise büroo, sotsiaalkindlustuse osakond — kolivad sealt välja. Sõber võib sisse seada ka statsionaari 30–40 voodiga.

Teel koju rääkis ühendatud kliinikute juhatajale A. Linkbergile, et sisehaiguste polikliiniku ruumid on üle võetud ja varad endisesse ooteruumi koondatud. Selgus, et see oli lubamatu, sest ruumid ja varad on akteeritud Tervishoiu Rahvakomissariaadi nimele. Lubas Rägole helistada. Kui veel peaks tekkima õiendusi polikliiniku asjus, juhtima tema poole.

29. märts (neljapäev). Suur Neljapäev.

Järjekordne seminar. Rääkis õppeprorektori abi prof. A. Kipper³⁵⁹ teemal “Lenin ja loodusteadus”. Ta käsitles peamiselt dialektilise materialismi küsimust füüsikas, peatudes ka säärastel uurimustel nagu mateeria, füüsika kriis, soojuse surm, entroopia jt. Ettekanne oli huvitav, elavalt ja kujukalt, osalt vabalt esi-

³⁵⁸26. märtsi õhtul ja ööl vastu 27. märtsi 1944 korraldas Nõukogude lennuvägi kahes laines õhurünnaku Tartule. Hukkus 59 inimest, sh neli Saksa sõjaväelast, raskelt sai vigastada 43 ja kergemalt 60 inimest. Linnale heideti 220 pommi, ära põles 39 maja, täielikult purustati 53 ja osaliselt 216 maja.

³⁵⁹Aksel Kipper (1907 – 25. IX 1984 Tartu), lõpetas TÜ matemaatika-loodusteaduskonna 1930, *mag. astr.* 1931, *dr. phil. nat.* 1938 (füüsika-matemaatikadoktor 1945), ENSV TA akadeemik 1946, ÜS Liivika liige. TÜ tähetorni ajutine abijõud, assistent ja vanemassistent 1929–1941; TRÜ õppeprorektori abi ajutine kt ja füüsika kateedri professori kt 1941, üldfüüsika kateedri juhataja 1944–1945, teoreetilise füüsika kateedri juhataja 1945–1949, professor a-st 1945, TRÜ õppeosakonna ülem 1945–1946, ENSV TA asepresident 1946–1950, presiidiumi liige 1963–1974; ENSV TA füüsika ja astronoomia instituudi direktor 1951–1973, astrofüüsika ja atmosfäärifüüsika instituudi direktor 1973–1974, vanemteadur-konsultant 1974–1984.

tatud. Arutluse all tahtis Villem Ernits³⁶⁰ teada, kas pole ka sidet entroopia ja buddistide nirvana vahel, mille peale Kipper vastas, et ta nirvaanat ei tunne. Küsimust ja vastust saatis lõbus naer.

1. aprill (pühapäev). Esimene Lihavõtte päev.

Minu töötoa aknast avanevale põllule veetakse sõnnikut, mõni päev tagasi vaatide viisi rooja. Põllutöö on energiliselt käimas... Meie "agul" valmistub kevadeks.

2. aprill (esmaspäev). Teine Lihavõtte püha, kevadsemestri algus ülikoolis.

Kuulsin pr. M. Haldrelt, et minu loengud patoloogilises füsioloogias olla head, seletanud temale keegi minu kuulajaist — selged, viimistletud, arusaadavad, kuid kuulama pidavat väga tähelepanelikult, muidu kaduvat niit. Ise olin oma loengutest halvas arvamises, kuna loen patoloogilist füsioloogiat esmakordselt järjekorralise uue ainenä.

Heli Valdeselt³⁶¹ kuulsin (ta on II kursusel), et neljanda semestri kavas olla arstiteaduse ajalugu. Õppeülesannet pole seni ei minule ega kellegile teisele tehtud. Homme algan loenguid patoloogilises füsioloogias, sel poolaastal 4 tundi nädalas.

4. aprill (kolmapäev). Dekaan kirjaga 3. apr. 1945 teatati minule, et mulle on tehtud õppeülesanne lugeda arstiteaduse ajalugu 12 tundi 1944/45. õppeaasta kevadsemestril arstiteaduse osakonnas II kursuse üliõpilastele.³⁶²

³⁶⁰Villem Ernits (1891 – 10. V 1982 Tartu), lõpetas TÜ ajaloo-keeleteaduskonna 1918, *cand. phil.* 1918, EÜSi liige. Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi tütarlastegümnaasiumi õpetaja 1917–1919; TÜ slaavi keelte eradotsent 1919–1923 ja 1926–1930, dotsent 1939–1940, Varsavi Ülikooli eesti keele lektor 1931–1933 ja 1934–1939 (ka soome keele lektor); TRÜ vene keele ja slaavi keelte õppejõud 1940–1949 ning õppeülesandetäitja 1949–1959; Asutava Kogu liige 1919–1920 ja I Riigikogu liige 1920–1923 ESDTP rühmas, Eesti Karskusliidu esimees 1919–1928.

³⁶¹Heli Valdes (1923 – 10. III 1946 Tartu), õppis TÜ ja TRÜ arstiteaduskonnas 1942–1944 ja 1944–1946, Albert ja Maria Valdese tütar.

³⁶²Vt Arstiteaduskonna dekaan V. Vadi TRÜ rektorile, 2. IV 1945. — RA, EAA.5311.87/53.26, l. 20; Asjadevalitseja A. Maaroo arstiteaduskonna dekaanile, 8. IV 1945 (ärakiri). — Samas, l. 21.

6. aprill (reede). Prof. Valdeselt kuulsin, et Tartu sidekontori on saabunud Liidust arstiteaduslikke raamatuid, mida seal müüakse. Leidsin seal mõned vajalikud teosed. Samas pakuti mulle tellida "Nõukogude Eesti Arsti", millele tellimine on juba avatud. Tellimist veel ära ei andnud, kuna esimese numbri ilmumine viibib. Saabumata on ka avaartikkel V. Hioni poolt.

Üliõpilased on sedavõrd tööga koormatud, et ei leia tundi ajaloo tarvis.

9. aprill (esmaspäev). Arstiteaduskonna kateedrite juhatajate nõupidamine dekanaadi ruumes. Määrati kindlaks õppebaaside nimetused Liidu hariduskorralduse järgi. Kuna Liidus instituute ei ole, nimetati need ümber laboratooriumiteks ja kabinettideks. Patoloogilise füsioloogia õppebaas sai nimeks patoloogilise füsioloogia laboratoorium. Anatoomia kohta arvati, et laboratoorium ei sobi. Mõned soovitasid teater. Jäädi Valdese ettepanekul kabineti juurde. Arstiteaduskonna uute hoonete planeerimise asjus valiti komisjon: Linkberg, Üprus, Haldre, Sõber ja Roots. Terrakomaadist³⁶³ oli saabunud kiri määrata 15–20 vahel koosolek arstiteaduskonna ümberkujundamise asjus meditsiiniinstituudiks, millest võtab ka osa Terrakomaadi esindaja. Otustati koosolek pidada 16. IV 1945. Teel koju kuulsin Haldrelt, et Moskva on läinud Vadi, Valdese ja Tomingase elulood, pildid ja iseloomustused. Vist tahetakse neid nimetada teenelisteks teadlasteks.³⁶⁴

12. aprill (neljapäev). Õppejõudude teaduslik seminar. Prof. Tarveli ettekanne "Lenin kui ajalooteadlane". Käsitles imperialismi, kapitalismi, finantskapitali, finantsoligarhia, kapitalistlikkude monopolide, rahvusvaheliste kartellide, trustide, suurpankade hangeldamist maaga, asumaade küsimust ja kapitalismi parasitismi ning Lenini seisukohti nende asjus tema teoste valgustel. Elav sõnavõtt.

Naeru põhjustas Villem Ernits, kes kolm korda tugevasti aevastas loengu ajal. Adams³⁶⁵ arvas, et kui ajalugu käsitleb vaid

³⁶³S.t ENSV Tervishoiu Rahvakomissariaadist.

³⁶⁴Kõik kolm nimetatigi 1945. aastal ENSV teenelisteks teadlasteks.

³⁶⁵Valmar Adams (Vladimir Karl Moritz Aleksander A.; Vilmar A.; Valmar Meelend A.; 1899 – 15. III 1993 Tartu), lõpetas TÜ filosoofia-

minevikku, siis pole teda üldse tarvis, vaja on ka poliitilisi juhi-seid tuleviku tarvis ja neid Tarvel Lenini ajaloooteostest esile ei tõstnud. Tarvel arvas, et teosed kirjutatud tsaristliku tsensuuri ajal, sellepärast tuleviku vihjeid on vähe. (Alus: Lenin, "Imperialism kui kapitalismi kõrgem aste"?)

13. aprill (reede). Linnas levisid jutud, et Ameerika Ühendriikide president Franklin Roosevelt³⁶⁶ olla äkki surnud verevalangu tagajärjel peaajju.

14. aprill (laupäev). Täna *Postimehes* (nr. 86, 4) leidis ametlik TASSi teade, et Roosevelt on 12. apr. 1945 surnud Warm Spring-sis (Georgia osariigis) kell 20.35 Greenwichi aja järgi.³⁶⁷ (Ta kaotas äkki teadvuse tol ajal, kui kunstnik teda maalis ja suri teadvusele tulemata (*Post.* 87, 4).³⁶⁸) Leinajumalateenistus pidi toimuma Washingtonis laupäeval ja matmine pühapäeval 15. apr. Hyde Parkis Washingtonis. Presidendi ametisse astus 3 tundi peale Roosevelti surma senine abipresident Harry Truman.³⁶⁹

teaduskonna 1929, *mag. phil.* 1929 (filoloogiakandidaat 1949), ÜS Veljesto liige. Petseri reaalgümnaasiumi õpetaja ja inspektor 1920–1921, Tõrva ühisgümnaasiumi ajaloo- ja kodanikuteaduse õpetaja 1921–1922, *Üliõpilaslehe* peatoimetaja 1926–1928, TÜ õppeülesandetäitja slaavi filoloogias ja kõnekunstis 1931–1939, balti-slaavi filoloogia kateedri õpetaja ja vanemõpetaja 1940–1941; *Tartu Kommunisti* toimetuse liige 1940–1941; Saksa vang Tartus koonduslaagris 1941–1943, tõlk Saksa sõjaväe juures 1943–1944; TRÜ slaavi ja balti filoloogia kateedri vanemõpetaja 1944–1947 ja dotsent 1947, vene keele kateedri juhataja kt 1946, vene kirjanduse kateedri dotsent 1947–1951 ja 1955–1974, vene kirjanduse kateedri juhataja kt 1948–1949; vangistati 20. VII 1951 Tartus, ENSV Ülemkohtu otsusega 1952. a jaanuarist mõisteti 10 aastaks vangilaagrisse, kandis karistust Steplagi Džezkazganis, vabanes 1954. a novembris.

³⁶⁶Franklin Delano Roosevelt (1882–1945), Ameerika Ühendriikide 32. president 4. III 1933 – 12. IV 1945.

³⁶⁷Vt "Suri Ameerika Ühendriikide president Franklin Roosevelt". — *Postimees*, nr 86, 14. IV 1945, lk 4.

³⁶⁸Vt "Üksikasju Roosevelti surma kohta". — *Postimees*, nr 87, 15. IV 1945, lk 4.

³⁶⁹Harry S. Truman (1884–1972), Ameerika Ühendriikide asepresident 1945 ja 33. president 1945–1953.

16. mai (kolmapäev). Levis teade, et ülikooli perest on arreteeritud prof. Tarvel, Ariste³⁷⁰ ja H. Madissoon.³⁷¹ See teade mõjus masendavalt.

21. mai (esmaspäev). Nõukogude saalis toimus kateedrijuhatajate koosolek rektori eesistumisel, mis oli pühendatud kuulujuttudele. Koosolekust võtsid külalisena osa sms. Andresen, Hion ja partei keskkomitee liikmed sm. Kuusik³⁷²

³⁷⁰Paul Ariste (Berg; 1905 – 2. II 1990 Tallinn), lõpetas TÜ filosoofiateaduskonna 1930, *mag. phil.* 1931, *dr. phil.* 1939, ENSV TA akadeemik 1954, ÜS Veljesto liige. Eesti Rahva Muuseumi arhiiviraamatukogu ametnik 1925–1927, Eesti Rahvaluule Arhiivi juhataja abi 1927–1931; TÜ foneetika õppejõud 1933–1938, Eesti Keele Arhiivi korraldaja 1934–1938, vanemassistent 1938–1940 ja 1941–1944; TRÜ dotsent 1940–1941, professor 1944–1945 ja 1946–1990, soome-ugri keelte kateedri juhataja 1946–1977; ENSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi soome-ugri keelte sektori juhataja 1957–1960; vangistati 10. V 1945 Tartus, vabanes 9. V 1946.

³⁷¹Peeter Tarvel vangistati 15. mail, Paul Ariste 10. mail ja Hans Madissoon 11. mail 1945.

³⁷²Villem Kuusik (Vilhelm K.; 1902 – 24. VII 1970 Pärnu), lõpetas Lääne Vähemusrahvuste Kommunistliku Ülikooli Leningradi osakonna 1929. EKP liige 1924–1952, 1. detsembri mässukatse osaline, põgenes 1925. a juulis Nõukogude Liitu, ajalehe *Edasi* toimetuse sekretär Leningradis 1929, EKP sõjaline organisaator 1929–1930, põrandaalusel õõnestustööl Eestis 1929–1930, vangistati 1930. a märtsis, Sõjaringkonnakohus karistas teda 12-aastase vabaduskaotusega, millele hiljem lisandus 8 aastat 1924. a mässukatse osalemise eest, vabanes amnestiaga 1938, seejärel tööline Pärnumaal; ajalehtede *Rahva Hääl* ja *Tööraha Hääl* toimetaja Pärnus 1940–1941, EK(b)P Pärnumaa komitee II sekretär ning agitatsiooni- ja propagandaosakonna juhataja 1941, hävituspataljoni politruk, I Eesti kütipolgus 1941, *Rahva Hääl* toimetuse majandusosakonna juhataja Leningradis 1941, Eesti korpuse propagandainstruktor, 249. diviisis ajalehtede *Rünnakule* ja *Tasuja* toimetaja, 779. polgu parteikomitee sekretär 1942–1943, Eesti Partisaniliikumise Staabi õppepunkti ülem, vaneminstruktor, luureosakonna ülema abi ja ülem 1943–1944; *Tööraha Hääl* vastutav toimetaja Pärnus 1944, EK(b)P Pärnumaa komitee I sekretär 1944, EK(b)P Keskkomitee kaadrisekretär 1944–1946, III sekretär 1946–1951; Pärnu metsamajandi direktor 1951–1952, vabriku Kroom tööline 1952; vangistati 24. VI

ja Antons.³⁷³ Küsiti alul dekaane, mis nemad üliõpilaste ja õppejõudude kohta teavad. Toodi ette evakueerimisjutud Moskva, Siberi, muidu leiti kõik korras olevat. Sm. Kuusik[:] et keegi pole maininud arreteerimisi ja ometi on need suurt ärevust ja depressiooni tekitanud. Juhtivate sõnavõttudest selgus, et Nõukogude võim on karm vaid kodanliste natsionalistide vastu ja nende käsialuste vastu, ka fašistide sabarakkudele, teistel pole midagi karta. Võivad rahulikult oma tööd teha. Prof. Sarv tähendas, et kas mitte kuulujutte ei soodusta raadio keeld ja alatine hirm oma vabaduse eest. Vastati, et ilma kindlate andmeteta nõukogude võim iialgi kedagi ei arreteeri. Soovitati aktiivsust ja progressiivsust. Õppejõududelt, kes ei suuda kohe kaasa lüüa, paluti lojaalsust ja kaasabi noorte kaadrite ettevalmistamiseks. Ei saa ju õppejõud, kes võrsunud kodanlusest, kohe end ümber teha, see võtab aega (Andresen, Antons, Kuusik).³⁷⁴

1952 Pärnus (süüdistatuna salakorterite, šifrite ja 13 kommunisti väljaandmises 1929. a), ENSV Ülemkohtu otsusega 1952. a oktoobrist mõisteti 25 aastaks vangilaagrisse ja 5 aastaks asumisele, kandis karistust Narvas, Komi ANSV Retšlagis ja Minerallagis Intas, vabanes invaliidina 1955. a novembris; kingsepp Pärnus.

³⁷³Richard Antons (1899 – 10. V 1966 rongis Moskva lähedal), Venemaal a-st 1916, lõpetas Leningradi Pedagoogilise Instituudi 1926 ja Punase Professuuri Instituudi aspirantuuri Leningradis 1934, majanduskandidaat 1950 (Moskva), ENSV TA korrespondentliige 1951 ja akadeemik 1961. Töölise Venemaal 1916–1923, kommunistliku partei liige a-st 1920, Udmurdi Kõrgema Põllumajandusliku Parteikooli poliitilise ökonoomia kateedri juhataja Iževskis 1934–1939 ning Rostovi Pedagoogilise Instituudi marksismi-leninismi aluste õppejõud 1939–1941; TRÜ marksismi-leninismi õppejõud 1941, EK(b)P KK agitatsiooni- ja propagandaosakonna instruktor 1941, Eesti korpuse 7. diviisi poliitosa-konna agitaator ja instruktor 1942–1944; EK(b)P KK kooliosakonna juhataja 1944–1945, TRÜ õppeprorektor ja poliitilise ökonoomia kateedri juhataja 1949–1951; EPA rektor ja poliitilise ökonoomia kateedri juhataja 1951–1954; ENSV TA majanduse instituudi direktor 1954–1966.

³⁷⁴Vt koosoleku kirjeldust ka: Ago Pärtelpoeg, "Üks ja ainus härra Manna: Meenutusi Valter Pärtelpojast. 13". — *Videvik*, nr 24, 16. VI 2011, lk 6. Valter Pärtelpoja meenutuste järgi olid Tallinnast kohal Puusepp (Nikolai P. (1905–1965), EK(b)P KK sekretär 1943–1946) ja Abel (arvatavasti Aleksander Aben (1908–1991),

23. mai (kolmapäev). Ülikoolis levis kurb teade, et hommikul kell 5 peale südame ataaki on suikunud igavesele unele hospitaalsisehaiguste kateedri ja Vabariikliku Tartu II Sisehaiguste Kliiniku juhataja prof. *dr. med.* August Arrak. Ta kannatas pike-mat aega stenokardia all.³⁷⁵

25. mai (reede). Vaiksel õhtutunnil toimus prof. Arraku kirstupanek tema korteris Hurda tän.,³⁷⁶ kus kadunu peale sõja elas. Vaimuliku talituse pidas õpetaja A. Janni,³⁷⁷ võttes aluseks apostel Pauluse sõnad: Armastus ei väsi iial ära.³⁷⁸ Nende sõnade taustal iseloomustas ta kadunut lühidalt kui arsti, teadlast ja inimest, kel alati olnud soojust ja sõbralikkust ja armastust oma haigete ja ligimeste ja sõprade tarvis. Elu juhivad kaks suurt tõde: ar-

ENSV välisasjade rahvakomissari abi 1944–1945; sarnase nimekujuga Georg Abels (1898–1967) oli ENSV põllutöö rahvakomissar 1940–1945): “Rektor teatas, et viimastel päevadel on rohkesti kuulujutte levitatud. Rektor pöördus kõigepealt dekaanide poole palvega teatada siinviibijatele, milliseid kuulujutte teaduskonna õppejõud levitavad. Prof. Kadari, õigusteaduskonna dekaan, tõusis püsti ja hakkas ennast kaitsma, teatades, et teaduskonnas olevat kõik korras. Nii astusidki üksteise järel kõik dekaanid üles. Saades dekaanidelt mitterahuldavaid vastuseid, pöördus rektor pärastpoole üksikute õppejõudude poole. Igauks püüdis oma nägu teise taha varjata, mistõttu kostis järjest toolide ragin. Viimaks tõusis Puusepp üles ja teatas, et koosolek on tegelikult selleks kokku kutsutud, et kuulajad esitaksid küsimusi äsjatoimunud arreteerimiste kohta. Ta täiendas, et kedagi ilma prokuratuuri otsuseta ei vangistata. Selles võime kõik kindlad olla, et ülekohut ei tehta kellelegi. Läksime laiali, olles istunud kolm tundi tulistel toolidel. Järgmise päeva õhtul hilja sai prof Arrak südamerabanduse. Koosoleku šokk mõjus temale alles järgmisel päeval.”

³⁷⁵Vt ka Prof. V. Vadi, “Prof. dr. med. August Arrak”. — *Postimees*, nr 119, 25. V 1945, lk 4.

³⁷⁶August Arrak elas J. Hurda tn 8-1.

³⁷⁷August Janni (1895 – 27. XI 1984 Tartu), õppis Tartu Kõrgemas Muusikakoolis 1922–1926, TÜ õigusteaduskonnas 1931–1934, usuteaduskonnas 1929–1930 ja 1934–1939, lõpetades selle, EÜSi liige. Postiametnik Riias, Petroskois ja Tallinnas 1915–1920, Tartus 1920–1942; Tartu Peetri koguduse 1. pihtkonna adjunktõpetaja 1942–1944, koguduse õpetaja 1944–1981, Tartu praost 1954–1981, EELK aupraost.

³⁷⁸Vrd “Armastus ei hääbu kunagi” (1Kr 13.8).

mastus, mis elab põlvest põlveni, ja surm, mille traagikat tuleb võtta kui paratamatust. Dr. Arraku pärandiks jääb armastus, mis tema maise põrmu üle elab ja püsima jääb tema omakseis, sõprades, kaasprofessorites ja arstides. Vaimulik laul "Önnemaad kõik inimpõlved siin maailmas otsivad" (vt. laululeht),³⁷⁹ mis kaunistas vaimulikku talitust, läks kõigile südamesse oma tabava inimese elukäigu iseloomustusega.

Kirstupanekus olid peale omakste enamik teaduskonna liikmeid eesotsas dekaani V. Vadi ja prodekaanide E. Karu ja N. Veiderpassiga.

26. mai (laupäev). Issand, nüüd lased sina oma sulase rahus ära minna oma sõna järele, sest mu silmad on sinu õnnistust näinud. Nende evangelisti Luka (2, 29–30) sõnadele³⁸⁰ rajas õp. A. Janni prof. A. Arraku matmistalituse Tartu Maarja kalmistu väikeses kabelis, kuhu põrm vaikselt kodust oli toodud. Õpetaja õnnistas kadunut kui õnnistuse otsijat, mida ta ka leidnud ja ohtrasti ja ganud oma perekonnale, kaasvõitlejaile, haigeile ja kaasinimesile. Tema põrm kattub varsti mullaga, aga tema isiksusest hoovab õnnistust ka üle haua kalmu.

"Igavik paistab, elukoidul kumab! Kaunimat rada näitab taeva sära: Jumala poole!"³⁸¹ kostis heldelt laul. Kabeli akendest aga paistis ähmast valgust poolpilvisest jahedavõitu taevast pärgadesse ja lilledesse kaduvale puusärgile, mille ümber seisis auvalve arstiteaduse üliõpilasist.

Siis kanti puusärg kaasprofessoritest ja üliõpilastest ülikooli kalmistule lahtisse hauda. Veel lühikesed vaimuliku palved, siis laulu sõnad: "Peotäis mind mulda üksi üle jääb, kui kõik jõud ja noorus mullaks jälle saab."³⁸² Järelhüüdeid ütlesid lahtise haua

³⁷⁹ Aleksander Abeli (1905–1971) "Önnemaale (Viisil: Jumal, vägev valitseja, P. 182)". Vt *Eesti Kirik*, nr 29, 23. VII 1931, lk 239.

³⁸⁰ Vrd "Issand, nüüd sa lased oma sulasel lahkuda rahus oma ütlust mööda, sest mu silmad on näinud sinu päästet".

³⁸¹ Vrd "Igavik paistab, elukoidul kumab. Kevadist rada näitab taeva sära — Jumala poole!" ("Taevalik rahu sinu poole ihkab väsinud süda. . .", viisil "Integer vitae", P. lisa 80).

³⁸² "Peotäis ma mulda. . .", viis Anna Anvelt, sõnad eestindanud Lydia Koidula.

juures peale vaimulikku talitust ja asetasid pärjad Tartu Riikliku Ülikooli ja arstiteaduskonna nimel dekaan V. Vadi (rektor ja prorektorid puudusid), Vabariikliku Tartu Kliinikute Valitsuse nimel dots. V. Üprus, II sisehaiguste kliiniku nimel dr. J. Savisaar, närvikliiniku nimel dr. E. Raudam,³⁸³ II haavakliiniku — dr. Siliksaar, Tartu Linna Täitevkomitee tervishoiuosakonna nimel Tartu linna epidemioloog H. Pihl³⁸⁴ ja V kursuse üliõpilaste poolt kursuse vanem J. Vester.³⁸⁵

Siis suleti haud ja varsti kattus värske kalm lilledesse ja pär-gadesse. Veel kostis kinnisel kalmul laul: "Lahkunu mälestus /

³⁸³Ernst Raudam (Trautmann; 1915 – 11. VIII 1992 Tartu), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1940, meditsiinikandidaat 1949, meditsiinidoktor 1967, ÜS Raimla liige. TÜ närvikliiniku assistent, röntgenikabineti juhataja 1940–1948, TRÜ neuroloogia ja neurokirurgia kateedri juhataja 1948–1984, dotsent 1952–1968, professor a-st 1968, sisehaiguste propedeutika kateedri juhataja 1956–1961, arstiteaduskonna dekaan 1969–1975, Vabariikliku Pasteuri jaama juhataja 1945–1949.

³⁸⁴Hendrik Pihl (Hindrik P.; 1915 – 12. III 1975 Tallinn), lõpetas TÜ usuteaduskonna 1940, õppis TRÜ arstiteaduskonnas 1940–1941 ja 1945–1950, lõpetades selle, meditsiinikandidaat 1963 (ENSV TA), meditsiinidoktor 1975 (Kiiev), EÜSi liige. Mobiliseeriti Punaarmeele 1941, Eesti korpuse velsker ja nooremarsi kt a-ni 1943, ENSV Rahvakomissaride Nõukogu operatiivgrupi liige 1943–1944, Tervishoiu Rahvakomissariaadi epideemiatorje valitsuse vaneminspektor 1944, Tartu sanitaar-epidemioloogiajaama epidemioloog ja malaariajaama juhataja 1945–1950, Viljandi kiirabijaama juhataja 1950–1957, Tallinna Epidemioloogia, Mikrobioloogia ja Hügieeni Teadusliku Uurimise Instituudi epidemioloogiaosakonna juhataja 1957–1975.

³⁸⁵Jaan Vester (1914 – 14. III 1988 Tartu), õppis TÜ usuteaduskonnas 1938–1940 ning arstiteaduskonnas 1940–1946, lõpetades selle, EÜSi liige. TRÜ anatoomia kateedri laborant 1944–1945, assistent 1945–1947, hospitaalkirurgia kateedri assistent 1947–1948, üldkirurgia kateedri assistent 1948–1951, hospitaalkirurgia kateedri ja sisehaiguste kateedri õppeülesandetäitja 1958–1959 ja 1965–1969; Tartu kliinilise haigla kirurgiaosakonna juhataja 1952–1967, Tartu onkoloogiadispanseri kirurg 1967–1983.

kalmule kutsub / maisete murede võitluse-öös. / Päeval ja õhtul, kui / päike ju kustub, / südamest palvetan / tema eest siis.”³⁸⁶

Vaikeses harduses kahanes seejärel leinajate ja sõprade ring ja ükski jäi kalmu juurde vaid värske valge rist kirjaga: “Prof. dr. med. August Arrak.”

2. juuni (laupäev). Kuum suvine päev. Seisan akna juures. Ümberringi mõrsjaehtes õitsevad kirsi- ja õunapuud. Murul kollendavad lugematud võililled. Üle raudteeheki (kuused) paistavad rohelised põllud ja taamal rohelise saarena Muuli park-aed.³⁸⁷

Läheneb kiiresti kõuepilv. Juba langevad esimesed piisad. Hilineb valge liblikas otsib varju. Lendab ühelt võilillelt teisele, sööstab lähema põõsa juurde, ei leia ka seal piiskade ees varju, viskleb siia-sinna ja kaob lõpuks õitsvasse kirsipuusse. Piisad panevad oksad liikuma, pudeneb valgeid õielehti.

3. juuni (pühapäev). Täna pidid arstiteaduse üliõpilased ja teoreetiliste instituutide personal koos juhatajatega panema Raadiil kartuleid ja sooritama taimede istutamist.³⁸⁸ Esitasin AKK³⁸⁹ tõendi Muraševi³⁹⁰ allkirjaga.

³⁸⁶Vrd koraal “Lahkunu mälestus kalmule kutsub / maisete murede võitluse ööl. / Päeval ja õhtul, kui päike ju kustub, / südamest palvetan Tema ees veel” (“Lahkunu mälestus kalmule kutsub”, viis “Tähtede taga”, Franz Wilhelm Abt (1819–1885)).

³⁸⁷S.t 1891. aastal rajatud ja 1944. aastal tegevuse lõpetanud Muuli leprosooriumi aed Ilmatsalu tee ääres, praeguses Veeriku linnaosas.

³⁸⁸Vt ka: Joh. Laidvere, “Ülikooli pere Raadi mõisa põldusid taastamas”. — *Postimees*, nr 130, 7. VI 1945, lk 2; Linda Moorats, “Kui filoloog võttis labida”. — Samas. — Selle töö käigus likvideeriti Saksa kaitsekraave ja laskepesasid. Alates kevadest oli teaduskondade kaupa käidud põlde tasandamas.

³⁸⁹S.t arstliku konsultatsiooni komisjoni.

³⁹⁰Eugen Murašev (Jevgeni Murašev-Petrov; 1914 – 7. II 1988 Tallinn), lõpetas TÜ arstiteaduskonna 1943 ja TRÜ arstiteaduskonna 1945, meditsiinikandidaat 1971 (Kaunas), korp! Fraternitas Aeterna liige. TÜ kohtumeditiini instituudi laborant 1941–1944, TRÜ kohtumeditiini kateedri assistent 1944–1948; Tartu polikliiniku juhataja 1945–1951, Tartu linna TSN Täitevkomitee tervishoiuosakonna juhataja 1951–1952, Tartu kohtumeditiini ekspertiisi osakonna juhataja 1944–1974;

Ühel talvisel laupäeval: segarivi sõdureist ja mitmest mundris naisest pakkidega kaenla all. Laulsid väga ilusasti.

6. juuni (kolmapäev). Fašistliku okupatsiooni päevil, 1944. a. suvel, kui Punaarmee lendurite külaskäigud muutusid sagedamaks, müüriti naistekliiniku ja osalt ka sisehaiguste kliiniku alumise korra aknad kinni kuni ülemiste ruutudeni, et saada kaitset kildude eest. Nüüd sõja möödudes on neil päevil hakatud aknaid katvaid telliskive kõrvaldama. Majad jälle kliinikute moodi. Ka värviti siis kliinikute välisseinad rohekaks (kaitsevärv), ülikool ise halliks (rahvas pilkas: murest halliks läinud). Naistekliiniku värvimisel oli ei tea kelle korraldusel maalitud teise korra kõrgusele peasissekäigu kohal olevast aknast (lugeda see esimeseks) kolmanda ja neljanda akna vahele suure valge punaste jalgade ja nokaga toonekure, seisab ühel jalal, tiivaääred mustad. Üks kurg hoiab nokavahel “kahejalgse olese”, kes imik või konn, raske diferentsida. Teise kure nokas pole midagi. Kured püsivad veel täna.

7. juuni (neljapäev). Valdes patoloogia instituudis, kus ka suvel jahe, valmistudes välja minna ja osutades seljas olevale suvepalitule: Kas seda *adventitia*’t³⁹¹ on vaja või võib ilma minna. — Jät-kub *intima*’st,³⁹² vastasin ma. Assistentid naersid.

9. juuni (laupäev). Küllastasin naistehaigla varemeid. Suur pappel varemete kõrval aias ja kaks pärna on põlenud, ainult alumistel okstel mõned rohelised lehed. Põlenud ka sirelite hekk, osalt ümber aia ja murul mõned kääbusõunapuud, kaks puud ja osa sireleid siiski õites. Tuli meelde, kuidas Pähn mul ajas juukseid, kõige kvalifitseeritum juuksur, kes mind teeninud.³⁹³

Täna levis teaduskonna liikmete hulgas jutt, et enamik teaduskonna liikmeid on hariduse rahvakomissari J. Nuuti poolt

TRÜ patoloogilise anatoomia ja kohtuarstiteaduse kateedri vanemõpetaja 1970–1974, dotsent ja kohtumeditsiini ekspert 1974–1983.

³⁹¹Aordi üks kestadest ehk välisest (*tunica adventitia*), mis ühendab veresoont ülejäänud organismiga.

³⁹²Aordi sisekest (*tunica intima*).

³⁹³Vt 21. augusti 1944. a sissekannet päevikusse *Akadeemia* 2018, nr 10, lk 1911.

kinnitatud ametisse. Kinnitamata on jäänud 8 õppejõudu: dekaan Vadi, prodekaan Veiderpass ja professorid Valdes, Hiie, Lepp, Bernakoff, Normann ja dots. kt. Pärtelpoeg, vähemalt pole nende kohta kinnitusdokumente saabunud.

11. juuni (esmaspäev). 1944. a., enne Tartust evakueerimist, panin mulda Jaani kalmistul mõnede endiste õppejõudude matusepaigal, mis unustusse langenud, mõned tammetõrud. Nüüd leidisin, et mõlemal pool Blumbergi ja Blessigi kalmu on mullast kerkinud ilusad väikesed tammed. Ainult olid nad rõhutatud ja metsistunud põõsastikust ja võsastikust varjatud, nii et päike ja vihm neil ligi ei pääsenud. Puhastasin nende ümbruse, luues soodsamad kasvutingimused. Ei mäleta, kelle kalmudele veel tammesid külvasin.

12. juuni (teisipäev). Habermani soovil tegi dekaan minule ülesandeks kirjutada "Postimehele" tervitus 7. juunil kodumaa rajale saabunud Eesti Rahvuskorpusele. On ka põhjust üldise võidu puhul tervitada eesti sangareid. Viisin kirjutise Habermani kätte.

16. juuni (laupäev). Minu tervitus Rahvuskorpusele, mille viisin Habermani kätte, pole seni ilmunud. Põhjus teadmata.³⁹⁴

28. juuni (neljapäev). Kohtasin dr. Raudkeppa tervishoiu rahvakomissariaadis. Rääkis, et instituuti sel aastal ei tule. Mis järgmisel aastal otsustatakse, on teadmata veel.

1. juuli (pühapäev). Õpetatud Meditsiinilise Nõukogu presiidiumi koosolekul Tartus oli kaalumisel prof. Arraku surma läbi vabanenud Vabariikliku II Sisehaiguste Kliiniku peaarsti koha täit-

³⁹⁴Lehekülje koondpealkirja all "Tartu linn ja maakond tervitavad kodumaale saabunud võitlejaid" (*Postimees*, nr 135, 13. VII 1945, lk 2–3) ilmusid ülikooliga otseselt seotud isikutest Valmar Adamsi (luuletus), Alfred Koorti, Harald Habermani, Johannes Feldbachi, M. [p.o Hermann] Jaaksoni – Jaan Sarve – Sinaiida Riivese – Alma Ruubeli, Helmut Kadari, Elmar Vau, Voldemar Vadi – Albert Valdese – Nikolai Veiderpassi – Elmar Karu, Artur Vassari, Johannes Laidvere, August Vaga (luuletus) ja Arkadi A. Uibo tervitused; hiljem (*Postimees*, nr 139, 17. VI 1945, lk 3) veel August Vaga – Jaan Saviaugu – Heinrich Aasamaa – Liivia Laasimeri oma.

mine. Kliinikute valitsuse juhataja A. Linkbergi ettepanekul otustati esitada kinnitamiseks sellele kohale dots. kt. H. Sõber.

Ühenduses peaarsti koha täitmisega tuli arutusele ka II sisehaiguste kliiniku kateedri täitmise küsimus. Sel puhul leidis Üprus, et kohane oleks see õppekoht täita H. Sõberiga, teda vabastades propedeutika kateedril, ja seoses sellega võtta ette mõningad ümberpaigutused teaduskonnas. Nimelt määrata propedeutika kateedrile mind ja patoloogilise füsioloogia kateedrile Kuno Kõrge. See seisukoht leidis poolehoidu. Poolt rääkisid Valdes, Linkberg. Dekaan arvas, et see on vormiliselt raskesti teostatav, sest õppetoolidele tuleb kandideerida. — Kas Teie oma õppetoolile kandideerisite?, küsinud Linkberg. Lõpuks võeti vastu seisukoht esineda tervishoiu rahvakomissari ees palvega, et see aitaks hariduse rahvakomissari ees kaasa, et nimetatud ettepanekud saaks ülikoolis teostatud.

2. juuli (esmaspäev). Dekaan teatas minule, et Õpetatud Meditsiinilise Nõukogu presiidium on leidnud vajalikuks esineda ettepanekuga teha arstiteaduskonna kateedrites mõningaid ümberpaigutusi, mida ka tema pooldab, kuna ma olevat ikkagi kliiniklane. Ka polevat ma enam nii noor, et veel ümber õppida ja eksperimentaalselt teotsema hakata. Kõrge olevat nõus patoloogilise füsioloogia vastu võtma.

Üksikasju rääkisid minule Üprus ise ja Haldre. Et mul kui kliiniklasel on raske hakata "elatanud inimesena" eksperimentaalselt töötama, on olnud Üpruse seisukoht. Tõenäoliselt tuleb sel puhul üle võtta ka Tartu Polikliinik.

12. juuli (neljapäev). Dekaan pooldab minu ümberpaigutamist propedeutika õppetoolile. Polikliiniku ülevõtmine polevat sunnuslik. Siin olla ka dekaanil kaasa rääkida.

Bernakoff rääkis, et üliõpilased olla minu patoloogilise füsioloogia loengutega väga rahul. Olla selged ja kergesti järele kirjutatavad.

14. juuli (laupäev). Kell 17 toimus TRÜ aulas Tartus 14. kuni 16. juulini toimuva teadusliku sessiooni esimene plenaaristung. See avati riigihümniga orkestri poolt, millele järgnes rektor

A. Koorti avakõne (vt. *Postimees* nr. 164).³⁹⁵ Aula dekoreeritud. Keskel presiidiumi laua taga kõrgel alusel sm. Stalini büst punasel taustal, mõlemal pool hallil foonil pruunide tähtedega mainitud tsitaadid.³⁹⁶ Kõnetoolil kaks punast pegooniat.

Sm. Karotamme huvitav kõne³⁹⁷ lõppes elaguga TR Ülikoolile, teadlastele ja suurima teadusmehe sm. Stalinile. Kruusi kõnes³⁹⁸ oli eriti huvitav, et Halderi³⁹⁹ külaskäigule Tallinnas

³⁹⁵Vt päevikusse kleebitud ajalehelõikeid: “Teaduslik sessioon ENSV Tartu Riiklikus Ülikoolis”. — *Postimees*, nr 162, 14. VII 1945, lk 1; L. T[igane], “Teadusliku sessiooni esimene plenaaristung”. — *Samas*, nr 164, 17. VII 1945, lk 1; samuti: L. Tigane, “Algab Tartu Riikliku Ülikooli teaduslik sessioon”. — *Samas*, nr 162, 14. VII 1945, lk 1; “Tartu Riikliku Ülikooli esimene teaduslik sessioon: Ülikooli rektori prof. A. Koorti avakõnest sessiooni plenaaristungilt”. — *Samas*, nr 164, 17. VII 1945, lk 1; L. T[igane], “TR Ülikooli teaduslik sessioon lõppes”. — *Samas*, nr 165, 18. VII 1945, lk 1 (samal leheküljel ka kirjade tekstid “Seltsimees Stalinile” ja “Eesti NSV Ülemnõukogu esimehele sm. J. Varesele, Eestimaa K(b)P Keskkomitee sekretärile sm. N. Karotammele, ENSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehele sm. A. Veime-rile”).

³⁹⁶Tsitaatideks olid: “Ainult kogu inimkonna arenguga loodud kultuuri täpse tundmisega, ainult selle ümbertöötamisega on võimalik üles ehitada proletaarne kultuur” (Lenin) ja “Teadus sellega ongi teadus, et ta ei tunnusta fetišše, ei karda tõsta kätt iganenu, vana vastu ja kuulab tähelepanelikult katse ja praktika häält” (Stalin).

³⁹⁷Nikolai Karotamme kõne kandis pealkirja “Poliitilistest ja kultuurilistest päevaküsimustest”.

³⁹⁸Hans Kruus kõneles teemal “Eesti kodanliku vabariigi välispoliitika a. 1918–1940”, analüüsides “meie kodanliku vabariigi juhtide musti mahhinatsioone meie rahva arvel, paljastas nende rahvavaenuliku poliitika tõelist palet.” Ajakirjanik lisab: “Et sellesisulisi ettekandeid peaks märksa rohkem ja laiemal alusel tehtama, näitasid juba kuulajate tähelepanelikud ja kaasakistud ilmed”. Vt L. T[igane], “Teadusliku sessiooni esimene plenaaristung”. — *Postimees*, nr 164, 17. VII 1945, lk 1.

³⁹⁹Franz Halder (1884–1972), Saksa kindral, Saksa maavägede kindralstaabi (Oberkommando des Heeres) ülem 1938. a-st kuni 1942. a septembrini.

1939. a.⁴⁰⁰ järgnes kohe idapiiri kindlustamine. See hoiti saladuses.

Koosolek kestis ligi 5 tundi.

19. juuli (neljapäev).⁴⁰¹ Osavõtt oli elav, aplodeeriti palju. Kahjuks oli esimene pool aulat siiski vähe hõre. Segavalt mõjus, et keegi tundmatu kuulajaist oli suikuma jäänud, pea alla vajunud ja ärkas alles tugeva aplausi puhul A. Uibo kõne järel. Õppejõududest premeeriti K. Kõrge, A. Valdes ja.⁴⁰²

Krigul⁴⁰³ esines kuuma ilma tõttu valges spordisärgis lühikeste käistega.

⁴⁰⁰Franz Halderi visiidist Eestisse 26.–29. VI 1939 tema enda silma läbi vt “Kindral Halder langetab liniku: Saksa kindralstaabiülemä külaskäik Eestisse oli vaid viisakusvisiit”. — *Võitleja*, nr 1, jaanuar 1953, lk 6.

⁴⁰¹Kuupäeva alla on kleebitud väljalõige: J. F[eldbach], “Pidulik akтус TR Ülikoolis”. — *Postimees*, nr 170, 24. VII 1945, lk 4. — 19. juulil kl 16.15 tähistas TRÜ ENSV 5. aastapäeva kontsertaktusega. Peahoone oli dekoreeritud ENSV vapiga ja daatumitega 1940–1945, üle frontooni hüüdlause “Elagu Eesti Nõukogude Sotsialistlik Vabariik!”, sammaste vahel suur Stalini pilt elavate lillede sees, ülikooliesine väljak lipuehteis ja ehitud roheliste puudega. Lühikõnega selle aastapäeva tähtsusest esines rektor Alfred Koort, A. Uibo pidas kõne “Eesti töörahva võitlusest nõukogude võimu eest”. Ta lõpetas sõnadega: “Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi 5. aastapäeva tähistame uhkustundega, et kuulume Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liitu selle suure organismi võrdõigusliku osana. Meie edu kiirus oleneb meist enestest. Nõukogude Liidu võimsus garanteerib, et meie rahva loomingut ei ähvarda enam mingisugune oht. Seda oleme saavutanud tänu bolshevike partei õigele juhtimisele, tänu suurele juhile sm. Stalinile.” Kauakestvale aplausile järgnes õppejõudude (H. Normanni lisandus: *K. Taev*), teenistujate ja tööliste premeerimine, nendest abiõppe- ja halduspersonali nimestiku teatas TRÜ teenistujate ametiühingukomitee esimees Teodor Krigul. Õppeprorektor Harald Haberman tegi teatavaks Hariduse Rahvakomisariaadi otsuse kuulutada välja üliõpilaste auhinnatööd ning luges ette nende 30 teemat. Aktuse lõpetasid Vanemuise solistid.

⁴⁰²Nii tekstis.

⁴⁰³Teodor Krigul (Theodor Emil K.; 1907 – 29. V 1983 Tartu), lõpetas TÜ põllumajandusteaduskonna metsanduse erialal 1938, põllumajanduskandidaat 1962, EÜSi ja seejärel ÜS Liivika liige. TÜ õppe- ja kat-

Aktus jättis hea mulje. Osa võttis presiidiumi seas ka sm. Nuut.

Peale aktust peatas mind koridoris dekaan, küsides, kuidas minu lõplik suhtumine siis on ümberpaigutustesse; kui olen nõus, teeb ta vastava ettepaneku. Andsin nõusoleku. Seda tuleks siiski nüüd pea teha, siis saaks varem ettevalmistusi õppetööks teha. — Võite juba alata. Patoloogilises füsioloogias tahan siiski ise oma õpilasi sügisel eksamineerida. Dekaan pidas seda loomulikuks. Maarjamõisa, arvas, olevat mind ehk raske ette panna, kuna Sõber sinna juba peaarstiks kinnitatud. Kõrge saab patoloogilise füsioloogia.

24. juuli (teisipäev). Täna "Postimees" (nr. 170, 2, (1945)), aga ka teised lehed, töid teate teeneliste teadlaste kohta. Tallinna lehed veel varem kui "Postimees" ("Rahva Hääl" VI, nr 169 (781), 3, (1945) — 20. juulil; "Sirp ja Vasar" IV, nr. 29, 3, (1945) — 20. juulil; "Õhtuleht" II, nr. 168 (228), 2, (1945) — 20. juulil).⁴⁰⁴

semetskonna metsahindaja ja ajutine abijõud 1932–1937, metsakasvatuse instituudi nooremassistent 1937–1938, vanemassistent 1938–1940; ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi informatsiooni- ja statistikaosakonna juhataja 1940–1941, NSVLi tagalas 1941–1944, olles ENSV Rahvakomissaride Nõukogu stipendiaat 1942, ENSV Riiklike Kunstiansamblike koorilaulja 1942–1943; ENSV Metsamajanduse ja Puidutööstuse Rahvakomissariaadi metsakorralduse osakonna juhataja ja volinik Tartus 1944–1945; TRÜ metsataakseerimise kateedri dotsent 1944–1946, kateedri juhataja 1947–1951, puidutehnoloogia kateedri juhataja 1946–1947, metsandusteaduskonna dekaan 1950–1951; Eesti Põllumajanduse Akadeemia metsataakseerimise kateedri vanemõpetaja 1951–1955, metsakorralduse ja metsamajanduse ökonoomika kateedri vanemõpetaja 1955–1962, dotsent 1962–1973, metsandusteaduskonna dekaan 1951–1954.

⁴⁰⁴Päevikusse on kleebitud lõige *Postimehest*, mille järgi ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi seadlusega 19. juulist 1945 "silmapaistvate teenete eest teaduse alal" anti ENSV teenelise teadlase aunimetus järgmistele teadlastele: "1) dotsent Johannes Veski, 2) arstiteaduse-dr. Albert Valdes, 3) professor Alma Tomingale, 4) professor Heinrich Riikojale, 5) Mihkel Pillile, 6) Julius Amissepale, 7) Mihkel Ilmjärvele, 8) professor Ottomar Madissonile, 9) ehitusala-dr. Leo Jürgensonile,

26. juuli (neljapäev). Kateedrijuhatajate koosolekul avaldas Vadi arvamist, et professorid peaksid vabanema peaarstide ülesannetest, jäädes aga asutiste direktoriteks. Muidu ei jätku aega teaduslikuks tööks. Linkberg vastas, et peaarstide ülesannetest vabastamiseks takistusi ei ole. Vajalik vaid vastav avaldus ja ase-täitja.

Sõber küsis, kui kaugel on ümberpaigutuste küsimus. Vadi: rektor soovib saada kirjalikku Õpetatud Meditsiinilise Nõukogu teadet. Linkberg: saab kohe teha. Leiti, et küsimus tuleb lahenda-da enne semestri algust.

30. juuli (esmaspäev). Teadusliku sessiooni puhul Tartus 14. juu-lil 1945 pöördus minu poole Riikliku Teadusliku Meditsiinilise Raamatukogu direktor G. Loogna,⁴⁰⁵ kas ma ei ole nõus liikmena osa võtma Riik. Tead. Med. Raamatukogu teadusliku nõukogu tööst. Avaldasin nõusolekut, tähendasin vaid, et sõidud Tallin-na rongiga on väga kurnavad, kuna tuleb sageli kogu tee seista vagunis püsti jalul. Lubas soodsamate sõiduvõimaluste eest hoo-litseda.

(Järgneb)

10) matemaatika-dr. Jüri N u u d i l e.” Vt ka: “ENSV teenelised teadlased Tartu Riiklikus Ülikoolis”. — *Postimees*, nr 177, 1. VIII 1945, lk 2.

⁴⁰⁵Georg Loogna (Gross; 1914 – 20. I 2009 Tallinn), õppis TÜ arsti-teaduskonnas 1935–1941 ja 1945–1950, Moskva 2. Meditsiiniinstituudis 1943–1944, meditsiinkandidaat 1959, EÜSi liige. Mobiliseerituna Punaarmees tööpataljoni sanitaarinspektor ja Eesti korpuse 7. diviisi sidepataljoni vanemvelsker, Tervishoiu Rahvakomissariaadi inspektor 1942–1944 ja kolleegiumi vastutav sekretär 1944–1947, Tallinna meditsiiniraamatukogu direktor 1944–1947, Tartu sanitaar-aviojaama ülem 1947–1951; TRÜ füsioloogia kateedri assistent 1950–1951; Tallinna Eksperimentaalse ja Kliinilise Meditsiini Instituudi patoloog-histoloog 1951–1964, kantserogeneesimehhanismi laboratooriumi juhataja 1964–1990, ühtlasi Eesti NSV Riikliku Kunstiinstituudi anatoomiaõppejõud 1959–1965, dotsent 1965, Tallinna meditsiinikooli õpetaja 1991–1994, kirjastuse Avita töötaja 1994–1997.